

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

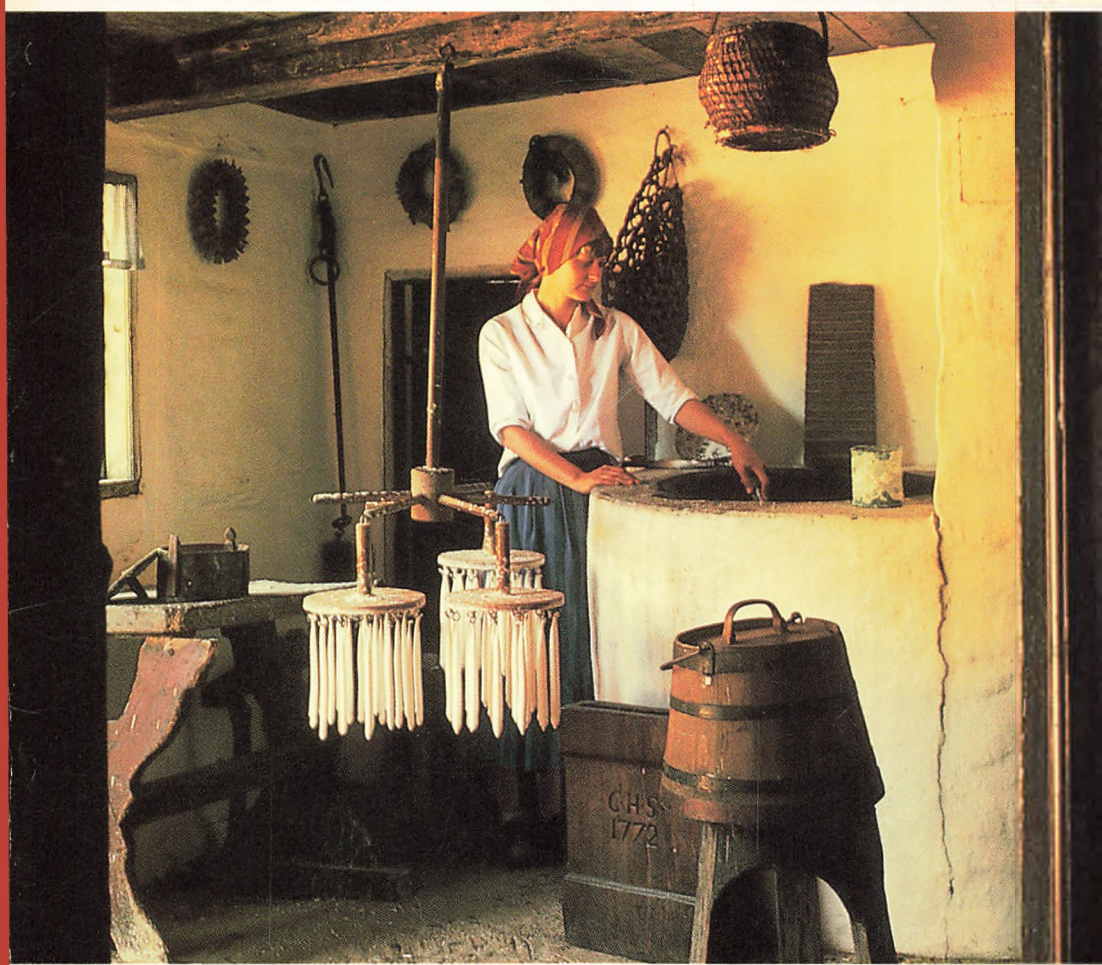
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer · 1984

FRAM

ISBN 87-88412-04-0
ISSN 0108-3643

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer

1984

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM - Fra Ringkøbing Amts Museer
udsendes af Museumsrådet i Ringkøbing Amt som fælles årbog for de museer,
som er knyttet til museumsrådet

Redaktion: Benny Boysen, Struer (redaktør),
Ellen Damgaard, Lemvig, Jens Aarup Jensen, Ringkøbing
og Jesper Knudsen, Holstebro

Tilrettelæggelse: Jens Lorentzen og Benny Boysen

Omslagsfotos:

Forside: Lysestøbning på Hjerl Hedes Frilandsmuseum

Bagside: Teglværksarbejdere på Odgaard teglværk, Thyholm

Tryk: Christensens Bogtrykkeri, Bogtrykkergården a-s, Struer

Ekspeditionsadresse:

Holstebro Museum, Museumsvej 1, 7500 Holstebro. Tlf. 07 - 42 29 23

Indhold

- Museumsinspektør Kim Clausen, Skjern-Egvad Museum:*
7 Museerne og kulturarven
Den nye museumslov set vestfra
- Museumsdirektør Ulla Thyrring, Herning Museum:*
20 I »Nasaret« i trange kår
- Museumsinspektør Benny Boysen, Struer Museum:*
25 Diger uden beskyttelse
- et truet historisk og biologisk landskabelement
- Museumsdirektør Ulla Thyrring, Herning Museum:*
29 I forhallen er fortiden til salg
Et oplæg om forretning og formidling
- Museumsfædagog Søren Toftgaard Poulsen, Hjerl Hedes Frilandsmuseum:*
35 Præstegårdsladen fra Virring
- Museumsinspektør Torben Egeberg Hansen, Skjern-Egvad Museum:*
45 Museet for Tarm og Omegn
- oprettet, nedlagt og genopstået
- Museumsinspektør Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum:*
51 Boplads under højen
En bronzealderhøj og en ny hustomt med klokkebægerkeramik
- Rigmor Lillelund, Naur, og museumsinspektør Torben Skov, Holstebro Museum:*
69 Guldsmede i Ringkøbing i 1800-årene
- Cand. mag. Henning R. Lauridsen:*
88 Kalk- og teglværker
Indledende undersøgelser på Struer-og Thyholmegnen
- Formand for Hjerl Hedes Frilandsmuseums bestyrelse Finn Hjerl-Hansen:*
121 Hjerl Hedes Frilandsmuseum
- 130 Glimt fra museernes arbejdsmark

Forord

Vedtagelsen af en helt ny museumslov var en af folketingets sidste gerninger, inden det i juni tog på sommerferie. Nu er det i følge digterens ord lykkeligst at hvile på fuldendt gerning, og hvorledes ser netop fuldkommenheden i den nye museumslov ud, når man betragter den sådan lidt vestfra?

Museumsbegrebet er i disse år under udvidelse, og museerne mødes fra mange sider i samfundet med forventninger om engagement i andet, end hvad der traditionelt opfattes som museumsopgaver.

Flere af emnerne i denne 3. årgang af FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer – berører direkte mobiliteten i museumsbegrebet, og hvorledes museernes engagement ikke kun er knyttet til den meget fjerne fortid, men i ligeså høj grad den nære fortid, hvis historie trænger sig stærkt på i et samfund med så hastige forandringer og hurtig teknologisk udvikling som nutidens, hvor menneskene har alle muligheder for at blive rodløse.

I rækken af præsentationsartikler af de museer, som er repræsenteret i Museumsrådet i Ringkøbing Amt, tegner Hjerl Hedes Frilandsmuseums bestyrelsesformand denne gang et portræt af sit museum, som har udviklet sin helt egen måde at præsentere både den nære og den fjerne fortid på.

Struer Museum i oktober 1984

Benny Boysen

Redaktør af FRAM

Museerne og kulturarven

Den nye museumslov set vestfra

I juni 1984 blev der i Folketinget vedtaget en ny museumslov til afløsning af den hidtil gældende lov fra 1976.¹

Ser man tilbage på museumsloven fra 1976, må vurderingen blive, at denne lov fik en meget positiv indflydelse på de danske museers udvikling. I 1976-loven blev statens tilskud sat til 40% af de lokale tilskud – hvilket bevirkede, at selv mange mindre museer begyndte at ansætte fagligt uddannet personale. Heldigvis fortsætter den nye lov denne tilskudspolitik.

Men ligesom man må rose den gamle lov for dens klare og enkle tilskudsprincipper, må man også erkende, at denne lov efterhånden placerede museerne i et tomrum med hensyn til den rolle, de skulle udfylde i samfundet. Mange museumsfolk havde derfor set frem til, at denne rolle blev mere afklaret i den nye lov. Til en vis grad er ønsket blevet imødekommet, idet loven i modsætning til 1976-loven har fået en formålsparagraf.

I den nye lovs § 2 hedder det således: »Museerne har til opgave gennem indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling 1) at virke for sikringen af Danmarks kulturarv, 2) at belyse kultur-, natur- og kunsthistorien, 3) at stille samlingerne til rådighed for forskningen og udbrede kendskabet til forskningens resultater.

Begrebet kulturarv

Et nyt og centralt ord i denne formålsparagraf er ordet kulturarv. Begrebet kulturarv rækker ud over museernes egne samlinger og må derfor betyde, at museerne også har et moralsk ansvar for de genstande, bygninger og andre kulturhistoriske spor, som befinder sig uden for museets fire vægge.

Kulturarven omfatter således den overlevering af erfaringer, som hver generation giver videre til den næste generation. Disse erfaringer kommer til udtryk på mange forskellige måder, bl.a. i form af materielle frembringelser som genstande og bygninger, men omfatter også viden om arbejdsprocesser, traditioner, livsformer og kunstneriske frembringelser. Denne kulturelle erfaringsmængde overføres ved hjælp af sproget fra den ene generation til den næste.

Sammen danner alle disse forskellige aspekter kulturarven, som er af afgørende betydning for såvel vores nationale som lokale identitet.²

I begrebet kulturarv ligger en helhedsvurdering, forstået på den måde, at kulturarv må omfatte den samlede historiske udvikling, som det danske samfund har gennemgået og ikke kun enkelte perioder af denne.

Endvidere må begrebet også indebære, at intet aspekt af kulturarven umiddelbart kan siges at være mere betydningsfuld end andre. Man kan f.eks. således ikke sige, at den gamle midt- og vestjyske bondekultur med dens ofte simple og enkle materielle frembringelser som følge af de barske livsvilkår i forrige århundrede er en ringere eller mindre væsentlig del af den danske kulturarv end de frembringelser, som f.eks. det københavnske borgerskab omgav sig med i samme periode.

Den nye lov – et skridt fremad

Læser man videre i den nye museumslov, kan man imidlertid godt få det indtryk, at museerne kun skal virke for sikringen af den del af den danske kulturarv, der omfatter den danske oldtid.

Hele 8 paragraffer omhandler den arkæologiske del af kulturarven, mens loven næsten ikke omtaler eller giver anvisninger på, hvorledes museerne tilsvarende skal virke for sikringen af den del af landets kulturarv, der kan relateres til nyere tid.

Ved lovforslagets 2. behandling i Folketinget skete der imidlertid nogle forbedringer af loven, idet der blev åbnet mulighed for, at kulturministeriets midler til løsning af museernes fællesopgaver – den såkaldte rådighedssum – nu også kan bevilges til »undersøgelser, indsamling, registrering og bevaringsarbejde inden for nyere tids kulturhistorie«.

Til trods for den førømtalte skævhed i loven er den nye lov en klar forbedring i forhold til den gamle. Den nye formålsparagraf bør således især opfattes som en udfordring til de museer, der beskæftiger sig med

nyere tids kulturhistorie. Disse museer må nu i gang med at få bevaringsarbejdet med den nyere tids kulturhistorie klarere defineret og eventuelt lovfæstet i en kommende lovrevision.

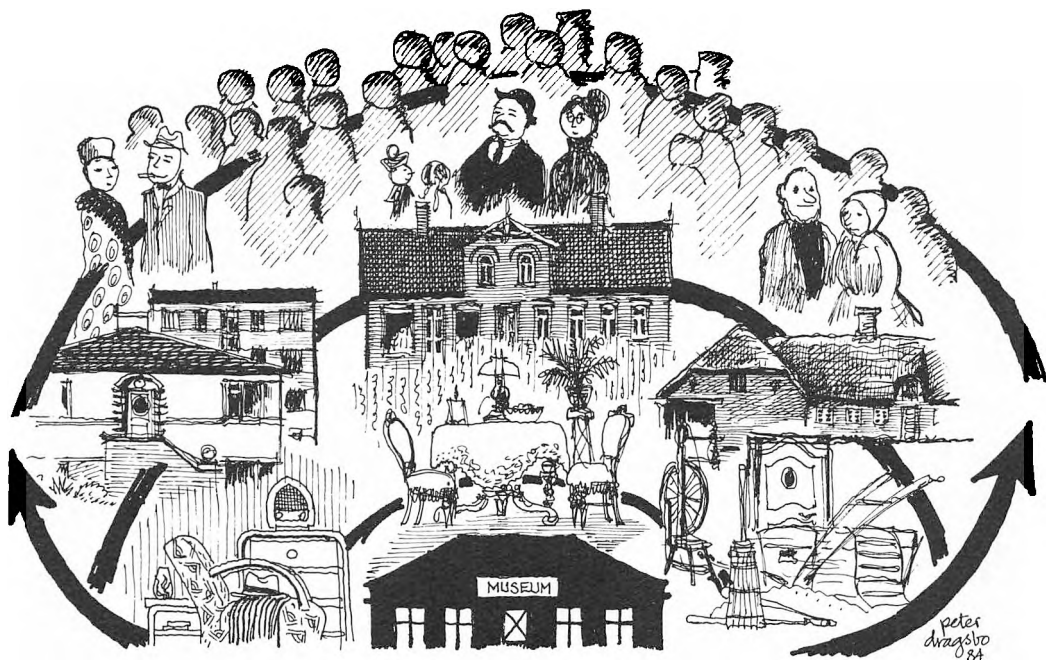
Et andet nyt ord i loven er begrebet ansvarsområde. Dette ord betyder ligesom ordet kulturarv en udvidelse af det traditionelle museumsbegreb.

Tidligere blev et museum opfattet som en bygning med en samling genstande. Ifølge den nye museumslovs definition er et moderne museum en institution, der med egne samlinger ved hjælp af fagligt uddannet personale driver en alsidig dokumentation af fortidens kulturhistorie gennem indsamling af genstande, af fotografier, traditionsoptegnelser og andet nedskrevet materiale. Endvidere foretager et museum systematisk forskningsvirksomhed med et lokalt forankret udgangspunkt og formidler sine samlinger og forskningsresultater til den lokale befolkning og andre interesserede. Endelig opfattes det som en selvfølge, at museet har betryggende opbevaringsforhold for sit materiale.

Ansvaret for kulturarven – hvor?

Men hvor bør en kommende lovgivning evt. sætte ind? Hvori består problemerne for de museer, der beskæftiger sig med nyere tids kulturhistorie? Er det overhovedet problemer, der kan findes en lovgivningsmæssig løsning på?

Indførelsen af begrebet kulturarv i museumsloven, betyder en udvidelse af en mere traditionel museumsdefinition. Men samtidig er denne nye definition helt i overensstemmelse med den museumspraksis,

Set ud fra det enkelte museums synspunkt, kan man opfatte kulturarven som bestående af tre koncentriske cirkler, hvor den inderste cirkel omfatter museernes oprindelige og stadigvæk centrale funktion: indsamlingen og bevaringen af genstande, den anden cirkel omfatter bevaringsarbejdet med bygninger og øvrige kulturhistoriske spor i landskabet, mens den tredje og yderste cirkel omfatter undersøgelser og dokumentation af eksisterende eller historiske traditioner og livsformer. (Tegning: Peter Dragsbo).

der har udviklet sig over hele landet i de sidste 10-15 år.

Idet begrebet kulturarv rækker ud over museets samlinger af genstande, kan man, set fra det enkelte museum, anskue kulturarven som tre koncentriske cirkler, således som ovenstående illustration viser.

Videnskabeligt er der ingen grænse mellem den materielle kulturarv, som udgøres af de bevaringsværdige genstande i og uden for museernes samlinger.

Grænsen betinges f.eks. af, om genstandene er i fortsat brug eller kan transporteres til og rummes i museets bygninger. Den bevaringsværdige kulturarv, som fortsat må befinde sig uden for museerne sorterer imidlertid ikke lovmæssigt under museumsloven, men under miljølovgivningen – hvor henholdsvis bygningsfredningsloven, naturfredningsloven og kommuneplanloven dækker området. For museerne er problemet imidlertid, at de ofte som selv-

ejende eller foreningsejede institutioner ikke naturligt indtager en formaliseret placering i samarbejdet med de offentlige myndigheder, der står med det administrative ansvar for bevaringsopgaverne.

Den eneste lovmæssige adgang til, at museerne medvirker til at bevare den del af nyere tids kulturarv, der befinder sig uden for samlingerne, gives i meget generelle vendinger i lovens § 3, stk. 2, hvor der står: »Museerne samarbejder indenfor deres ansvarsområder med de myndigheder, der varetager fredning og fysisk planlægning«.

I den seneste museumslov blev en ny revisionsparagraf imidlertid indføjet, hvor der står, at loven skal revideres senest i folketingsåret 1987-88.

På flere af de politiske partiers ordføreres bemærkninger under lovforslagets 2. behandling kunne man forstå, at denne revisionsparagraf bl.a. blev indføjet, fordi man blandt folketingets partier var usikre på, om den nuværende opdeling af de kulturhistoriske bevaringsopgaver mellem miljømyndighederne og museerne er hensigtsmæssig på længere sigt.

Det må vist af alle erkendes, at museet er det af lokalsamfundets institutioner, der er i besiddelse af det mest sammenhængende kendskab til det pågældende områdes bebyggelseshistorie og øvrige kulturhistoriske spor i landskabet. Denne viden er opstået successivt i forbindelse med museernes bestræbelser på, gennem indsamling og dokumentation at indkredse kulturarven i det pågældende museums ansvarsområde.

Det er på længere sigt u hensigtsmæssigt, at ansvaret for en helhed som den lokale, regionale eller nationale kulturarv er opsplitt-

et på mange hænder, som ikke samarbejder gennem et formaliseret samarbejde.

Mest hensigtsmæssigt burde ansvaret samles omkring de institutioner, der tilsammen rummer den største viden. I praksis bør konsekvenserne af kulturarvens varetagelse for administration og samfundsplanlægning medføre en række tilfredsstillende samarbejdsformer mellem museerne og de kommunale, amtskommunale og statslige myndigheder.

Disse samarbejdsformer bør formaliseres, evt. lovfæstes, så museerne virkelig fremtræder som en samarbejdspartner, der bliver taget med på råd og hvis argumenter får vægt i de endelige beslutninger, når der skal træffes afgørelse om bygninger og andre kulturspors bevaring eller forsvinden.

I løbet af de sidste 20 år er f.eks. i Ringkøbing Amt mange af det sidste århundredes karakteristiske bygninger og andre kulturhistorisk værdifulde anlæg lige så stille forsvundet.

Bygningsfredningsloven opererer principielt med en fredningsgrænse på 100 år. Kun særligt værdifulde bygninger kan gennembyrde denne regel, men i løbet af de næste 5-10 år vil fredningsmyndighederne skulle tage stilling til bevaring af de mange bygninger fra 1880'erne og 1890'erne, som f.eks. landbrugsejendomme, mejerier, forsamlingshuse, missionshuse, landsbyskoler og fabrikker.

Naturligvis kan og skal vi ikke bevare dem alle – men hvis vi ønsker at bevare et repræsentativt udsnit af denne del af vores kulturarv, er det ikke for tidligt at begynde de undersøgelser og registreringer, der kan fortælle os, hvad der skal bevares som det typiske, karakteristiske eller enestående.

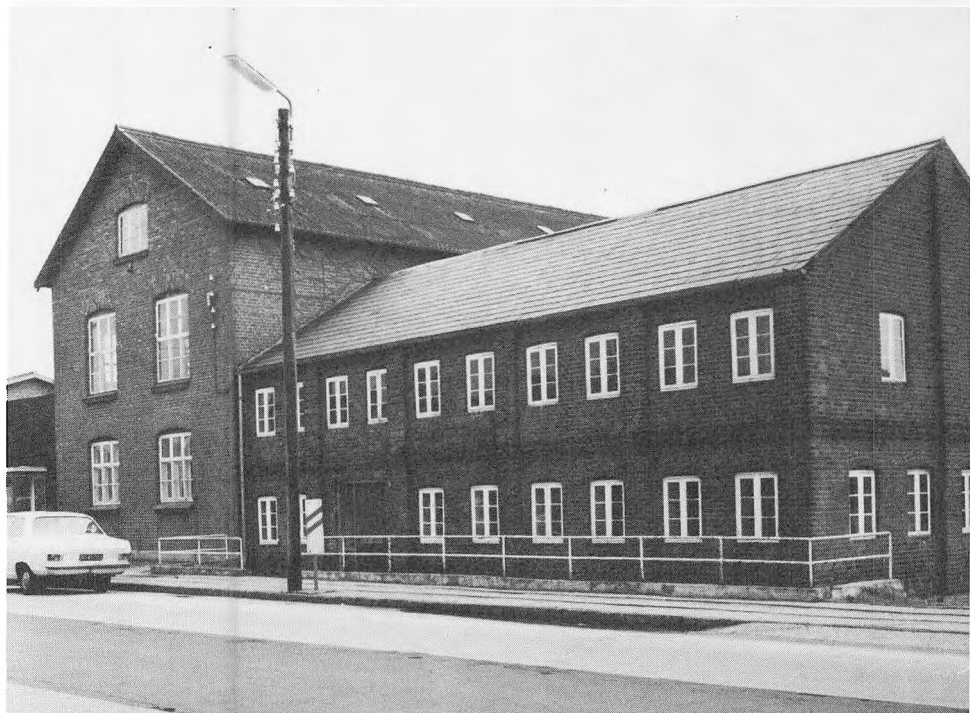

Finderup Missionshus fra 1876 er placeret langs med landevejen mellem Skjern og Holstebro. Placeringen ved landevejen var hensigtsmæssig, da folk kom kørende langvejs fra til møderne i missionshuset. Den smukke bygning er Skjern-egnens ældste missionshus. Huset bliver stadig benyttet til sit oprindelige formål, men udskiftning af vinduerne har ændret bygningen i en uheldig retning. Bygningen bør naturligvis bevares for eftertiden, som monument over de kirkelige bevægelser, der i høj grad har sat sit præg på Skjern-egnen. (Foto: Kim Clausen).

Ligesom man ved indsamlingen af genstande kan opstille forskellige kriterier for, hvad der skal bevares for eftertiden, så opererer bygningsfredningsloven også med forskellige bevaringskriterier.³

En bygning kan blot i kraft af sin alder være så sjælden, at den er værdig til fredning. Videre kan den have været midtpunkt i en kendt historisk begivenhed og derved

fået en særlig historisk betydning. Bygningen kan også i kraft af sit udseende have en så høj arkitekturhistorisk og kunsthistorisk værdi, at den bør bevares for eftertiden. Endvidere kan en bygning have en kulturhistorisk værdi, som gør den bevaringsværdig – d.v.s., at den fortæller nogle generelle træk om menneskers livsvilkår i en given historisk periode.

Jensen og Stampes gamle fabriksbygning i Hammerum står idag nogenlunde, som da den blev bygget i begyndelsen af 1890'erne. Hvor tilbygningen fra 1916 nu ligger, lå tidligere den ældste fabriksbygning fra sidst i 1870'erne. Den gamle tekstilfabriksbygning er en af de bedst bevarede i Herring-Hammerum området og står således i dag som monument over tekstilindustriens store betydning for netop denne egn. (Foto: Ulla Thyning).

Endelig kan man tale om nogle miljømæssige værdier, når flere bygninger i sammenhæng, evt. med det omkringliggende landskab, danner en helhed, som kan have en kulturhistorisk værdi.

Prioriterer man de forskellige bevaringskriteriers vægt er der ingen tvivl om, at man tidligere især har prioriteret det gamle, enestående, smukke og særligt historiske som værende af større værdi end det gode kulturhistoriske eksempel og den miljømæssige helhed.

Er Vestjylland bevaringsværdig?

Set fra et vestjysk bevaringssynspunkt kan man ved nærmere eftertanke sige, at mange af de traditionelle bevaringskriterier er udtryk for en form for »etnocentrisme«. Etnocentrisme er en betegnelse for det misforhold, der opstår, når en kultur vurderer en anden kulturs frembringelser ud fra sine egne præmisser.⁴

I Vestjylland har man som en naturlig følge af regionens historiske udvikling ikke

Hanning-Sædding Andelsmejeri fra 1886 er Skjernegnens ældste bevarede mejeribygning. Den gamle bygning har endnu sin karakteristiske skorsten, det oprindelige skifertag og den gamle husbrand i behold. Men hvor længe? Mejeriet var stærkt medvirkende til, at den lille by Rækker Mølle opstod i slutningen af forrige århundrede mellem de to sogne Hanning og Sædding. Det kan ikke være for tidligt at finde ud af, om Skjernegnens bedst bevarede monument fra andelsbevægelsens start skal bevares for eftertiden. (Foto: Kim Clausen).

særlig mange bygninger, som kan bevares ud fra gængse arkitekturhistoriske og kunsthistoriske kriterier, som det er tilfældet andre steder i landet, f.eks. på Fyn og Sjælland.

Men dermed kan man naturligvis ikke drage den konklusion, at Vestjylland ikke har nogen historie, som er værd at bevare.

Tværtimod har Vestjylland en spændende historie, hvor de sidste 100 år udgør den ikke mindst væsentlige. For Vestjyllands

vedkommende vil det således især være de mange hverdagsagtige bygninger, der har interesse. En brunkulsarbejderbolig i Troldhede, en trikotagefabrik i Hammerum, et missionshus i Skjern eller en købmansgård i Grønbjerg kan således være eksempler på bygninger af særlig kulturhistorisk værdi i Vestjylland.

Med i etnocentrismeproblematikken hører også, at den, der rammes af den, ofte gradvist mister blikket for sin egen kulturs

værdier. Det er derfor en ikke ukendt holdning i Vestjylland, at »her findes der jo ikke nogle gamle bygninger, der er bevaringsværdige«. Denne konklusion kommer man til, når man sammenligner med de gamle købstæder, med de fynske herregårde og nordsjællandske slotte.

Men sagen er jo, at Vestjylland skal vurderes ud fra sine egne historiske forudsætninger og ikke ud fra kriterier, som er mere anvendelige andre steder i landet.

De vestjyske museers situation er således vanskelig. På den ene side skal de acceptere, at de ikke har nogen formel indflydelse på, hvad der skal bevares. På den anden side må de ofte argumentere mod en holdning, som ikke tager udgangspunkt i Vestjyllands egne historiske forudsætninger, men derimod fremkommer ved en overfladisk og fejlagtig sammenligning med bevaringsværdier andre steder i landet.

Museernes muligheder i bevaringsarbejdet

Museernes mulighed er her først og fremmest gennem udstillinger, foredrag og andre former for formidling at sprede oplysning om disse bygningers historie og dermed skabe forudsætning for, at de bevares.

I eventuelle konfliktsituationer, hvor museets syn på bevaring ikke harmonerer med andre interesser, er det vigtigt, at der er en bred offentlig forståelse for, at det jo netop er museernes pligt at have en kvalificeret viden om kulturarven i deres ansvarsområde, og de som følge heraf naturligvis må give udtryk for de holdninger som fremkommer på baggrund af denne viden. Der kan her være tale om en svær balancegang.

Men i det hele taget betyder bevaringen af bygninger en lang række problemer ikke blot for museerne. I de kommende år må man arbejde på at få en mere bred diskussion igang om, hvad man skal benytte freddede bygninger til. Vi kan ikke lave museer i dem alle. De må bruges til bolig og erhverv, som de altid har været brugt.

Gennem oplysning og formidling må ejere og lokalsamfundets befolkning engageres i opgaverne med fremover at skulle anvende og vedligeholde de bevaringsværdige bygninger.

Bygningsarbejdet er således det mest problemfyldte i arbejdet på at bevare kulturarven. Samtidig må man sige, at specielt i et område som det vestjyske, hvor det især er de kulturhistoriske bevaringsværdier fra nyere tid, der er tale om, vil en lang række bevaringsværdige bygninger forsvinde, hvis ikke museerne får tildelt et reelt medansvar for den regionale bestand af bevaringsværdige bygninger, som svarer til deres viden og kontakter i det lokale område.

Det er således vigtigt at få formuleret nogle realistiske løsningsmodeller til den næste revision af museumsloven.

Når det drejer sig om de øvrige kulturhistoriske spor i landskabet har museerne i mange amter, også Ringkjøbing Amt gennem de sidste par år sammen med amtsfredningsinspektorerne medvirket til en kortlægning af de kulturhistoriske bevaringsinteresser i kulturlandskabet.

Resultatet af dette foreløbige arbejde er oversigter og kort, hvor områder af speciel kulturhistorisk interesse er beskrevet og indtegnet. Men et meget mere fintmasket net af registreringer bør i de kommende år opbygges.

Rakkerhuset i Bjørmosen kunne have været reddet så sent som sidst i 1930'erne, hvor huset lå hen som ruin. I dag kan man ikke andet end forundres over, at ingen museumsfolk eller andre forsøgte at få bevaret huset. Såvel rakkereksperter H. P. Hansen fra Herning Museum som kredsen omkring det lokale Skjern Museum kendte til husets eksistens og besøgte det flere gange, mens »Mæt Mus« og Niels Kvembjerg endnu boede i huset. Tanken om en evt. fredning eller bevarelse må på det pågældende tidspunkt have været aldeles urealistisk.

Igennem et uformelt samarbejde mellem museerne i Ringkøbing amt og amtsfredningskontoret er et sådant registreringsarbejde ved at komme i gang. Således er Ringkøbing Museum i færd med en registrering af Hoverå-dalen, mens Struer Museum arbejder med et koncentreret herregårdslandskab mellem Struer og Holstebro, og Skjern-Egvad Museum er ved at afslutte en registrering af vandmøllesteder i den sydlige del af amtet. I de kommende år bliver det en vigtig opgave for Amtsmuseumsrådet og Amtsfredningsinspektoratet at få udbygget

og formaliseret dette væsentlige samarbejde, som er kommet i gang inden for de seneste år.

I flere amter rundt om i landet – bl.a. Århus Amt – er der allerede indgået samarbejdsaftaler mellem amtsfredningsinspektorerne og amtsmuseumsrådene.

Museerne og menneskene

Museernes indsamlings- og dokumentationsvirksomhed bringer dem også ind på områder, hvor vi har med levende menne-

sker at gøre – personer, der tidligere eller måske stadig væk benytter de genstande og bygninger, som museerne er interesserede i at bevare.

Endvidere kan alle mennesker i kraft af deres livshistorie også være i besiddelse af vigtigt kildemateriale til forståelse og sikring af kulturarven.

Museerne arbejder i et felt, hvor det gamle støder sammen med det nye. Indenfor etnologien taler man ligefrem om begrebet kultursammenstød, når en traditionel kulturs livsformer, institutioner og materielle frembringelser støder sammen med en ny og på det teknologiske område overlegen kulturs krav om vækst og udvidede fysiske rammer.

Ofte bliver resultatet, at den traditionelle kultur bliver løbet over ende, men samtidig kan det ske, at den nye kultur ikke slår lige kraftigt igennem overalt og derfor efterlader enklaver eller lommer rundt om i samfundet, hvor de traditionelle kulturformer stadigvæk er fremherskende og derfor kommer til udfoldelse.

I de senere år er der nok hos stadig flere mennesker opstået en erkendelse af, at den industrielle udvikling i Danmark gennem 60'erne og 70'erne ikke er forløbet så regelmæssigt og ensartet som statistikerne fortæller. Godt nok kører man i de samme bilmærker og forbruger de samme mærkevarer overalt i landet, men samtidig er der også iøjnefaldende forskelle i folks livsformer. Disse forskelle kan kun forklares ved at traditionelle lokale livsformer har haft bedre betingelser for at overleve og udvikle sig i nogle steder af landet end i andre.⁵

Samtidig med at vi kan iagttage disse forskelle i livsstil mellem de mennesker, der bor i de store bysamfund, og de mennesker, der bor i de mindre landkommuner, kan vi også med temmelig stor sikkerhed forudsige, at der i kommende år som følge af udviklingen indenfor f.eks. elektronikken vil ske store kulturelle ændringer overalt i samfundet.

For et lokalmuseum må det være en vigtig opgave i en sådan kulturel ændringsproces at medvirke til, at den lokale befolkning

Skjern Vindmølle fra 1882. For ca. 15 år siden kiggede Nationalmuseets mølleeksperter på Skjern Vindmølle med henblik på en evt. fredning og dermed fremtidig bevaring. Imidlertid lagde eksperterne stor vægt på de traditionelle bevaringskriterier udtrykt ved ordene – »det enestående«, »det gamle« og »det smukke«. Vurderet ud fra disse kriterier faldt Skjern Vindmølle igennem og kunne ikke af eksperterne karakteriseres som særlig bevaringsværdig. Havde man derimod vurderet Skjern Vindmølle ud fra en kulturhistorisk synsvinkel, ville man være kommet til et andet resultat. Da ville man have indset, at møllen netop er et meget karakteristisk eksempel på en af de mange vindmøller, der skød op i de nye stationsbyer i slutningen af forrige århundrede. I dag hvor en helt ny forståelse for stationsbyens specielle udvikling og miljø er ved at vinde frem, kan man derfor kun glæde sig over, at Skjern Vindmølle, som en af de få stationsbyvindmøller, der er tilbage i Vestjylland, er blevet bevaret. I løbet af de sidste 6 år er det nemlig lykkedes for den lokale bevaringsforening i samarbejde med Skjern/Egvad Museum og Skjern Kommune at få Skjern Vindmølle restaureret, så den i dag fremtrædser så flot som nogensinde. (Fot. Torben Egeberg Hansen).

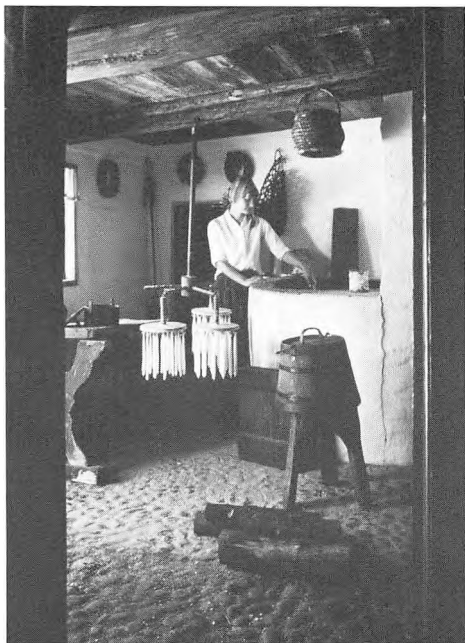

I dag er resterne af den gamle møllekanal det eneste spor, der er tilbage af den tidligere ben- og kartoffelmølle i Finderup, som handelsmanden Jørgen Finderup lod opføre langs med Ganer Å i 1870. Vi kender intet til hvilke forestillinger Jørgen Finderup gjorde sig om sin ben- og kartoffelmølle. Sandsynligvis har han ment, at der var en mulighed for, at han kunne sælge benmel til bønderne i Finderup, der netop i 1870'erne må have været igang med at dyrke de store omkringgiggende hedeområder op. Samtidig har man måske også set muligheden for at kunne aftage hedeopdyrkernes kartoffelhøst for derefter selv at forarbejde den videre til kartoffelmel på sin mølle. Møllen fik vand fra den gravede kanal, af hvilken der endnu er bevaret ca. 300 m. Kanalen tog vand ind fra Ganer Å for efter et løb på ca. 1,2 km at nå frem til møllen.

får muligheder for at vurdere og værdsætte sin egen historie og sine egne livsformer, som måske om ganske få år i et kommende elektronisk domineret fritidssamfund kan få en helt ny og afgørende betydning for mange mennesker. Det er derfor af stor vigtighed, at museerne dokumenterer disse miljøer og livsformer og på den måde medvirker til deres fortsatte beståen. Et godt ek-

sempel i Vestjylland er f.eks. fjordfiskeriet. Selv om de mennesker, der lever i disse livsformer, ikke tjener deres løn ved at fiske, er det måske alligevel fiskeriet og livet omkring og på fjorden, der giver deres liv indhold.

I arbejdet med at dokumentere ældre tiders livsformer, hænder det således ofte, at man som museumsmand ender i nutiden.

Tidligere tiders arbejdsprocesser med deres indbyggede overskuelighed og tætte kontakt mellem menneske og materiale vil uden tvivl i et kommende elektronisk domineret fritids-samfund få en stor tiltrækning på mange mennesker. For museerne må en sådan udfordring føre til nye og mere aktive formidlingsformer.

Hvor man må konstatere, at selv om de gamle redskaber ikke længere bruges, så viderefører den, der er knyttet til de små »uofficielle« bierhverv, en historisk tradition, som det må være vigtigt at bevare og videreføre.

Museerne skal forske

En rød tråd gennem denne fremstilling af problemerne i forbindelse med museernes

arbejde med nyere tids kulturhistorie er, at museernes mulighed for at erhverve sig viden og dokumentation om egnens kulturarv må øges.

I denne forbindelse må det samtidig erindres, at den personlige kombination af forskning og formidling er umådelig vigtig.

Det kan derfor ikke nytte noget, at museerne for »løse midler« ansætter folk udenfra, for at de kan gennemføre undersøgelser af kortere varighed, idet det netop er de faste medarbejderses paratviden, der er så væsentlig i selve indsamlings- og bevaringsarbejdet.

Det er derfor et problem på mange museer, at de fastansatte museumsinspektører i stadig stigende grad bliver administratorer og ikke får tilstrækkelig tid til at gennemføre de så vigtige undersøgelser.

Måske kan en løsning på dette problem være en vikarordning i forbindelse med en lokal forskningsfond, administreret af amtsmuseumsrådet. Denne fond vil nu efter den nye lov også have mulighed for at få midler, de danske museers fællesmidler – den såkaldte rådighedssum.

Noter:

1. Lov om museer m.v. Lov nr. 291 af 6. juni 1984. København 1984.
2. Childe, V. Gordon: Samfund og viden. København 1957.
3. Lov om bygningsfredning. Lov nr. 213 af 23. maj 1979. København 1979.
4. Hastrup, Kirsten og Jan Ovesen: Etnografisk Grundbog. København 1980.
5. Højrup, Thomas: Det glemte folk. København 1983.

I »Nasaret« i trange kår

Den 20.8.1959 fejrede Ørre missionshus »Nasaret«, opført i 1889, sit 70 års jubilæum. Ved den lejlighed forelå to festsange forfattet til 50 års jubilæet i 1939 og optrykt med nødvendige ændringer i dagens anledning. På melodien »I Nazareth i trange kår« afsang deltagerne blandt andet følgende to vers:¹

»Nu syv-ti Aar er rundet hen,
vi samlet er med Glæde
til JUBILÆUMSFEST igen
og prøver paa at kvæde
en Sang til Herrens Lov og Pris
og glæde os paa Børnevis
for Herrens store Naade.

Og takke Gud for Huset her,
og at vi frit kan samles
til Bøn og Sang enhver især,
de unge med de gamle.
Hvor to og tre forsamlet er
i Jesu Navn, der er han med
Hans Lyst er at velsigne.«

Trods den udtrykte glæde over at være samlet i det gamle hus, skulle det ikke vare længe, førend sang og tale ikke mere genlød i de beskedne rum. Den 16.6.1964 ses den sidste indførsel i missionshusets regnskabsbog,² imod slutningen af 1960'erne gik huset af brug, og i dag ligger den uanselige bygning på ca. 80 m² skjult bag buske og træer

på skrænten ned mod Storåen på lejet grund af Ørre by matr. nr. 8ck, lige over for Nybro vandmølle. I 1980 forsøgte man at få den deklaration afløst, hvorefter missionsbygningen bestandig skal blive stående på nævnte matrikelnummer. Den er tinglyst 8. april 1893 og det er husejer Peder Jensen af Ørre, der deklarerer, »at den af en Del Mænd i Ørre Sogn paa nævnte min Ejendom opførte Missionsbygning, kaldet »Nazareth«, bestandig skal have Ret til at forblive staaende der, og at baade Grunden hvorpaa den er opført, tilligemed et Areal omkring denne af 8 Alens Bredde paa alle fire Sider saavel som fri Vejret herfra ad en fire Alen bred Vej fra den nævnte Jordlod til den ny anlagte Landevej, bestandig skal for Eftertiden være overladt til Ejerne af Missionshuset til fri Brug og udelukkende Afbenyttelse, og det hvadenten Missionshuset forbliver i de nuværende Mænds Eje og Besiddelse eller det gaar over til det indre Missionssselskab som Ejendom eller til et andet kristeligt Missionssselskab.«³ Initiativtagerne til missionshusets opførelse, en gårdejer, en murer og en husmand, er forlængst gået hinsides, men bygningen ligger der endnu.

I lovene for missionshuset, vedtaget på en stiftende generalforsamling i foråret 1889 står der under § 5: »Bestyrelsen har inden 1. September at faa en passende Bygning opført til en Overslagssum af 1200 Kr.

for hvilken Sum samtlige Interessenter indstaa i henhold til den af dem indtegnede Sum.«⁴ Missionshuset »Nasaret« blev indviet af Provst Blom, Gjellerup, den 21. august 1889, og formålet var således hurtigt opfyldt. Forud herfor var imidlertid gået en større fejde, som udkæmpes gennem indlæg i Herning Folkeblad i 1889 op til indvielsen. Med få dages mellemrum indviedes nemlig forsamlingshuset og missionshuset i Ørre i et sandt kapløb mellem på den ene side grundtvigianerne og de yngre grundtvigske præster, der virkede i Ørre og på den anden side Indre Mission og dens tilhængere.

Grundtvigianerne, repræsenteret af mænd fra Ørre, Sinding og Hodsager sogne, ville opføre et øvelses- og samlingshus ved Ørre kirke, som skulle bruges til afholdelse af møder, særlig Ørre-Sinding Foredragsforenings og Ørre-Sinding Afholdsforenings møder. »Det er, saa vidt vi vide, det første Hus af den Slags i Hammerum Herred«, skriver Herning Folkeblad. »I flere andre Egne er den Slags Bygninger meget almindelige, og det vilde være særdeles ønskeligt, om de også kunde blive det her paa Egnen, da de utvivlsomt kunde blive et godt Middel til at samle Ungdommen til gavnlige Idrætter og derved afholde dem fra meget slet, ligesom der ogsaa tit kan blive Brug for et saadant Hus til større Møder.«⁵

Tilhængere af Indre Mission havde en anden opfattelse. Under mærket -sen skriver en læser, at den slags kan man snart få nok af, »for det er verdslige Huse, som jeg ikke tror, Vor Herre bygger med paa. Og derfor kan den indre Mission ikke være tjent med at holde Møde der, da saadanne Huse skal bruges til Gymnastik og andet Gøgl, som

der ikke står noget om i Guds Ord, at de troende skal befatte sig med, for det har vor Frelser ikke taget Del i, da han vandrede her paa Jorden, og han skulde jo være vort Forbillede. Men vi vil have et Hus for os selv, hvor Satans Navn skal lyde kraftig for at vække den vantro Verden op af Syndesønnen ... Men dem som skikker sig lige med denne Verden og gør det samme som vantro Mennesker ogsaa kan tage Del i, dem vil vi ikke have med at gøre, undtagen om de vil give noget til Missionen eller Missionshuset: for saa er deres Penge jo lige saa gode som andres, og jeg ved, at en hellig Præst har sagt, at vantro Penge kan bruges til en hellig Sag.«⁶ Det sidste imødegås i et læserbrev fra Søren Pedersen, der ikke kan gå med til, at de ugudeliges penge kan bruges til missionshuse, men i øvrigt erklærer sig enig i, at huset ikke skal bruges til »at lege og springe og danse i, saadan som Grundtvigianerne have for Skik i deres Forsamlingshuse.«⁷ Mere moderate tilhængere af Indre Mission, herunder bestyrelsesmedlem Ole Dalgaard, maner til besindighed. »Missionshuset skal bruges til gudelige Forsamlinger, Børnegudstjeneste og Samtalemøder om de Ting, som høre Guds Rige til.« »Lad Grundtvigianerne have deres Forsamlingshus i Fred. Vi ønske jo vort Missionshus i Fred.«⁸ Efterhånden ebber striden ud, og den 15. juli nedlægger lærer K. Jakobsen fra Nøvling grundstenen til missionshuset. Den 16. august indvies forsamlingshuset, og den 21. august indvies missionshuset »Nasaret«.

Grundtvigianere og hellige i Ørre sogn synes herefter at have levet i fredelig sameksistens, og efter annonceringen i de lokale aviser at dømme har Ørre missionshus ikke

ført nogen særlig aktiv tilværelse. Kun sjældent dukker »Nasaret« op i rækken af annoncer fra egnens talrige missionshuse. Johannes Gøtzsche⁹ skriver da også i sin beretning om vækkelsen i sognene, at mens vækkelsen brød frem i Vildbjerg-Timring-Nøvling, forblev nabosognene Ørre og Sinding væsentlig set upåvirkede, og ifølge lokalhistorikeren Konrad Understrup¹⁰ er det først efter 1877, at man mærker de åndelige rørelser i Ørre, mens de andre steder gjorde sig gældende allerede omkring midten af 1800-årene. I nabosognet Sinding gik vejmand Niels Christian Pind fra Tjørring omkring med gudelige skrifter, men folk regnede ham ikke. Først i 1906 fik man der bygget missionshuset »Hermon«. I Ørre advarede pastor Pontoppidan ligefrem imod vækkelsen og sagde til sine konfirmander, at hvis de traf på mennesker, som kaldte sig hellige, skulle de vogte sig for dem. Efter ham fulgte en række grundtvigianske præster, deriblandt provst Elmquist, der i skolen i Ørre holdt en række foredrag om Grundtvig, men det var lærer Holmgårds initiativ med opførelsen af et forsamlingshus, der blev den egentlige årsag til, at tanken om et missionshus tog form. Før den tid var der, fra foredragsforeningen blev stiftet i 1879, blevet holdt mange møder i Ørre skole. Talerne var ofte religiøse af indhold og snart var foredragsholderen missionsmand, snart grundtvigianer. Det spurgte folk ikke om, de kom for at høre, skriver Understrup, og mindes med glæde den tid, »da alle Sognets Børn samledes i skøn Endrægtighed i Skolestuen,

og enfoldig hørte efter, hvad Taleren havde at sige uden at spørge, om han hørte der eller der hen«.

Ifølge lokalhistorikeren Chr. Isens foreløbige undersøgelser blev der fra 1881 til 1955 opført 36 missionshuse i Hammerum herred, det første i 1881. Efter 1889 var der med »Nasaret« opført 5 missionshuse, og i 1898 opføres der hele 7 bygninger i modsætning til alle andre år, hvor der er tale om 1 eller 2 og en enkelt gang 4 nybygninger.

Senere følger forbedringer og mere eller mindre gennemgribende ombygninger af de oprindelige missionshuse, der hvor de vedblev at være samlingssteder for en del af befolkningen. Men i Ørre gik bygningen simpelt hen af brug, og står derfor endnu i dag med sit oprindelige eksteriør og interiør: En enkel bygning af røde mursten med et nyere tag af eternitskifer (det oprindelige ser af regnskabsbogen ud til at have været af tagpap), en hvidkalket gavl med »Nasaret 1889« i smedejern, to dekorative savsnit og tre vinduer på hver side, en fløjddør i den ene gavl og et udendørs lokum ved den anden. I forstuen en trappe til loftet, knagerækker og skab. En dør til køkkenet med »sølvbronzeret« komfur og derpå gasapparat og »madam blå«. Forsamlingsrummet med fløjddøre til både køkkenet og forstue har bræddegulv, bjælkeloft med staf-brædder, talerstol, kamin og fromme billeder. Under loftet er på væggen malet: »Jesu Christi Guds Søns Blod renses os fra al Synd«. I køkkenet står orglet, som også har hørt til i forsamlingsrummet. Sammenstuvende bænke og bord-

Billeder fra Ørre missionshus, »Nasaret«, opført i 1889. Fotografer: Kjeld Hansen, Jørgen Borg 1980 og 1981.

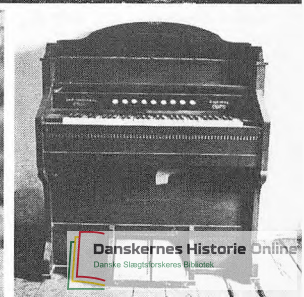
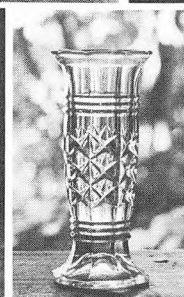
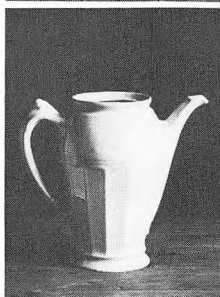
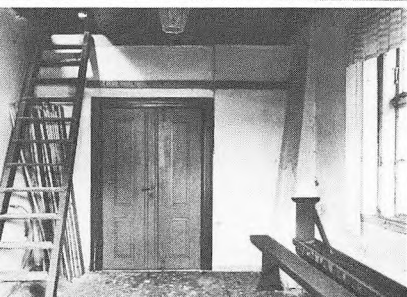
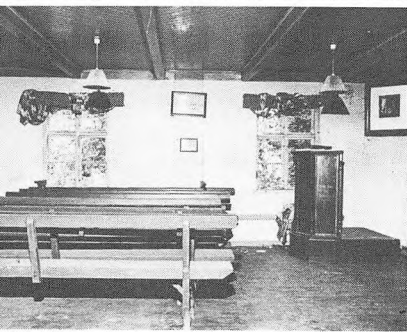
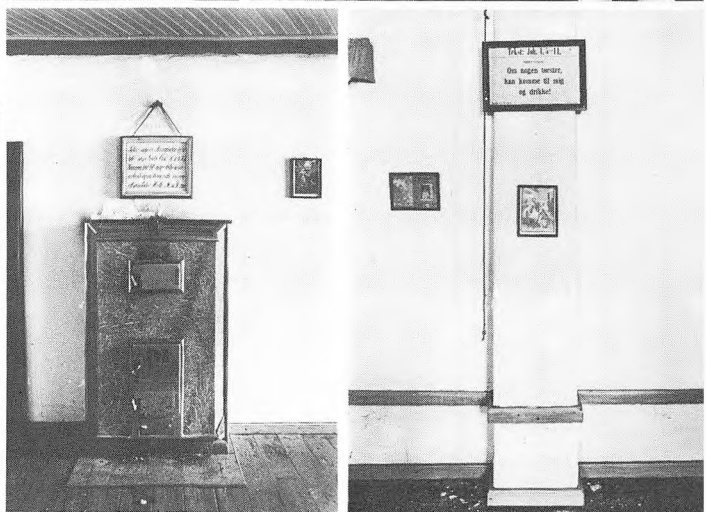
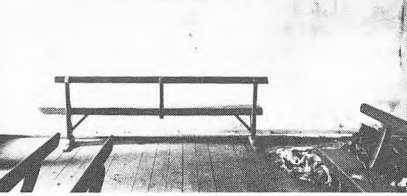
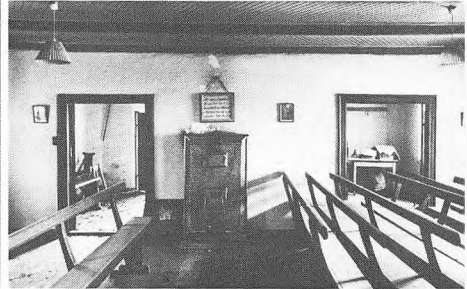
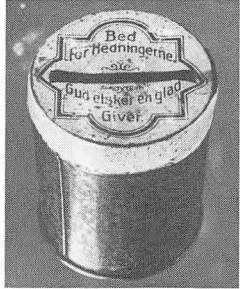

„Nasareth“ i Ørre.

Den 20. ds., 6. Juledag Børne-
døbstjeneste Kl. 1½ og Møde for
Kvæstet Kl. 6, hvor Kolportør B. Mad-
sen, Silkeborg, taler.

Den 30. ds., 6. Juledag, Møde
Kl. 4½, hvor Lærer Evinth, Skast
Gaardejer K. Knudsen, Havn-
rup, taler.

515.
Bestyrelsen.

plader vidner om de sammenkomster, der tidligere har fundet sted i rummet.

Diskussionen om bevaringsværdige bygninger fra nyere tid er i fuld gang og afklares næppe foreløbig. Er det arkitekturminder eller kulturminder man vil bevare? Kan der centralt og lokalt skabes stemning for gennem bygningsbevaring at mindes såvel mindeværdige som mindre mindeværdige, men alligevel betydningsfulde foreteelser? Nogle vil måske i dag mene, at det ikke er noget at mindes en periode, hvor vækkel-sen gik over egnen og brød gamle venska-ber og gode naboskaber op og i den grad splittede opfattelsen af, hvad der var rimelig levevis, at man nogle steder ikke kunne finde anden udvej end at bygge to mejerier, hvoraf det ene var søndagshvilende. Andre vil mene, at en sådan bygning er alt for ube-tydelig som monument for en svunden tid. Men det er netop dens vidnesbyrd. Her lig-

ger den på lejet grund lige til at vælte, over-kommelig at bevare som holdepunkt for hi-storien på en egn, hvor Indre Mission som helhed kom til at øve en betydelig indflydel-se – og i 1989 er den 100 år gammel.

Noter:

1. Ved Ørre Missionshus' 70 Aars Jubilæum, HEM sag. nr. 2256.
2. Regnskabsbog for missionshuset 1933. Hos gdr. Hans Langballe Nielsen.
3. Tilført pantebogen nr. 50 fol. 654.
4. Indskrevet i missionshusets protokol fra 1955. Hos gdr. Hans Langballe Nielsen.
5. Herning Folkeblad: 20.2.1889.
6. Herning Folkeblad: 14.5.1889.
7. Herning Folkeblad: 31.5.1889.
8. Herning Folkeblad: 20.5.1889.
9. Johs. Gøtzsche: Livsrørelser. Kbh. 1925. Pag. 100.
10. Konrad Understrup: Ørre sogn, Herning 1915. Pag. 173. Sinding sogn, Herning 1917.

Diger uden beskyttelse

- et truet historisk og biologisk landskabslement

Selv en splinterny museumslov begrænser stort set de kulturhistoriske museers opgaver til at omfatte de levn fra fortiden, som kan håndteres og bringes ind under museernes tag.

Tilbage i landskabet ligger en række bygninger og anlæg, som på grund af deres karakter og fysiske størrelse ikke kan flyttes, men alligevel kan de være af interesse i museernes bevarings- og formidlingsarbejde.

Historien tilhører os alle, hvorimod det er overladt til den enkelte landmand, på hvis jord et anlæg ligger, at forvalte dette, såfremt der ikke ligefrem er tale om fredede oldtidshøje, voldsteder o.lign.

Netop i disse år står en række århundredgamle mark- og skeldiger af jord i største fare for at forsvinde fra landskabet, udelukkende af rationelle hensyn, og vel også fordi ingen har gjort opmærksom på det værdifulde i, at de bevares i landskabet.

I folderen »Bevar og beskyt den lille biotop«, der er udsendt af »Det grønne Råd« i Ringkøbing amt til alle amtets landmænd, nævnes stendiger som uundværlige levesteder for mange af de planter, som er blevet forvist fra de dyrkede marker. I den forbindelse havde det været lige så relevant også at nævne jorddigerne, som er langt mere karakteristiske for det vestjyske landskab end stendigerne, og netop jorddigerne er langt mere truet.

Sammenholder man ældre kortmateriales signaturer for diger med, hvad der i dag eksisterer af diger i marken, vil man hurtigt opdage, at digernes antal er reduceret betydeligt, og den udvikling har gode muligheder for at accelerere i de kommende år.

En af farerne for digernes beståen er den nuværende landbrugslovgivning.

Blandt de krav, der stilles til erhvervelse af en landbrugsejendom, er kravet om landmandsuddannelse (det grønne bevis), og at man har landbrug som hovederhverv. Kan en potentiel køber ikke opfylde betingelserne, kan der dispenseres. Men almindeligvis opnås ikke dispensation, hvis en nabolandmand ønsker at erhverve jordtilliggendet for at sammenlægge dette med bestående landbrug. Dermed er resultatet, at – som regel de mindre – landbrug nedlægges, og jorden lægges sammen med større brugs.

Der er ikke noget, som hindrer den effektive landmand, der pludselig står som ejer af arealer på begge sider af et gammelt skel, der er markeret med et jorddige, i at fjerne diget og lægge den gode muld, det indeholder, et sted hvor god muld tiltrænges (mergelgrave!) Kigger man lidt nærmere på de steder, hvor et gammelt dige er fjernet, så vil man ofte opdage, at jorden på begge sider af det forsvundne dige har samme ejer.

Anvendelsen af store maskiner på markerne, tillige med at disse efterhånden i stor

Det bevarede stykke ejerlagsdige huser kræge, humle, syren og andre planter, der er fortrængt fra kulturlandskabet. Elmastene markerer, hvor diget forløb, indtil jorden på begge sider diget, der oprindeligt tilhørte to husmandsbrug, blev sammenlagt til ét landbrug og fjernedes af dyrkningsøkonomiske årsager. (Fot. Søren Astrup).

udstrækning dyrkes udelukkende med kornafgrøder, gør, at fordelene ved at fjerne diget bliver ganske indlysende.

En anden fare, som truer de vestjyske diger, er den forestående udskiftning af en lang række levende læhegn.

Hedeselskabets berømte »Flyvende korps« forsynede for et halvt århundrede siden kilometervis af vestjyske jorddiger med en række hvidgran eller seljerøn plantet hen oven i diget for at give læ for afgrøderne. Disse læhegn er efterhånden forblæste, udgåede på grund af rodfordærversvamp og tildels væltet i de senere års stærke

storme, og er derfor i høj grad tjenlige til udskiftning. Men hvor de tidligere læhegn plantedes med respekt for digerne, så er plantningsmetoderne i dag mindre respektfulde over for sådanne anlæg.

De nye læhegn, der kan plantes med betydelige offentlige tilskud, består ikke længere af en enkelt række træer på digekronen, men af trerækkede løvtræshegn med blandet træbestand. Disse nye hegn bestående af hurtigt voksende ammetræer, længelevende og højt voksende bestandstræer samt skyggetålende buske eller buskagtige træer i undervegetationen, vil på

Skældige med en enlig række hvidgran i digekronen. Et meget karakteristisk landskabsbillede i Vestjylland, som i løbet af få år kan være helt forsvundet. I de fleste tilfælde vil selve diget være 100-150 år ældre end det levende hegn, og bør derfor overleve en udskiftning af hegnet. (Fot. Søren Astrup).

mange måder tilføre landskabet smukke og varierede hegn, men der er en god grund til at frygte, at deres indførelse i landskabet vil betyde mange digers endeligt.

Plantning af de nye trerækkede blandingshegn organiseres ved, at lodsejerne på en egn går sammen i et læplantningslaug og bestiller mindst 20 km løbende læhegn, hvilket i praksis betyder, at næsten alle jordejere i et område skal tilslutte sig laugene.

Forud for nyplantning går rydning af de gamle læhegn, og det er alt for let at forestille sig, hvad der kan ske med et dige, som rummer et gammelt hvidgranshegn, når to

landmænd skal have lavet trerækket læhegn i deres fælles skel.

Der er for så vidt ikke noget i vejen for, at diget kunne beplantes og dermed bevares i et trerækket hegn. Men de første års mekaniske rensning af læhegnet foretages med store specielredskaber, der ikke er konstrueret med henblik på digernes fortsatte beståen.

I det område, som er Struer Museums geografiske arbejdsområde, er de store jorddiger markante træk i landskabet. Flere af dem er gennemgående ejerlagsdiger, som markerer skel i landskabet, som er langt æl-

Et stort næsten 2 meter højt ejerlagsdige udgør et ikke uvæsentligt mulddepot. Heldigvis har lodsejerne på begge sider af diget ikke været enige om at fjerne hver sin halvdel, men diget står langs den ene side tilbage som ét langt ar. Dets værdi er præcist halveret, og efter få års regnskyll vil dets højde være det samme. Billedet er fra foråret 1984. (Fot. Søren Astrup).

dre end selve digerne, der for størstepartens vedkommende er resultat af udskiftningen efter de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet.

Flere af disse gennemgående ejerlagsdiger er i dag gennembrudte og reducerede af førnævnte årsager, men også fordi de udgør et fristende mulddepot for landmænd med huller eller sandede pletter i sin mark.

Forsvinder jorddigerne – ikke fordi nogen vil det, men fordi man ikke er opmærksom på deres biologiske og historiske betydning i landskabet – ja, så vil et varieret landskabsbillede blive fattigere.

Allerede for 100 år siden nævnes de mange diger med pilebevoksning i det sydøstlige hjørne af Thyholm som et karakteristisk og bemærkelsesværdigt egnstræk. Den sejlivede pil er mange steder på Thyholm overlevet til i dag, for den sætter nye skud på gamle rødder. Digerne derimod ligger hen til den enkelte lodsejers beskyttelse, og så længe, det er tilfældet, kan man kun sætte sine forhåbninger til, at digerne er et blivende landskabelement, og at deres tilstedeværelse ikke kun er af midlertidig karakter.

I forhallen er fortiden til salg

Et oplæg om forretning og formidling¹

Jeg tillader mig at gå ud fra, at mine kvalifikationer i forbindelse med en emnegruppe om museumsbutikker er, at jeg selv på Herning Museum indenfor godt et tiår har oparbejdet en sådan.

At det ikke er for meget sagt vil man forstå, når jeg oplyser, at regnskabet 1970/71 udviste en omsætning ved skranken på kr. 2.564, mens vi i 1983 omsatte for kr. 195.228. Hvad der har inspireret til denne udvikling, husker jeg kun svagt. Dog har jeg en erindring om historiske puslespil og påklædningsdukker på Victoria and Albert museum i 1969 og kopier af bonader på Nordiska Museet engang i 60'erne, gode og dengang usædvanlige ting, som jeg ikke havde set andre steder, og som jeg ikke kunne lade være med at købe, skønt jeg slet ikke var gået på museum i den hensigt.

Jeg kan huske tilskyndelsen til at lave vores første vare udover postkort, en forgyldt garnkrog, en såkaldt gillikrog, kopieret efter en original i museets samling. Vi skulle have besøg af Hosebinderlauget, en indflydelsesrig forsamling af fabrikanter med arveprins Knud i spidsen, og jeg ville, at de skulle have noget med hjem, så de kunne huske os og være os venligt stemt i påkommende tilfælde. Da gillikrogen først var opfundet, kunne vi ligeså godt sælge den.

Betingelserne for at drive lidt handel med gæsterne på Herning Museum var til stede.

I 1971 havde vi bygget et 84 m² stort indgangsparti, rummeligt, ikke med tanker om en museumsbutik, men fordi der ikke skulle danne sig propper allerede ved modtagelsen af museets gæster. Vore åbningstider, 10-17, mandag lukket, som vi gerne ville fastholde, gav døde perioder til kustoden, tid som ret beset burde udnyttes. Endelig gennemsyres Herning jo af handelsånd. Det er ikke helt godt at leve af andres penge. Bedre er det at vise viljen til selv at ville tjene nogle.

Tilskyndelser af forskellig art, men ikke nogen bevidst etablering efter en bestemt målsætning ligger der bag vores museumsbutik. Det vi har gjort, forsigtigt og eftertænksomt at udbygge denne side af vor virksomhed kan alle, der har lyst og ide der til gøre, og måske gøre bedre.

Det begyndte som sagt med en gillikrog, som kustoden selv bukker i de stille timer uden for sæsonen. Dem har vi solgt i 500-vis af til kongresser og lignende, der skal bruge en lille lokal opmærksomhed. Da vor medarbejder først var begyndt at bukke i messingtråd, kom han i tanke om en gammel drillepind, som han legede med som barn. Den blev omgående sat i produktion uden krævende anlægsudgifter. En nullastok til snore lavet efter en gammel model i samlingen, samt en ponnipind til at spille om pebernødder med var næste påfund,

men nu måtte kustoden sige fra. Disse ting bliver lavet på et beskyttet værksted i Herning.

En plakat, der viser snitmønstret til et hætslag, var et direkte udtryk for den bestræbelse, vi var begyndt at gøre os, for at de ting, vi fremstillede i forbindelse med udstillinger m.m. kunne få en mere vidtrækkende betydning, udover den øjeblikkelig oplysende effekt. Vi havde simpelthen udvidet vores planlægning eller omtanke til også at omfatte muligheden for handel med eller produktion af salgbare genstande i forbindelse med de bestående samlinger og de skiftende udstillinger. Særudstillinger bringer os i forbindelse med mange inspirerende mennesker, og tilfører os næsten altid nye ideer, også til den del af vor virksomhed. Så det var ikke svært, det var morsomt, og det er det fremdeles. Og hvis man kan tale om en målsætning eller måske snarere et grundlag for vores virksomhed, så er det vist nogenlunde der, vi står i dag.

Mit synspunkt på den virksomhed vi driver har udviklet sig til at rumme følgende ingredienser:

Det er helt legitimt, ja det er ovenikøbet rimeligt at museer prøver på at forbedre deres økonomi og udnytte arbejdskraften fuldt ud ved at knytte denne funktion til det almindelige opsyn og evt. billetsalg. Videre tror jeg ikke man skal på Herning Museum. – Drive en butik for butikkens skyld, ansætte en person udelukkende til dette formål, – jeg tror meget få lokalmuseer kan få det regnestykke til at gå op. Vores kustode passer skranken, stæser efter uartige unger, sælger af de udstillede varer, modtager telefonbestillinger og fakturerer varer til forsendelse, herunder også film- og diasudlån,

holder selv øje med lageret og bestiller hjem i et omfang, så vi ikke brænder inde med en usælgelig vare. Derudover bukker han gillikroge, skriver kartotekskort til vort bibliotek og ordner forsendelser til museumsforeningens medlemmer. På den måde skabes der baggrund for en åbningstid fra 10-17.

Butikken figurerer som en del af vort årsregnskab med selvstændige konti for køb, salg, forsendelse, moms m.v., men lønnen til kustoden går over museets almindelige lønningskonto. Museet er selvejende, overskuddet bruges til museumsformål, og en del af det henlægges til lager. Uden den tilskyndelse der ligger i, at man frit kan disponere over et evt. overskud, ville det ikke være nær så interessant at have med at gøre.

Er det da bare penge i kassen det drejer sig om? – nej egentlig ikke. Vores virke-trang på dette område har dybest set altid været bestemt af et ønske om at formidle dele af museet til folk, der gerne vil have noget med hjem, men som ifølge sagens natur ikke kan få det uden denne konstruktion. Vort udvalg af varer knytter sig meget nær til samlinger og særudstillinger. Vi lægger vægt på, at det er genstande med en reel og ligefrem brugsværdi, ikke tillavede ting, som engang har været brugt til noget andet, eller som i dag ikke kan bruges til noget rimeligt fornuftigt eller smukt. De må meget gerne have oplysende eller opdragende virkning, et godt og smukt strikketøj for eks., der udvider folks forståelse for sammenhængen mellem teknik og materiale, Åse Lund Jensens varer, en bog, der i al enkelhed præsenterer og fastholder en samling i museet, Jens Niensens bondegård, en bog der oplyser om nye sider af museets virksomhed, Oldtiden på Herningegnen,

Indgangspartiet fungerer som museumsbutik. Ved skranken for enden af lokalet opholder kusten sig, mens gæsterne frit går rundt og ser på de udstillede varer eller fordeler sig i de tilstødende museumsudstillinger. (Fot.: Kjeld Hansen).

en bog der imødekommer et helt udækket behov og sætter noget igang, Uld til håndspinding, eller en bog, der føjer en helt ny brik til den eksisterende viden om et område, museet bestrider, førsteudgaven af St. St. Blichers novelle, Tvillingerne. Vi stræk-

ker os lidt videre og siger pænt syede bluser i en traditionel model, lavet på et værksted, hvis bestræbelser for beskæftigelsen vi sympatiserer med, en kontakt der siden har givet mulighed for udformningen af en der til passende nederdel efter forbillede i museets

samling. Eller vi finder anledningen til at financiere en af mange ønsket, men ikke gennemført optagelse af skuespilleren Kai Holms fortolkning af »E Bindstouw«, som så i uddrag kan sælges på kassettebånd.

Vi tilstræber sammenhæng og ide i vareudvalget som for eks.: »vind garn på en vindepind, sæt nøglet på en dertil indrettet gillikrog og strik et bindesjal, mens du lytter til Kai Holms fortolkning af »E Bindstouw«.«

Alt, hvad der udgår fra Herning Museum er med til at slå vores eksistens og virksomhed fast i folks bevidsthed.

Udstillinger på stedet er formidling, vandreudstillinger, klassekasser, udlån af dias og film er formidling til videre kredse med historisk interesse, handel med varer med indbygget ide er formidling til mennesker, der måske ellers ikke ville komme på museet eller som måske aldrig kommer her, men som alligevel finder, at vores eksistens er en interessant mulighed, fordi de har handlet med os.

Vi afslår derfor af princip ingen kunder, men handler med folk over hele Danmark. Dem når vi ved at udsende pressemeddelelser om nye varer. Det er en stor fornøjelse at tale i telefon med kunderne og dermed konstatere, at for eks. en dame på Fyn er blevet klar over, at der ligger et kulturhistorisk museum i Herning, som har noget, hun interesserer sig for. Oftest er det naturligvis kustoden, der får fornøjelsen, men vi andre går ikke af vejen for at modtage bestillinger, hvis han er optaget. I sommermånederne hænder det, at vi får besøg af folk, der har købt noget hos os, og som nu vil se det sted, som således har fået en plads i deres bevidsthed.

Når de kommer ind i forhallen, tror mange, at de allerede befinder sig i museumsudstillingerne. Er det rigtigt eller forkert? Jeg ved det ikke. Fra vores side er det ikke tilstræbt i indretningen af butikken. Det må være udvalget af varer, der gør sig gældende. Vort butiksinventar er såre simpelt.

En museumsbutik kan være et gammelt bord fra museets samling med en håndfuld fristende ting på. Sådan begyndte det, og så kan man udvide med podier, borde, skuffedarier, udholdelige håndskrevne og maskinskrevne skilte, indtil det er blevet så stort og mærkværdigt, at man begynder forfra med en mere målrettet indretning.

Herning Museum består af bygninger i vidt forskellige stilarter, ingen af dem er fremragende, men upretentiøse. Den stil holder vi i butikken. Vi har været nær ved at indrette den som »gammeldaws« købmandsbutik, men bøjede af. Det var bare ikke os. Vi kan lide, at publikum får en overraskende nutidig fornemmelse når de træder indenfor. Så kan de langsomt vænne sig til de grader af indleven i fortiden, som de forskellige udstillinger kræver af dem. *I forhallen er fortiden til salg.* Ikke blandet gods fra hele landet som i kramboderne men varer, der i overvejende grad meddeler sig om egnens og museumssamlingernes art. Det finder jeg vigtigt. Man skal kunne fornemme, hvor man er, og vi skal ikke alle handle med det samme. Væsentligt er det også, at folk kan stå og kigge på tingene under overvågning uden at stå foran en skranke. Ligesom på udstillingerne. Kan vi så lide, at nogle folk kommer hos os, bare for at handle og uden at se udstillingerne. Vi har ikke noget imod det. Det er jo fordi de ken-

Et udvalg af varer med nær tilknytning til museets samlinger: strikkede »olmerdugspuder« og vanter, nullestok, gillikrog, drillepind og ponnipind, rødt hætslag, sorte lerheste, vindepind og en klemmestage, der er god til de sidste lysesumper og til lys af forskellig tykkelse. (Fot.: Kjeld Hansen).

der museet, har været der før og kommer der igen, når vi har noget, der interesserer dem.

På hvilke vilkår eksisterer sådan en butik nu i et museum med mange andre opgaver. Samtlige medarbejdere behøver naturligvis ikke at omfatte den med brændende interesse. Det gør de heller ikke. Men fortjenesten derved begynder jo alligevel at blive lidt interessant både for museets muligheder og vores revisor. Det er klart, at fortjenesten, så længe vi ikke behøver at regne med en lønudgift, er rimelig. Driftsformen

gør, at vi kan tillade os at have et nogenlunde afslappet syn på vore avancer. Det bør vi også have. Gennemgående har vi dog den opfattelse, som er fremherskende på egnen – det skal kunne betåle se'. Nogle varer fører vi af ideelle grunde, andre sælger vi med en beskedent avance (bl.a. Nationalmuseets) på andre varer er vi nødt til at regne med en normal avance af forretningsmæssige grunde, og på de varer vi selv fremstiller, bestemmer vi naturligvis fortjenesten, og den er ikke altid lille, men prisen er rimelig. Når man driver en butik under de specielle om-

stændigheder, må man jo være opmærksom på, at man holder sig inden for det sømmelige og ikke byder de øvrige handlende urimelig konkurrence.

På Herning Museum har museumsbutikken til en begyndelse været afhængig af min interesse for den. Jeg har til tider været stærkt i tvivl om, hvorvidt denne interesse havde sin berettigelse, men den kunne simpelthen ikke holdes nede, og i dag er den jo helt legitim. Museets øvrige medarbejdere har også fattet interesse for virksomheden og overvejer dens muligheder sideløbende

med de opgaver, de hver især arbejder med, men det er stadig mig, der lægger niveauet, holder stilen, eller hvad man nu skal kalde det. Det skal der efter min mening een person til, og det behøver ikke at være lederen, men det er så nært forbundet med museets øvrige virksomhed og ansigt udadtil, at det skal være en person med faglig indsigt i museets arbejdsområde.

¹ Oplægget var fremlagt til drøftelse på Dansk Kulturhistorisk Museumsforenings formidlingsmøde marts 1984.

Præstegårdsladen fra Virring

Med opførelsen af skolen fra Hinge og den rekonstruerede landsbykirke i 1949-50 groede et stærkt ønske frem om også at erhverve en præstegård til Hjerl Hede. Museets nuværende formand, direktør Finn Hjerl-Hansen, har ved mange lejligheder givet udtryk for, at opførelse af en præstegård vil være den »fuldendte afrunding af den gamle landsby«, som således vil bestå af flere bøndergårde og møller, smedje, kro, skole, kirke og præstegård.

Først i slutningen af 1960erne begyndte planerne om en præstegård på Hjerl Hedes Frilandsmuseum at få et konkret indhold, idet stuehuset til præstegården i Nr. Årslev sydøst for Randers, skænkedes til Hjerl-Fonden som gave. Et stuehus udgør imidlertid ikke nogen præstegård alene. Hertil hører også stalde, lade, loer, vognporte m.m.

Udlængerne til præstegården i Nr. Årslev kunne der i første omgang ikke være tale om at flytte med til museet. Den vestlige længe, med den tidligere bolig for kapellanden i den sydlige del og vognporte m.m. i den nordlige del, kunne ikke erhverves. Lade- og staldbygningen i nord var af nyere dato og derfor uden interesse. Den gamle østlænge, en tidligere staldbygning, fandt man i første omgang så medtaget, at det ikke blev anset for rigtigt at søge bygningen flyttet sammen med stuehuset.

I de sidste par år har man imidlertid igen interesseret sig for den gamle staldlænge, som muligvis flyttes til Hjerl Hede, hvor den i så fald skal udgøre den østlige længe i museets præstegårdskompleks.

Samtidig med erhvervelsen af stuehuset fra Nr. Årslev præstegård, havde menighedsrådet fra Virring sogn ved Randers en ansøgning liggende i kirkeministeriet, og heri bad man om tilladelse til nedrivning af den efterhånden meget miserabelt udseende ladebygning til Virring præstegård. Menighedsrådets argumenter for nedrivningen drejede sig især om, at bygningen skæmmede landsbybilledet og kirkens omgivelser. Under behandlingen af menighedsrådets ansøgning indhentede kirkeministeriet en udtalelse herom fra Nationalmuseets 2. afd. Nationalmuseet havde tidligere beskæftiget sig med Virring præstegårdslade. Svend Jespersen og Ester Andersen havde opmålt bygningen i 1954 i forbindelse med Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser, og så sent som nov. 1966 havde arkitekt Morten Aamann optegnet ladebygningen og udarbejdet forslag til en restaurering af den.

Ved behandlingen af kirkeministeriets spørgsmål så overinspektør ved Nationalmuseet Harald Langberg straks muligheden for at hjælpe Hjerl-Fonden til endnu en længe til den ønskede præstegård, og rettede en forespørgsel til Hjerl-Fonden herom.

Virring præstegårdslade. Vestfacaden ind mod gårdspladsen. Ca. 1955.

Hjerl-Fonden svarede hurtigt bekræftende på Langbergs forespørgsel, og denne kunne derefter meddele kirkeministeriet, at Nationalmuseet kunne tillade nedrivningen af laden i Virring på den betingelse, at den blev tilbudt Hjerl-Fonden til genopførelse et andet sted. Dette kunne kirkeministeriet herefter meddele menighedsrådet i Virring, der således kunne tilbyde laden til Hjerl-Fonden ved brev af 13. feb. 1971. Nedtagningen af bygningen kunne imidlertid ikke foregå før i dec. 1971, da menighedsrådet først måtte indhente bispekontorets tilladelse til at opføre en ny garage og redskabshus til præstegården.

Efter nedtagningen blev bygningen »midlertidigt lagt på depot«, idet man reg-

nede med at kunne genopføre bygningen efter 2-3 år. I dag kan vi med bagklogskab erkende, at dette var lidt for optimistisk. Hjerl Hedes Frilandsmuseum havde håbet, at bygningen kunne have været opført i sommeren 1984. Men stuehuset fra Nr. Årslev, som indviedes i 1980 efter genopførelsen, står stadig alene og indtil videre lidt for dominerende på sin store åbne plads midt i landsbyen på Hjerl Hede.

Da nedrivningen af Virring præstegårdslade påbegyndtes i dec. 1971 stod bygningen stort set uændret siden Nationalmuseets undersøgelse af den i 1954. Hele bygningen var på i alt 20 fag. Heraf var de 15 sydligste fag i bindingsværk, mens de 5 nordligste fag bestod af en forpagterbolig opført i grund-

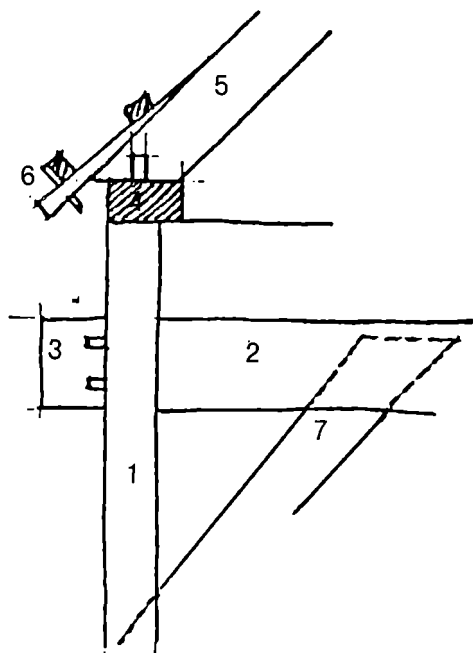
Virring præstegårdslade. Vestfacaden ind mod gårdspladsen. 1971.

mur. Ved Nationalmuseets opmåling i 1954, såvel som ved nedtagelsen i 1971 interesse-rede man sig naturligt nok kun for de 15 fag bindingsværk. De 12 fag anvendtes til lade, medens de sidste 3 fag var inddraget i forpagterboligen.

Den anvendte bindingsværkskonstruktion er ret enkel. Væggenes stolper står på vestsiden på en fodrem og bindes for oven sammen af tagremmen. En stor del af østfacadens stolper var på nedrivningstidspunktet understøbt med beton. Cirka midt på er løsholterne tappet ind i stolperne og forsynet med to nagler i hver samling. Både under- og overtavler er forsynet med en dokke midt i tavlene. Dokkene er låst ved en nagle i hver samling. Bygningens bjælker er gen-

nemstukket ca. 30 cm under tagremmen og forsynet med to trækiler gennem bjælkehovedet. I de 3 sydligste fag findes dog kun én trækile i bjælkehovedet. Bjælken i portens nordside er ikke gennemstukket, men kæmmet på stolpesiden. Vægtømmer såvel som bjælker er af eg undtagen den påkæmmede bjælke ved porten, som er af fyr.

Der findes ingen udvendige skråstivere, men afstivningen opnås dels ved korte indvendige skråbånd fra bjælkerne til stolperne og dels ved skråstiverne i de indvendige løbalke (skillerum). Skråbåndene er kæmmet på tømmeret. Væggene er uden særlig afstivning i bygningens længderetning, som således kun finder sted ved vindkryds i tagkonstruktionen.

Snittegning af Virring præstegårds ladebygning ved stolpe 3 (kilenummerering). Udarbejdet af Sv. Jespersen og Ester Andersen 1954. (NEU nr. 11.833) 1. stolpe, 2. bjælke, 3. bjælkehoved, 4. tagrøm, 5. spær, 6. skalk, 7. indvendig skråbånd.

Tagkonstruktionen består af egetræsspær, bladet sammen i kippen halvt i halvt og med overragende ender og toplægter. Ved remmen er de tappet over stolpetappen, som rager et stykke over remmens overkant. Hanebåndene er bladet på spærenes sydside ca. 1/3 af spærenes højde fra kippen.

Lægterne er fastholdt ved trænagler. For neden er spærene forsynet med ca. 10 cm brede skalke, og skråtstillet sugfjæl, undtagen vestfacadens tre sydligste fag, som har vandret sugfjæl.

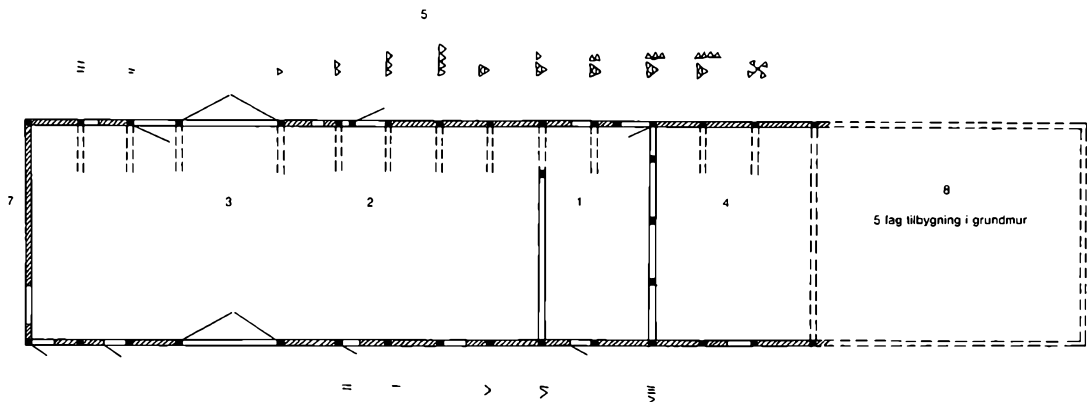
Den sydligste gavl var en almindelig bræddebeklædt spidsgavl. I spærene er der spor efter to udvendige gavle. Spæret i portens nordside har støjlehuller i underkanten helt til kippen, og spæret over vestfacadens nordligste stolpe har støjlehuller i underkanten over hanebåndshøjde, og under hanebåndet sidder rester af søm efter en tidligere bræddebeklædning.

Tavlene er dels udfyldt med støjler og lerklining og dels ved mursten. Løsholterne har i både over- og underkanterne riller beregnet på at fastholde støjler, hvilket viser, at de udmurede tavler skyldes nyere istandsættelser. Lobalkenes løsholter har i underkanten not for bræddebeklædning og fodremmen en rille. Oprindeligt har lobalkene været støjlet helt op til hanebåndene.

Alt udvendigt tømmer er sorttjæret og tavlene er kalket hvide. En afdækning af de nyeste lag kalk viser, at tavlene oprindeligt har været rødkalkede.

Ved opmålingen i 1954 blev den oprindelige nummerering af tømmeret undersøgt. Det viste sig herved, at der på vestfacaden (gårdsiden) fandtes romertalsnummerering i de sydligste fag, medens en fortløbende kilenummerering konstateredes fra porten og til nordenden. På østfacaden findes en ikke helt komplet romertalsnummerering svarende til kilenummereringen. Anvendelsen af forskellige nummereringer forhindrede at tømmerstykkerne blev forbyttet ved afbindingen.

Bygningen har indtil begyndelsen af 1960'erne været benyttet til lade og lo. Foruden gennemkørselsporten har den 3 døre til gårdsiden og 5 lemme mod gaden. Gennem lemmene har man i høst kunnet forke kornnegene ind. I ladens sidste år i Virring

Grundplan af Virring præstegårds ladebygning opmålt af Sv. Jespersen og Ester Andersen. 1954. 1. lo, 2. lade, 3. gennemkørselsport, 4. tidligere lo, nu forpagterbolig, 5. gårdsplads, 6. gade, 7. indkørsel (NEU nr. 11.833).

gav den husly for bl.a. høns og haveredskaber.

En bygning bevares ikke kun fordi et museum ønsker at genopføre en præstegård. Afgørende for beslutningen om at modtage Virring-laden og lade den indgå i museets præstegårdsprojekt var, at bygningen havde en anselig høj alder, og at bygningens tømmer var relativt velbevaret og intakt.

Desuden har det også været af en vis betydning, at bygningen tilhørte en præstegård oven i købet fra samme egn som stuehuset i Årslev.

Allerede under de første overvejelser omkring bygningens flytning til Hjerl Hede var man klar over, at Virring-laden ved genopførelsen skulle indrettes til andre formål end den oprindelig havde haft, nemlig: hestestald, kostald, fåresti, svinesti m.v.

Tilstedeværelsen af jernringe i østvæggenes løsholter, gav et noget spinkelt historisk holdepunkt for at ændre på bygningens oprindelige funktion fra lade til stald, idet

man har opfattet jernringene som binde-ringe for heste.

Virring-laden lader sig ikke datere med fuld sikkerhed. Der findes ingen dørhamre med initialer og årstal. Direkte skriftlige oplysninger om bygningens opførelsestidspunkt mangler ligeledes.

Ved Nationalmuseets opmåling og beskrivelse i 1954 blev forskellige årstal i lokal-kens tømmer iagttaget.

De ældste årstal angives at være 1708. Ved nedtagningen af bygningen refereres til tilsvarende årstal som 1631 og 1639 indridset i tømmeret. Disse årstal, har ikke senere kunnet identificeres og kendes indtil videre kun som avisreferater.

De »uofficielle« indsnit må tages med et vist forbehold, og giver ihvertfald ikke grundlag for en datering af bygningen til tiden omkring 1631. I 1690 kendes en indberetning fra præsten Hans Lauritsen Thrige, ifølge hvilken Virring præstegård består af 4 længer: den vestre længe på 13 bindinger (12 fag), den søndre længe på 18 bindinger

Virring præstegårdslade. Indvendig udsnit. Bemærk jernringene i løsholterne og det manglende fodtømmer. 1971.

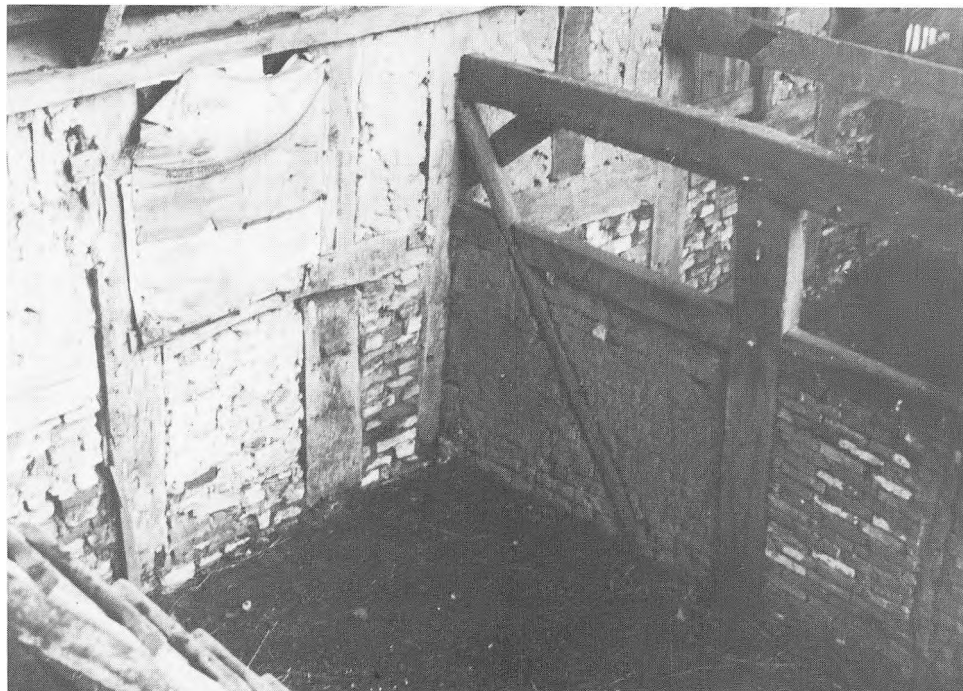
(17 fag), den østre længe på 15 bindinger (14 fag), og den nordre længe på »aleneste 3 små bindinger« (2 fag).

Laden udgjorde præstegårdens østre længe, mens stuehuset lå mod vest, stalden oprindelig mod syd. Udover den meget kortfattede bygningsbeskrivelse får vi yderligere at vide, at »sønden ved gården er en liden kálhave og norden ved gården en liden plet jord som med forskreven liden frugthave er indlukket, alligevel den er ubrugelig, forblendet med ler, teglsten og stengrund, eftersom en del af præstegården derpå har været bygget før den afbrændte 1666«.

Spørgsmålet er: Nedbrændte Virring-præstegård helt i 1666, eller omfattede branden kun dele af den?

Det er svært at afgøre alene på pastor Thriges korte formulering. Det kan imidlertid konstateres, at så stor en del af gårdens bygninger udrændte, at der reelt blev tale om en lille flytning af dens bygninger. Dette tyder altså på, at ladens opførelsesår kan være 1666 eller umiddelbart derefter. Med hensyn til vurderingen af bygningens alder skal det tilføjes, at det meget svære egetømmer, og det gælder både stolper, bjælker og løsholter, tyder på, at bygningen er fra 1600-tallet idet bindingsværkskonstruktionerne op gennem 1700-tallet generelt bliver enklere og mindre overdådigt med hensyn til tømmerets dimensioner.

Den næste historiske oplysning om Virring-laden er præsten Frederik Bergs indbe-

Virring præstegårdslade. Den sydlige lobalk set fra nord. 1971.

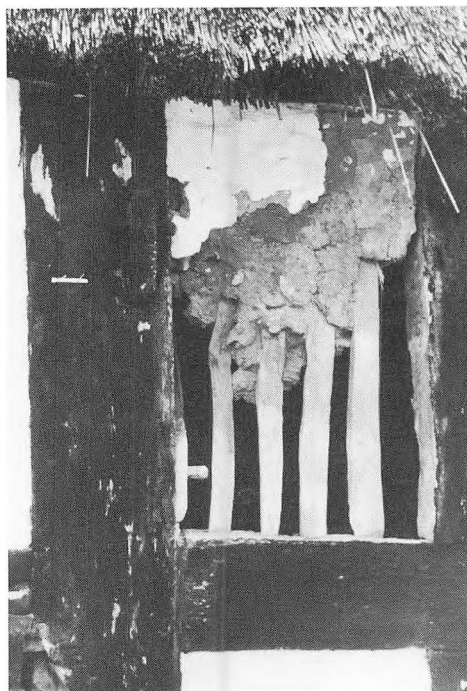
retning fra 1772. Heri beskrives Virring præstegårds bygninger således: »I den vestre side, deri er stuehuset, er 16 fag, i den nordre side 17 fag, i den østre længe 18½ fag, og i den søndre side 21 fag«.

Desuden var der i haven ved den søndre længe 9 fag hus. Alle gårdens længer var således udvidet siden 1690, men mest gælder dette den nordlige længe som rummede kostald, hestestald m.v. Den østlige længe som især interesserer os er udvidet med 4½ fag på et eller andet tidspunkt mellem de to beskrivelser.

Takket være kravet om tilsyn med præsteembederne ved vi ofte meget mere om præstegårdene, end vi ved om andre bøndergårde.

Synsprotokollerne fra provstesynene er bevaret for Sønderhald herred (for præstegårdenes vedkommende) for perioden 1808-1873. Og til alt held synes alle de for os afgørende ændringer af ladebygningen at være foretaget i netop denne periode. Udover de større bygningsændringer beretter provstesynene også om større og mindre vedligeholdelsesarbejder. Ved præsternes dødsfald og indsættelse af efterfølgerne vurderedes bygningernes tilstand mere udførligt ved særlige overleveringsforretninger.

Lad os prøve at følge provstesynene om Virring præstegårds ladebygning. Ved synet i 1818 gøres følgende anmærkning: Den østre længe, som består af 17 fag, behøver på den østre side og nordre ende 60 fod fod-

Virring præstegårdslade. Detalje af støjer og lærklining. Over tavl i østfacaden. 1971.

stykker og kan hjælpes overalt med 12 à 16 traver langhalm.

I 1819 er taget repareret men fodstykkerne udbedredes først i 1820. I 1822 fandt man betydelige forbedringer på laden med nyt oplagt tag, men i den søndre ende var 3 bjælker itu. I 1823 trænger ladens østre side til 20-24 alen fod. Ligeledes skal foden fornyes på dens nordende.

I det hele taget er Virring præstegård i en dårlig forfatning i 1824. Laden har ikke fået ny fod, og der er alvorlige mangler på de øvrige bygninger. Ved synet i 1825 er der foretaget betydelige reparationer. I 1827 trænger ladens gavle til et eftersyn. Det følgende år skal ladens vestside rettes og for-

bedres. Desuden var en bjælke itu. Ladens nordende trængte også til ny fod og rettelse. I 1829 trængte ladens vestside og nordgavl stadig til fod og rettelse, hvorimod der var indsat en ny bjælke. I 1830 og 1831 mangler man stadigvæk at rette den nordre gavl og forsyne den med fod. Dette er dog sket i 1832.

Ved synet i 1835 bemærkes følgende: »Ladelængen hvori porten befindes, behøves at rettes og afstives, i hvilken henseende vi tillade os at råde, at det vist nok var sikrest at ombygge hele laden, da sådant nu lettest lader sig udføre, eftersom bygningen indeholder alt det fornødne egetømmer, alt i brugbar stand, og derved større brøstfald i tiden ville kunne forebygges til gavn for embedsboligen og til mindre bekostning for sognepræsten. Denne ombygning formene vi kunne udføres for i det højste 100 rbd. sedler«.

Det følgende år har sognepræst Hegelund endnu intet foretaget sig vedrørende ladelængens ombygning. Ved provstesyntet angav han årsagen hertil, »at han ikke evnede det formedelst årets uheldige høst. Med hensyn hertil bemærke vi for i år, at dette huses afrettelse og reparation ej godt kan tåle nogen lang udsættelse, og derfor foreslås huset enten rettet eller ombygget i 2 dele således, at første år istandsættes 10 fag fra brønden henimod porten ... og det næste år de tilbageværende 8 fag«.

Pastor Hegelund opnåede imidlertid 1 års henstand ved kancelliets resolution. Ved synet i 1838 er ombygningen af 1. etapes 10 fag dog forsvarligt udført.

I vinteren 1839 døde pastor Hegelund og derfor er 2. etape af ombygningen ikke foretaget inden dette års syn. Boet efter den af-

Viring præstegårdslade. Østfacaden ud mod gaden. Ca. 1955.

døde sognepræst henstilles om at have 2. etape færdig inden september månedens udgang, men henstillingen bliver ikke efterkommet.

Præstegårdsladen beskrives dette år som bestående af 18 fag, 11½ alen dyb, 3½ alen høj, ege under- og for største delen ege overtømmer, klinede vægge og stråtag. Ved den søndre ende er der et udskud på 1 fag. Ved overleveringsforretningen i 1840 til den ny præst i embedet, Chr. Dinesen, anføres, at »8 fag lade i den søndre ende af ladebygningen bør ombygges, hvortil vil udfordres en del nyt tømmer«.

Den nye præst fik pålæg om at have 2. etape klar ved synet i 1841, hvilket også skete. Udskuddet i sydgavlen blev ændret til et ekstra fag, så bygningen blev på 19 fag i alt.

I 1843 fornyes stråtaget på 8 fag af ladens østside og en »hanebjælke over den søndre lo«.

I de næste 19 år er der ingen anmærkninger overhovedet til ladebygningen. I 1863 udsatte synet en hanebjælke og en vandliste i den nordre gav. Ved synet i 1864

efter pastor Dinesens død nævnes følgende mangler ved laden: en lille dør, to hanebjælker, samtlige lemme skulle repareres og 5 fag tag skulle oplægges.

I 1870 opførtes en forpagterbolig på 5 fag ved den »østre længes nordende«. Den omtales som den »tilbyggede forpagterbolig«, og må således tolkes som en forlængelse af den oprindelige ladebygning. Hermed kan Virringladen ikke længere følges i synsprotokollerne.

Gennemgangen af synsprotokollerne giver os svar på flere spørgsmål. I første halvdel af 1838 blev ladens 10 fag nord for porten rettet eller gennemrestaureret. Den oprindelige nummerering af tømmeret viser, at det gamle egetømmer blev bevaret på sin oprindelige plads.

Sporene efter en tidligere gav i spæret efter den nordligste stolpe (X) på gårdsiden viser, at bygningens nordgavl stod her efter istandsættelsen i 1838.

I 1841 blev 9 fag ombygget i den sydlige ende. Heraf udgjorde de 2 fag porten. Denne ombygning har været mere omfattende end den første etapes, fordi der krævedes meget nyt tømmer hertil. Tømmeret i bygningens sydende er ikke nær så kraftigt som tømmeret nord for porten.

Efter 1841 har laden bestået af 19 fag indrettet som 7 fag lade syd for gennemkørselsporten, 5 fag lade nord for porten. Bygningens nordlige del har bestået af 2 tærskeloer på henholdsvis 2 og 3 fag.

I forbindelse med bortforpagtning og en ombygning af hele Virring præstegård i begyndelsen af 1870erne byggedes 5 fag forpagterbolig til i forlængelse af laden mod nord.

De nordligste 3 fag tærskelo blev tillige inddraget til forpagterens lejlighed, som således blev på 8 fag.

På et senere tidspunkt, sandsynligvis langt op i 1900-tallet, blev de 4 sydligste fag lade nedrevet, formentlig for at give plads for en ny indkørsel til præstegården. Efter nedrivningen blev den nye sydgavl muret op i sten og forsynet med en garageport.

Synsprotokollernes hyppige oplysninger om behovet for ny fod, hvilket især gælder ladens østside nord for gennemkørselsporten, tyder på, at vægstolperne oprindeligt har stået på syldstenene. Flere gange nævnes direkte »fodstykker«. I følge H. Zangenberg i »Danske Bøndergårde« er fodstykker en vandret bjælke forneden mellem stolperne, og som hindrer stolperne i at skride ned af syldstenene. Fodstykkerne må således ikke forveksles med »fodtømmer«, der er et gennemgående tømmerstykke, som stolperne står ovenpå. Fodstykkerne var almindelige i Østjylland og på Sjælland. En anmærkning fra provstesyntet i 1840 nævner behov for 6 alen ny »egefod« på ladens østre side og vel at mærke på den del af bygningen, som blev istandsat i 1838.

Ved nedtagelsen havde bygningen fodtømmer på gårdsiden, men den manglede på østsiden mod gaden, hvor væggen var understøbt. Det kan med ret stor sandsynlighed konkluderes, at de ældste 10 fag af lade kun har haft fodtømmer på gårdsiden, mens østvæggen og nordgavlen havde fodstykker i stedet for. Andet steds fra ved vi, at fodtømmer i bønderbygninger først blev almindelig i årene omkring 1800. (Zangenberg).

Efter de nuværende planer for genopfø-

relsen kommer Virring-laden til at bestå af de oprindelige 9 fag nord for porten og af de 3 fag lige syd for porten, mens selve gennemkørselsporten sløjfes. Ved nedtagningen manglede bindingsværksgavlene. Tømmeret i de bevarede lobe vil derfor blive anvendt til gavlene, idet bygningens indretning bliver helt anderledes end den oprindelige. Bygningen vil efter planen blive indrettet til hestestald, karlekammer, selekammer, skærelø, fåresti, kostald og griseesti. Denne, historisk set, problematiske ændring af bygningens funktion skyldes, at museet allerede i 1956 erhvervede en stor ladebygning fra Trelde Næs. Denne lade er med bul i undertavlene, og dens længde svarer godt til stuehuset fra Nr. Årslev, hvorfor den skal være ladebygning i præstegårdskomplekset.

Virringladen (stalden) vil efter genopførelsesplanen blive på 12 fag og heraf er de 9 fag oprindelig bygget i årene omkring 1666, efter al sandsynlighed at dømme.

Kilder:

- Sv. Jespersen og Ester Andersen: Virring præstegårdslade, Virring sogn, Sønderhald herred. NEU nr. 11.833.
- Morten Aamann: Restaureringsforslag. 1966.
- Brandtaksationsprotokol for Sønderhald herred. 1857.
- Sønderhald herreds provstearkiv: Herredsbog. 1772-1800.
- Rovsø m.fl. herreders provsti: Synsprotokol. 1802-1827.
- Randers amts østre provsti: Synsprotokol. 1827-1847.
- Rovsø, Sønderhald og Nørre herreders provsti: Synsprotokoller 1848-1917.
- H. Zangenberg: Danske bøndergårde. Grundplaner og konstruktioner. 1924. Udg. af For. Danmarks Folkeminder. 1982.

Museet for Tarm og Omegn

- oprettet, nedlagt og genopstået

Skjern og Tarm har gennem flere generationer satset på at være den betydeligste by i den sydlige del af Ringkøbing amt. På museumsområdet tog Skjern føringen i 1929, da man oprettede et egnsmuseum for Bølling og Nørre Horne herreder. Men det er nok ikke så almindeligt kendt, at der i 1944 kom endnu et museum inden for området. Anledningen var, at der blev ansat en ny apoteker i Tarm. Apotekeren hed Oscar Løye, og med ham startede et stykke spændende museumshistorie.

O. Løye kom fra Randers, hvor han havde været aktiv som sekretær og senere formand for Randers Museum.¹ Her havde han fået et omfattende kendskab til arkæologisk udgravningsvirksomhed, og han forstod således at arbejde lige så professionelt som mange af hans samtidige, faguddannede kolleger. En af O. Løyes største fortjenester på det arkæologiske område var utvivlsomt, at han i 1939 under en byggegrund midt i Randers påviste kulturlag fra vikingetid og tidlig middelalder, altså resterne af det ældste Randers.² Men mange andre undersøgelser blev også foretaget og artikler om resultaterne blev offentliggjort. Det var derfor en erfaren museumsmand, der i 1944 kom til Tarm.

Apoteker Oscar Løye (1893-1982). Blandt hans mange interesser var arkæologiske og historiske emner nok de vigtigste.

Museet oprettes

Ved siden af den nye apotekergerning fortsatte O. Løye sit virke inden for museumsområdet med oprettelsen af »Museet for Tarm og Omegn«. Genstande fra oldtid, middelalder og nyere tid blev indsamlet og opført i en protokol. Samlingerne fik til huse på Tarm kommuneskole. Desuden foretog O. Løye fortsat arkæologiske udgravninger. Det vigtigste fund var en gravplads fra romersk jernalder (0-400 e.kr.), belig-

gende på Møllebakken i Tarm. Gravene blev opdaget, da området i slutningen af 40'erne blev byggemodnet. O. Løye udgravede her sammen med sin kone og frivillig arbejdskraft omtrent en snes jordfæstegrave, udstyrede med lerkar, jernknive, glas- og ravperler, sølvsmykkenåle m.m. Rester af de døde blev også fundet, og det kunne ses, at de var blevet lagt på siden med bøjede arme og ben. Genstandene og en beretning fra O. Løye blev i 1953 overdraget til Nationalmuseet. Her erkendte man, at det var O. Løyes hurtige indsats, der reddede gravpladsen. På den anden side fastholdt man også, at velundersøgte gravpladser som Møllebakken var en så stor sjældenhed i Vestjylland, at fundet skulle opbevares på landets centrale museum. Afgørende for sagens udfald var selvfølgelig også, at Museet for Tarm og Omegn ikke af Nationalmuseet blev betragtet som et etableret museum. At det forholdt sig således, fremgår tydeligt af et brev, som Nationalmuseets daværende direktør Poul Nørlund sendte til O. Løye i juni 1947. Brevets første del har følgende ordlyd: »Kære Hr. Apoteker, Af et Avisudklip ser jeg for det første, at der eksisterer et Museum i Tarm, hvorom jeg har hørt. Jeg gaar ud fra, at det er Dem, der har taget Initiativet hertil, men er det virkelig Meningen, at der foruden de mange andre lokale Museer i Vestjylland også skal oprettes et veritabelt Museum i Tarm, der jo nemt under en saa energisk Ledelse som Deres vil kunne suge Kraften fra de andre Egns museer? ...«.»⁴

O. Løye fortsatte imidlertid sine aktiviteter ufortrødent og efterhånden blev han endda Nationalmuseets betroede mand i Tarm-området. Arbejdsopgaverne kom

bl.a. til at omfatte indberetninger om nye fund samt nøddudgravninger, når Nationalmuseet ikke selv havde tid og penge til at tage sig af opgaverne. O. Løye kunne således i 1952 meddele, at man i Styggårde i Lønborg sogn var stødt på jordfæstegrave fra ældre romertid, – atter en sjældenhed i Vestjylland.⁵ Senere udgravede Nationalmuseet en del af gravene.

Også inden for fredningsarbejdet var O. Løye aktiv, og der blev gjort en stor indsats for at redde mange gravhøje fra at blive ødelagt. Utraditionelle metoder blev taget i brug, idet O. Løye i 1949 startede en annoncekampagne, hvori der blev gjort opmærksom på, at alle høje var fredede, uanset om der stod en fredningssten på dem eller ej. Annoncen blev gennem længere tid bragt vederlagsfrit i Tarm Ugeblad.

I 1954 flyttede O. Løye fra Tarm for at overtage stillingen som apoteker ved Sct. Mathias apotek i Viborg. Dermed sluttede 10 års energisk indsats for Museet for Tarm og Omegn. Aktiviteterne omkring museet fortsatte dog, men af forskellige grunde blev et egentligt museum dog ikke en realitet.

H U S K

at alle Gravhøje
ifølge Fredningsloven
er fredlyste, selv om de ikke
er forsynet
med Fredningssten.

O. Løye indrykkede i 1949 denne annonce i Tarm Ugeblad, hvor den gennem længere tid blev bragt vederlagsfrit.

To lerkar fra 3-400-tallet e.kr., fundet øst for Lønborg kirke. Diameter henholdsvis 13 og 16 cm. Museet for Tarm og Omegns samlinger. (Foto: P.Skelmose 1984).

Museet overgår til Skjern Museum

I 1979 skete der det, at samlingerne fra Museet for Tarm og Omegn på O. Løyes foranledning blev overdraget til Skjern Museum, der i mellemtiden var blevet statsanerkendt som kulturhistorisk museum. Af visse grunde fulgte samlingens protokol og korrespondance dog ikke med, men for ganske nylig er disse sager blevet opsporet og de findes nu i museets arkiver.⁶ Museet for Tarm og Omegn blev altså nedlagt, men mange vigtige fund var alligevel sikret for eftertiden. Samlingerne indeholder stort set genstande fra alle perioder af oldtiden. Blandt de vigtigere kan nævnes to lerkar, der er fundet øst for Lønborg kirke. Lerkarrene er fra 3-400 tallet e.kr., og de stammer fra én eller to ødelagte grave.

Fundstedet er interessant, da Skjern Museum i forvejen er i besiddelse af en større samling samtidige fund, alle fremkommet på en gravplads vest for Lønborg kirke.⁷ Gravpladsen eller måske rettere gravpladserne synes dermed at have haft en langt større udstrækning end hidtil antaget.

Også vigtigt blandt de fund, som O. Løye har indsamlet, er en hvæssesten fra vikingetiden. Den er fundet på en lod i Votkær i Borris sogn. Votkær ligger på det næs, hvor Omme å og Skjern å mødes, altså en oplagt placering for en vikingetidsbosættelse. Her må det understreges, at vi i forvejen kender meget lidt til vikingetiden på egnen. Imidlertid har O. Løye været medvirkende til, at endnu et godt fund fra vikingetiden er kommet til, da han i 1979 skænkede sin samling til Skjern Museum. Blandt genstan-

Tenwægt af klæbersten, fundet i Lønborg. Diameter 3,5 cm. Museet for Tarm og Omegns samlinger. (Foto: P. Skelmose 1984).

dene var således en tenwægt, der er fremstillet af norsk klæbersten. Tilsvarende tenwægte er tidligere kendt fra omkring en snes fundsteder i Danmark.⁸ O. Løye har modtaget tenwægten af en nu afdød mand, der boede i Lønborg. Vi må derfor formode, at fundstedet kan indkredses til Lønborg og nærmeste omegn. Dermed foreligger der fund fra vikingetiden omtrent på samme sted, hvor kongsgården i Lønborg må have ligget.⁹

Skjern-Egvad Museum og fremtidige arkæologiske opgaver

De gamle stridigheder mellem de to museer på hver side af Skjernåen er nu bilagt. I stedet er museumsinitiativerne blevet samlet i et frugtbart samarbejde, støttet af både Skjern og Egvad kommuner. Egvad kommune har for nylig tilsluttet sig ved at indgå økonomisk på lige fod med Skjern. Af sam-

me grund er der foretaget en navneændring fra »Skjern Museum« til »Skjern-Egvad Museum«. Man kan derfor sige, at O. Løyes gamle initiativ – Museet for Tarm og Omegn – nu er genopstået, men på et meget mere sikkert og udbygget grundlag.

O. Løyes arkæologiske aktiviteter kan også siges at fortsætte, idet Skjern-Egvad Museum i foråret 1984 har ansat denne artikels forfatter som museumsinspektør med ansvar for det arkæologiske område. Samtidig har Rigsantikvaren bemyndiget Skjern-Egvad Museum til at udføre arkæologiske opgaver i forbindelse med lokalplanforslag, i henhold til §49 i den gamle og §26 i den nye museumslov. Dette er sket som et led i en landsdækkende arbejdsdeling, hvor alle de statsanerkendte arkæologiske museer har fået fastlagt hvert sit arbejdsområde. Der er således skabt grundlag for, at der for første gang kan gennemføres en systematisk arkæologisk indsats i de to kommuner.

Siden 1980 har Skjern-Egvad Museum bl.a. haft som sin målsætning at foretage etnologiske og arkæologiske undersøgelser af bebyggelsesmønstret langs med vandløb og vådområder inden for museets geografiske virkeområde.¹⁰ Arbejdet med at opfylde denne målsætning kommer til at bestå i en kortlægning af bebyggelsesspor, tidsmæssigt spændende fra de første jægere og samlere og frem til nutiden. Herved bliver det muligt at belyse de særlige livsbetingelser, der har hersket i det vestjyske område, hvor først og fremmest vandressourcer og de tilknyttede arealer har været afgørende for placeringen af bebyggelsen. Jæger- og fiskerbefolkningen har i sagens natur været knyttet til disse områder. Med agerbrugets introduktion ca. 4000 f.kr. bliver engarea-

Voldsted ved Lønborg. Anlægget ses som en lys, firkantet tegning i markoverfladen. Umiddelbart nord herfor ligger Skjernå-dalen og mod øst Lønborg kirke. Flyvefotografi: Geodætisk Institut (D 297 F 249), optaget 29.08.61. Gengivet med instituttets tilladelse (A. 437/84). Copyright.

lerne den vigtigste resource som grundlag for kvægavlen. Derimod regner vi ikke med, at kornavl har spillet så stor en rolle. Først ved jernalderens begyndelse ca. 500 f.kr. ser det ud til, at korndyrkning tiltager i betydning, idet store arealer udlægges som dyrkede marker. På dette tidspunkt regner vi med, at bebyggelsen er samlet i landsbyer.

En spændende problemstilling, som Skjern-Egvad Museum vil undersøge nærmere, består i, om denne bebyggelsesform

fortsætter i middelalderen. Fra dette tidsrum kender vi i Skjern-Egvad området en anden bebyggelsesform, nemlig de store godsbesiddelser som Lønborg og Lundesnæs, og hovedgårde som Skrumsager, Viumgård, Dejbjerglund og Ahlergård. Men vi skal frem til omkring år 1800, før vi ud fra matrikelkortene har en sikker viden om bebyggelsens udseende og placering i forhold til ressourcerne. Nu er det tydeligt, at grupper af gårde ligger på grænsen mellem engarealer og dyrkbare jorder.

I forbindelse med undersøgelserne af bebyggelsesmønstrer i Skjern-Egvad området skal der gennemføres arkæologiske udgravninger på udvalgte steder. Ud fra allerede kendte oplysninger kan der således peges på en række lovende lokaliteter. Højt på ønskesedlen står en undersøgelse af det voldsted, der ligger vest for Lønborg kirke. Måske gemmer resterne af kongsgården sig her. Endvidere er det planen at foretage undersøgelser andre steder i Lønborg sogn, hvor der er fundet spor af bebyggelser fra jernalder og vikingetid. Men der regnes selvfølgelig også allerede nu med udgravninger andre steder i Skjern og Egvad kommuner. Hertil kommer de steder, hvor der ved dyrkning og jordarbejde m.m. dukker hidtil ukendte arkæologiske fund op. Desuden er det planen at foretage udgravninger i nogle af egnens bevarede vandmølletomter.

Udgravningerne af disse skal foregå i forlængelse af den registrering af vandmøller, som Kim Clausen og undertegnede i øjeblikket foretager i samarbejde med Amtsfredningsinspektoret. Tomterne kendes ellers kun fra skriftlige kilder og fra bevarede stednavne. Men de ligger i mange tilfælde fossilt tilbage i landskabet. Alligevel er deres oprindelige udseende og deres indretning helt ukendt.

Vandmøllerne skaber en sammenhæng mellem museets arkæologiske og etnologiske arbejdsområder. De ældste vandmøller må forventes at ligge nær vikingetidens og den tidlige middelalders bebyggelse, mens de fleste historisk kendte vandmøller fra 1500-1600-tallet er anlagt nær hovedgårde. Senere bliver vandmøllerne afgørende for placeringen af 1800-tallets byer. Egnens

vandmøller udgør dermed et afgørende led i Skjern-Egvad områdets bebyggelsehistorie og samtidig giver de det lange tidsperspektiv i bebyggelsens udvikling fra oldtid til i dag.

Noter:

1. Lissa Løye Hejl, Gjerlev ved Randers, takkes for oplysninger og hjælp ved udarbejdelsen af artiklen om hendes nu afdøde far, apoteker Oscar Løye (1893-1982).
2. Jens Vellev: Arkæologiske undersøgelser i Randers 1873-1977. HIKUIN 3, Moesgård 1977, side 101-122.
3. Gravpladsen har nr. 55 i Nationalmuseets sognebeskrivelse over Egvad sogn.
4. Brevet opbevares i Skjern Museums arkiver.
5. Gravpladsen har aldrig fået et nr. i Nationalmuseets sognebeskrivelse, men genstandene har nummer C 26931-32 og 29193-29231.
6. Lissa Løye Hejl har i april måned 1984 overdraget protokollen som gave til Skjern Museum. Korrespondance m.m. befandt sig på Kulturhistorisk Museum, Randers. Museumsinspektør Niels T. Sterum har sørget for, at sagerne nu er overdraget til Skjern Museum.
7. Gravpladsen har nr. 12, 65 og 68 i Nationalmuseets sognebeskrivelse over Lønborg sogn.
8. Else Roesdahl: Vikingetidens Danmark, København 1980, side 260-263.
9. J. P. Trap: Danmark. Femte udgave, bind 9, side 550.
10. Oplysninger om danske museer. Perspektiver 1980-1990. Udgivet af Statens Museumsnævn 1980, side 88. Skjern Museum: Status 1982, Arbejdsprogram 1983-1986, Langtidsplan 1987-1994, december 1982, side 2.

Boplads under højen

En bronzealderhøj og en ny hustomt med klokkebægerkeramik

I FRAM 1983 blev der bragt en kort omtale af en højudgravning i Hovergårde, Hover sogn, og læserne blev stillet en mere udførlig redegørelse i udsigt. I løbet af vinteren er fundmaterialet blevet nærmere bestemt, så det nu er muligt at præsentere resultatet.

Som overskriften antyder, var udgravningens overraskelse en dolktidsboplads, der blev fundet under højen. I stedet for én planlagt udgravning blev der altså to, endda helt forskellige udgravninger. Beskrivelsen i det følgende kommer derfor også til at falde i to afsnit. Da højen var anledningen til udgravningen, tager vi den først. Selv om den ikke bød på sensationelle fund, var den et udmærket typeeksempel på en bronzealderhøj og er derfor ganske god at få forstand af.

HØJEN, udgravningens forhistorie

Den nu bortgravede og sløjfede bronzealderhøj var den sydligste af tre høje, der lå på en lige linje og sammen med en fjerde, meget stor høj, udgjorde en højgruppe, der i gamle dage kaldtes Albækhøjene. Den store høj er fredet og ligger for sig selv et halvt hundrede meter øst for den lille høj række. Højgruppen ligger i et højt terræn 7-800 m syd for Hover å. Umiddelbart syd for den udgravede høj falder terrænet stejlt ned mod en lavning med et bækløb, Albæk, der

har lånt navn til højgruppen og i øvrigt danner skel mod No sogn.

Til engang hen i forrige århundrede var højene lynggroede og lå og kronede landskabet. Men som så mange andre steder blev heden også her taget under plov, og med den de tre af gravhøjene. Kun den store gik ram forbi og er blevet liggende urørt af dyrkning til i dag. Den midterste og den nordlige høj i den lille høj række er nu typiske overpløjede gravhøje, der kun ses som en svag hævnings i terrænet og som en lys rund plet, når marken er nypløjet. Mærkeligt nok var den sydlige høj ikke blevet jævnet nær så meget ud, formentlig på grund af beliggenheden tæt ud til en skråning. Da gården fik traktor, opgav man at køre hen over den med landbrugsredskaberne. Første gang jeg så den, var den pænt kuplet og græsklædt, så jeg troede faktisk, at det var en almindelig fredet gravhøj.

Omkring 1970 fik gården ny ejer, en ung effektiv landmand. »Vores høj« lå særdeles ubekvem for kørslen med nutidens store maskiner, og han forsøgte derfor at jævne den ud, men blev standset i sit forehavende, inden der var sket større skader. I 1980 fik gdr. Laurids Bjerg besøg af fredningsmyndighederne, der tilså den store, fredede høj. Ved den lejlighed fik han at vide, at han eventuelt kunne slippe af med den høj, han

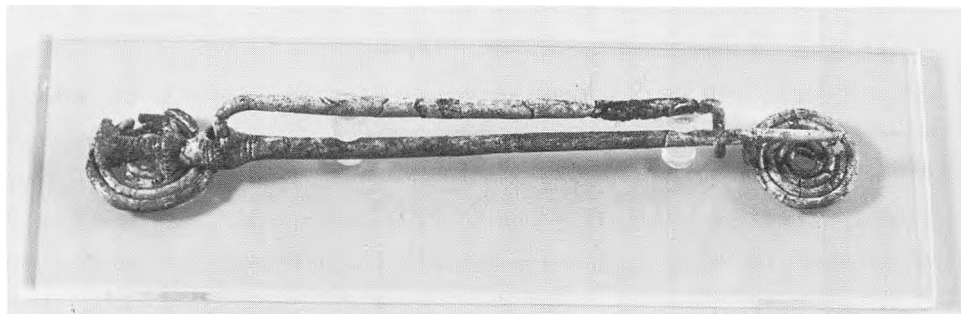

Udgravningens start d. 21. aug. 1982. Medlemmer af Ringkøbingegnens Amatørarkeologiske Forening fjerner overjorden i højens sydvestlige fjerdedel.

engang havde søgt at jævne, hvis den blev gravet ud af et ansvarligt museum. Om efteråret henvendte han sig derfor til Ringkjøbing Museum og spurgte, om det kunne lade sig gøre.

Nu er en højjudgravning både tids- og mandskabskrævende, og en undersøgelse vil nemt kunne komme til at koste et sted mellem 10-50.000 kr., hvis den skal udføres efter regning, hvilket vil være normal praksis i et tilfælde som det foreliggende. Et sådant stykke jordforbedring vil jo sjældent kunne forrente sig, så det var heller ikke lige det, Laurids Bjerg havde i tankerne, men at museet måske ville gøre det på egen bekost-

ning. Han var dog meget villig til at assistere og stille egen gravemaskine til rådighed. Museerne ser helst, at fortidsminderne bliver liggende urørt, og graver normalt kun høje ud, hvis absolut tvingende omstændigheder gør sig gældende. Inden der kan tages bestemmelser om udgravning, skal Fortidsmindeforvaltningen i København også give tilladelse. Da den foreliggende høj var stor og velbevaret, var det ikke særligt indlysende, at den overhovedet kunne frigives til udgravning. Først efter et besøg på stedet og diverse overvejelser for og imod bestemte Fortidsmindeforvaltningen, at højen måtte graves ud, hvis museet kunne og ville

Bøjlenål fra centralgraven efter konservering. Nålen er 11,6 cm lang. Den blev returneret i en æske, hvorpå der står: URIMELIG SKRØBELIG – PAS PÅ!!!

påtage sig opgaven. Når vi altså gjorde det, skyldtes det først og fremmest, at museet manglede en god bronzealderhøj til den faste udstilling, og desuden at der her var en krævende opgave, hvor medlemmerne af den nystartede amatørarkæologiske forening kunne få lov at være med. Udgravningen kunne passes ind i programmet for efteråret 1982 og efter høst, lørdag d. 21. august, gik vi i gang.

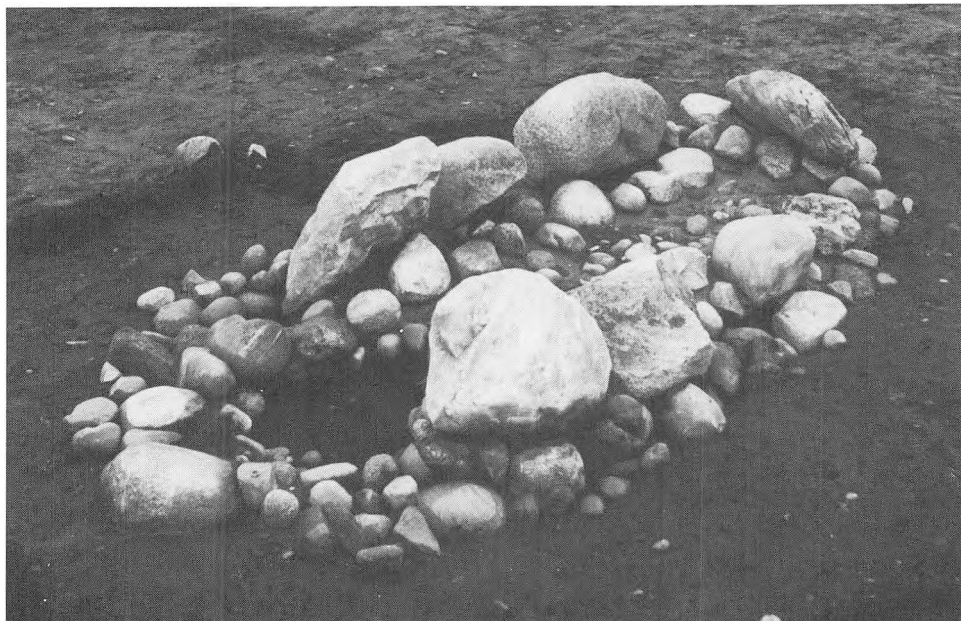
Det er ikke meningen i det følgende at skildre selve udgravningsarbejdet i detaljer. Det blev lagt an på at give så mange oplysninger som muligt og blev grebet an efter fagets traditionelle metoder.

Højens opbygning

Før udgravningen havde højen en diameter på ca. 17 m og en højde på 1,70 m. Midt inde i højen lå som ventet en centralgrav. Den tegnede sig som en oval bunke af små marksten, 0,70 m høj, 3,50 x 2,50 m i udstrækning med længderetning øst-vest. Stenbunken var indsunket i toppen på en måde, der tydeligt viste, at den havde været dynget op om en egekiste, som forlængst var bortråd-

net. En egekiste er en egestamme, der er kløvet på langs i to halvdele og udhulet. Det sidste, der var tilbage af denne stammekiste, var et tyndt sort lag efterladt på de sten, der havde understøttet den. Ved hjælp af dette lag kunne vi måle os til, at kisten havde været 2,65 m lang, 70 cm tyk i hovedenden mod vest og 60 cm i fodenden. Vi havde selvfølgelig håbet på, at det ville være en rig mandsgrav med et stort flot bronzesværd, men der havde vi skruet forventningerne lidt for højt op. Det eneste gravgods, der var bevaret, var en meget opløst bøjlenål. Som en sikkerhedsnål har den været brugt til at fæste en kappe foroven ved halsen eller skulderen af den døde. Vi kan desværre ikke ud fra nålen se, om den døde har været en mand eller en kvinde. Selv om det ikke var et sværd, var nålen dog et ganske godt fund, der daterer graven til midten af ældre bronzealder, omkring 1500 f. Kr.

Nålen var i så dårlig bevaringsstand, at vi måtte tilkalde hjælp fra Amtskonserveringsanstalten i Ølgod for at få den støbt ind i en blok og taget op. Med uendelig omhu er den på konserveringsanstalten blevet præpareret og samlet stump for stump, som

Centralgraven set fra sydvest. Underste stenlag og støttesten. Den store sten i vestenden er fjernet. Hullet i stenlægningen skyldes optagningen af bøjlénålen.

man kan se på det sidste billede i FRAM nr. 1, 1982. Den er forlængst kommet tilbage til museet og tager sig nu helt præsentabel ud i udstillingen. Alt øvrigt gravgods må have været af organisk materiale og var helt borttrådet, så hvis man vil forestille sig, hvad graven i øvrigt har rummet, må man ty til beskrivelser af andre mere velbevarede fund.

Var der ikke meget gravgods bevaret, så kunne vi til gengæld meget detaljeret læse af jordprofilerne, hvordan graven og højen trin for trin var blevet opbygget.

Stedet, der var udvalgt til bronzealderbegravelsen, var det højeste punkt i terrænet. Området var, eller havde været, dyrket mark. Dette kunne tydeligt ses, for under hele højen lå der et gammelt muldlag, 12-15

cm tykt og afsluttet foroven med en 1-2 cm tyk sort stribe, efterladt ved formuldningen af vegetationslaget.

Som forberedelse til højlægningen må vi forestille os, at egekisten først er blevet til-dannet og bragt op til stedet, og at man har samlet en større bunke sten sammen. Som underlag for kisten er der blevet bredt et lag sten ud på markoverfladen. Stenlaget dækkede en flade på 3,20 x 1,70 m, de enkelte sten var ca. 15 cm store. For at de yderste sten ikke skulle forskubbe sig og for at få lidt mere plads, blev stenlaget omgivet med en bræmme af græstørv. Herefter er kistens underste halvdel blevet placeret på stenlaget og understøttet med en række sten under hver side. Disse sten var afpasset efter stammens runding og málte ca. 25 cm i diame-

Randsten i højens sydside og stendynge over centralgraven, set fra syd.

ter. Graven var nu klar til, at den døde kunne lægges i kisten med sit udstyr, og at begravelsesceremonierne har kunnet afholdes. Så er kisten blevet lukket med den anden halvdel af den udhulede egestamme, og for at holde låget på plads er der stillet nogle store sten skråt ind over kisten. Fire langs sydsiden, tre i nordsiden samt en for hver ende. Til slut blev graven dynget helt til

med småsten. Så hvad enten man har villet sikre sig mod gravrøvere eller måske mod, at den døde skulle gå igen, var det en solid lukning.

Herefter er opbygningen af jordhøjen begyndt. Som i så mange andre høje var det ikke løs jord, man brugte, men store græstørv. Først blev stenbunken dækket til med skråtlagte græstørvslag, så der til at begynde

Højens sydøstside med de store flotte randsten.

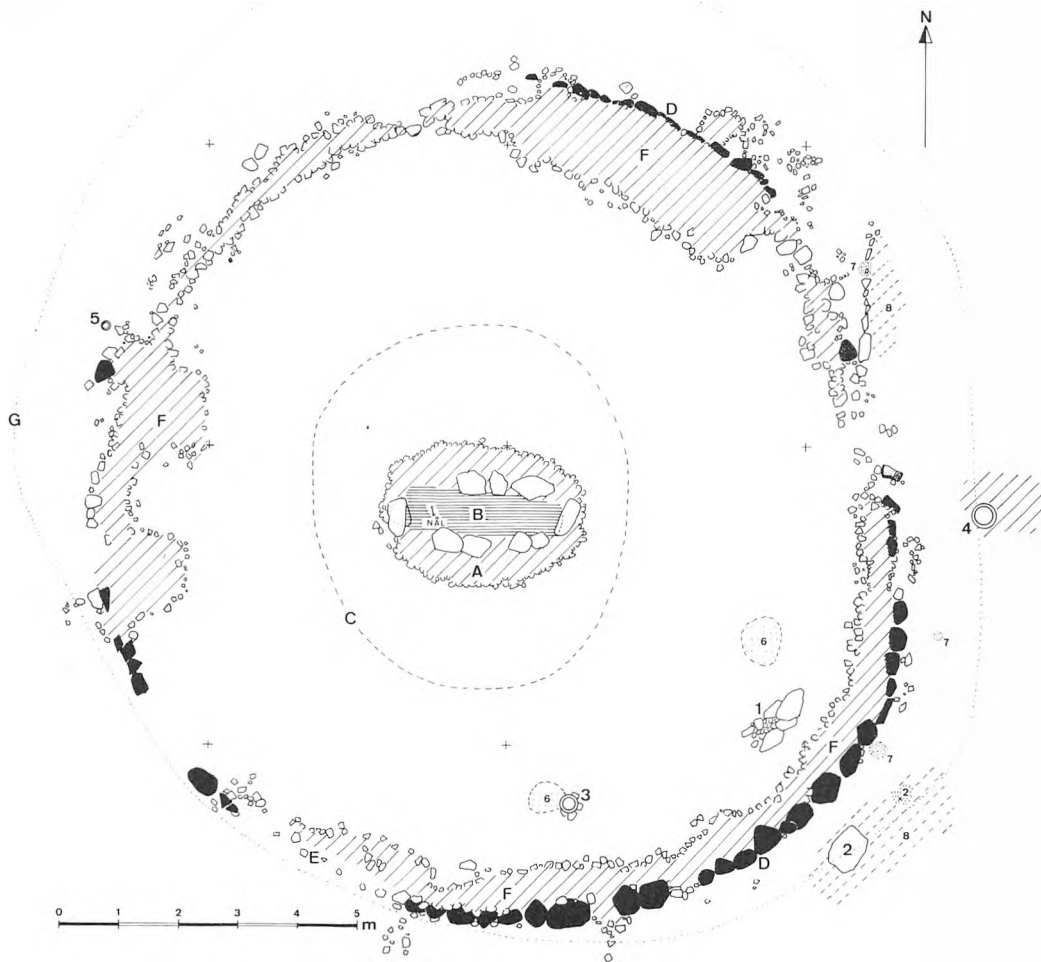
med har været en højkerne på ca. 5 m i diameter. Uden om denne første lille høj byggede man videre med vandrette græstørvs-lag. Rent entreprenørmæssigt er det meget hurtigere at bruge græstørv end at skulle transportere løs jord. Tørvene fylder godt og har nemt kunnet bringes hen til højen på bærestænger eller med slæder. Bronzealderfolkene må have haft gode graveredskaber, for de enkelte tørv var temmelig store, 50-75 cm lange, nogenlunde lige så brede og desuden skåret i en tykkelse på ca. 15 cm. D.v.s. så dybt, at ikke bare muldlaget, men også noget af det underliggende gruslag er fulgt med. Som man også ville gøre i dag, var tørvene lagt med vækstlaget nedad. Når vi kan sige alt dette, skyldes det, at vækstlaget tegnede sig som en mørk muldstribe. Omidset af hver enkelt tørv stod endnu skarpt og tydeligt, selv om det er 3500 år siden, de blev skåret.

For at forhindre udskridning af jordfylden og for at give højen en klar afgrænsning

blev højfoden bygget som en stenfacade. Denne var flottest mod syd og øst, hvor den bestod af 50-70 cm høje sten, stillet tæt sammen og afpasset efter hinanden. Disse randsten, som vi kalder dem, blev yderligere suppleret med en kappe af småsten et lille stykke op ad højsiden. Mens stenkappen fandtes hele vejen rundt, aftog randstenene i størrelse mod sydvest og nordøst, for helt at mangle i nordvestsiden. De var ikke pløjet bort, som det så ofte er tilfældet, men havde aldrig været der. Enten har man ikke haft tilstrækkeligt med store sten, hvad noget kunne tyde på, idet en enkelt sten var blevet kløvet i mange stykker, der stod ved siden af hinanden, eller også har man villet nøjes med at gøre højen særlig flot i solsiden, hvor den med sin beliggenhed lige oven for en skråning har taget sig ganske imponerende ud.

Den færdige høj var ikke helt cirkelrund og målte mellem 13,50 og 14,25 m i diameter. Græstørvene har efterhånden sat sig, så højen er sunket noget sammen. De mindre randsten har ikke i længden kunnet modstå det store pres fra jordfylden og er begyndt at skride ud, så sten og jord er raslet ned og har lejet sig om højfoden. Gradvist er også de store randsten blevet dækket med løst materiale. På den måde voksede højen i omkreds og fik det udseende, der kendetegner landets gravhøje, en stor, jævnt rundet bule i landskabet.

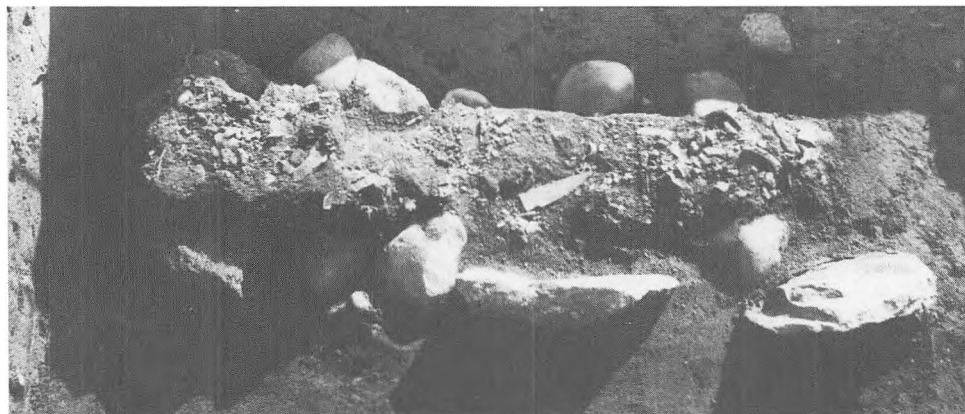
Gravhøjene kan indeholde flere begravelser, der hver for sig har medført tilførsel af mere jordfyld, så højene er vokset i omfang og undertiden har fået tilføjet nye randstenskredse. Det kan variere temmelig meget. I dette tilfælde var der kun én bygningsfase fra ældre bronzealder.

GRUNDPLAN AF BRONZEALDERHØJEN, grave ogstensætninger.

Oprindeligt anlæg: A) Centralgravens dækkende stendynge, B) Centralgraven, aftegning af egekiste, C) Kontur af højkerne med skrånlagte græstørvs-lag, D) Randsten, udfyldt med sort, E) Område hvor randstenene var pløjet op, F) Stenkappe.

Yngre tilføjelser: 1) Ældste brandgrav, øverste stensætning, 2) Storflad sten + koncentration af knogler, x = findested for pincet, 3-5) Urnegrave, 6) Bålpletter, 7) Trækulpletter, ikke omtalt i teksten, 8) Stenlægninger, ikke omtalt i teksten.

Ældste brandgrav, de brændte knogler med ragekniven liggende på plads.

Yngre grave

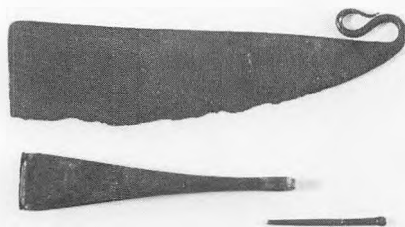
Det første man finder, når man graver en høj ud, er som regel en eller flere urnebegravelser fra yngre bronzealder. I midten af bronzealderen bliver ligbrænding den dominerende gravskik. Der bliver ikke bygget ret mange nye høje, men de gamle høje bliver genbenyttet som gravpladser.

I den udgravede høj var der fem af disse yngre brandbegravelser, hvoraf de tre var urnegrave. Desuden fandt vi øverst i højen et par bålpletter, som dog ikke med sikkerhed kan knyttes til gravene.

Den ældste brandgrav lå i højens sydøstside umiddelbart inden for randstenene. Den viste sig til at begynde med som en rektangulær stensætning, men havde i virkeligheden form af en nedgravning på 150 x 65 cm, fyldt med flere lag sten. I niveau med højbunden lå der et lag brændte knogler fra en voksen mand. De hvidbrændte knoglestykker var nøjagtigt afgrænset inden for et aflangt, smalt område på 85 x 15 cm. Uden at kunne bevise det fik vi den tanke, at de

brændte ben oprindeligt havde ligget i en eller anden aflang æske eller et skrin. Den døde havde fået sine toiletsager med i graven, ragekniv, pincet og »syl«. Formen på disse genstande daterer graven til bronzealderens periode IV, d.v.s. begyndelsen af yngre bronzealder omkring 1000 f. Kr.

Ved foden af randstenene, lige uden for denne grav, lå der en stor flad sten. Ovenpå denne og spredt et par meter længere mod

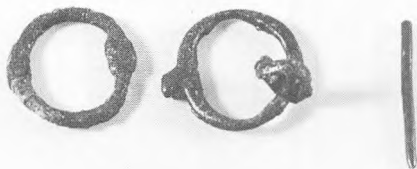
Bronzer fra den ældste brandgrav. Ragekniven er 10,0 cm lang. Afsylen foreligger endnu et par brudstykker samt lidt trærester fra håndtaget.

nord blev der fundet flere pletter med brændte knogler. De dannede ikke noget sammenhængende lag, men de kan regnes for mindst én begravelse, da der et sted mellem nogle af knoglerne blev fundet en bronzepincet.

Den første urnebegravelse fandt vi i højens sydside. Der var dog ikke meget tilbage af den. Kun bunden stod tilbage anbragt på et par flade sten. Resten var pløjet itu ved den tidligere dyrkning, og skårene fandtes spredt over et større areal. Der var dog stadig nogle brændte knogler bevaret, og mellem dem lå der to små bronzeringe og et brudstykke af en bronzenål.

Den anden urnebegravelse var mærkeligt nok ikke placeret i selve højen, men anbragt uden for randstenene midt for højens østside. Den var ikke så nem at få øje på, for den stod gemt nede i et 70 cm dybt hul, der var dækket af nogle småsten. Den gav anledning til nogen undren, for det første vi fandt nede i hullet var bunden af et lerkar, der vendte opad. Vi troede, at man måske havde tabt urnen med bedstefars aske ned i den snævre nedgravning, men gåden blev selvfølgelig løst. Man havde brugt en afslået underdel fra et andet lerkar som låg over urnen, altså en meget omhyggelig og godt gemt begravelse. De eneste genstande i denne urne var et par brudstykker af en bennål.

Det er normalt, at brandgravene fra yngre bronzealder fortrinsvis findes i højenes solside. Den sidste urne, der dukkede op, kom derfor som en overraskelse. Den stod nemlig nedgravet ved foden af højens nordvestside, tæt inde ved stenene. Der lå ingen genstande i denne urne, som formentlig er en barnegrav. De brændte knogler var meget små og spinkle.

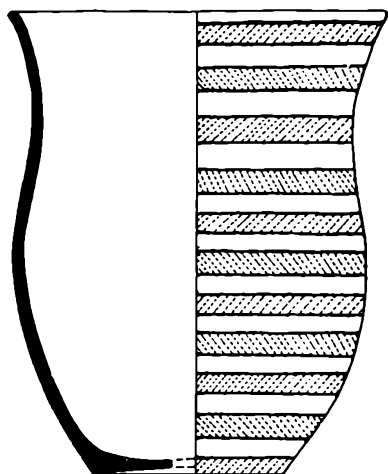
To bronzeringe og en nål fra den første urnegrav. Ringene, der måler 17 og 18 mm i diameter, har været samlet med et kædeled.

Med sit indhold af grave fra både ældre og yngre bronzealder og med den meget tydelige opbygningsstruktur indfrieede højen fuldt ud de forventninger, vi på forhånd havde haft til den. Den blev virkelig et skoleeksempel på en bronzealderhøj, lige efter bogen. Mange mennesker fik udgravningen forevist, mens den stod på, og højen har siden været et fast nummer, når skoleklasser er på besøg i museet, eller når der holdes lysbilledforedrag i lokale foreninger.

BOPLADSEN

Allerede de første spadestik i højen viste, at jordfylden indeholdt en del flintafslag. Efterhånden blev der også fundet enkelte flintredskaber og nogle potteskår. Det var altsammen tydelige tegn på, at græstørvene måtte være blevet skåret på et sted, hvor der engang havde ligget en stenalderboplads. Da græstørvsfylden af udseende var helt identisk med det gamle muldrag under højen, var der ingen tvivl om, at bopladsen havde ligget et sted i nærheden.

På et tidligt tidspunkt af udgravningen gravede vi i højens nordøstlige fjerdedel helt

Typisk klokkebæger fundet i Wiltshire, England. Gengivet efter D. L. Clarke: Beaker Pottery, Cambridge 1970.

ned til underkanten af det gamle muldlag for at se, om der var ardfurer under højen. Det var der, og de stod endda meget tydeligt, selv om morænebunden under det meste af højen var både stenet og gruset. Men her under den nordlige del var der sandlommer mellem gruset. Noget af sandet var svagt gråfarvet, og øverst i dette lag fandt vi to potteskår. Det lyder i sig selv ikke særligt ophidsende, men da vi børstede dem rene for sand og jord, viste de sig at være dekorerede med et mønster, og det er meget sjældent mønster. Selv om jeg har været arkæolog i næsten 25 år og set tusindvis af potteskår, havde jeg aldrig før stået med et sådant skår i hånden. Det var med det samme klart, at noget af stenalderbopladsen kunne være bevaret under selve højen, og at udgravningen ikke ville være slut, når vi engang blev færdige med højen.

Sjældenhed kan være flere ting. For samlere er det som regel unikke stykker eller rariteter, der menes. For de to potteskårs vedkommende bestod sjældenheden i, at der ikke kendes mange af den slags skår i forvejen fra det jyske område – umiddelbart kan jeg kun komme i tanker om et enkelt – men også i at skårene kunne give ny viden om en sammenhæng, som vi er kommet mere på sporet af i dansk arkæologi inden for de sidste femten år. Det var derfor vigtigt at få undersøgt de rester, der kunne være tilbage af bopladsen, og at se, hvilke andre ting der hørte sammen med skårene. Inden der berettes om det, skal der fortælles lidt nærmere om baggrunden.

Klokkebægerkulturen

De to potteskårs mønstre var udført på en måde, som i fagsproget kaldes pigtråd. Nærmere forklaret indridsede eller indstemplede streger med korte stik på tværs af stregerne. Denne ornamentik er fundet på enkelte dolkudslærker herhjemme, men er i vore nabolande mod syd og vest en karakteristisk ornamenteringsmåde i et yngre afsnit af den såkaldte klokkebægerkultur.

Klokkebægerkulturen har i sin ældste fase en udpræget vestlig udbredelse i Europa. Tidsmæssigt hører den hjemme i overgangen mellem sten- og bronzealder, og den er den første egentlige metalkultur i Spanien, Frankrig, England og Nordvesteuropa, selv om flinten stadig er denne kulturs mest benyttede materiale til pilespidser og dolke. Klokkebægerkulturen er blevet opkaldt efter en karakteristisk form for lerbægre, der stillet på hovedet har form som en lille kirkeklokke. De fleste fund stammer

November-december 1982, stensætningerne tegnes, mens den sidste jordfyld graves bort af museumsassistent H. Nors. I baggrunden tv. ses den store fredede høj.

fra grave. På de rigtig typiske, lidt yngre klokkebægre består ornamentikken af vandrette striber eller zoner adskilt af blanke felter. Det lyder ret enkelt og er det også, men faktisk er der ikke andre oldtidskulturer, der har dekoreret deres lerkar på lige denne måde, så klokkebægermønstre er nemme at genkende.

Fra Danmark har man kun kendt til enkelte fund af yngre klokkebægre og andre genstande, som er særligt karakteristiske for denne kultur, bl.a. knapper med V-formet gennemboring og nogle såkaldte håndledsbeskyttere, brugt ved bueskydning. Desuden har det været tydeligt, at nogle ler-

bægre fra yngre enkeltgravskultur har en klokkebægerpåvirket dekoration. Gennem mange år har man derfor ment, at klokkebægerkulturen på dansk grund kun var et sporadisk fremmedelement, der tidsmæssigt faldt sammen med yngre enkeltgravskultur.

I de senere år er det imidlertid blevet mere og mere klart, at klokkebægerkulturen har haft en væsentlig andel i udformningen af vores hjemlige dolktid. Når man tidligere har haft svært ved at påvise dette, skyldes det nok, at de mange grave, der kendes fra dolktid, kun undtagelsesvis indeholder lerkar, og at denne periodes lerkar endnu ikke

har været genstand for et sammenfattende studium.

Jeg havde i forvejen en særlig interesse for klokkebægrene, fordi jeg i årene 1968-72 ledede udgravningen af bopladsen Myrhøj i Vesthimmerland, hvor der blev fundet hele tre hustomter, der indeholdt en del klokkebægerprægede lerkarskår. Der sås stadig en del enkeltgravstræk i karformerne, men flinten viste helt tydeligt, at Myrhøj måtte dateres til dolktid, da der bl.a. blev fundet brudstykker af tidlige, lancetformede dolke.

Fundet af de tre hustomter på Myrhøj var i øvrigt i sig selv lidt af en sensation dengang. For hvor mærkeligt det end lyder, kender man næsten ikke noget til husenes udseende i yngre stenalder, og fra dolktid kendtes i forvejen kun en enkelt hustomt, fundet i Gug ved Ålborg. Senere har både Holstebro og Skive Museum udgravet huse af Myrhøj-type, så vi i alt kender seks af den slags. Det var lidt spændende, om det syvende skulle dukke op under højen.

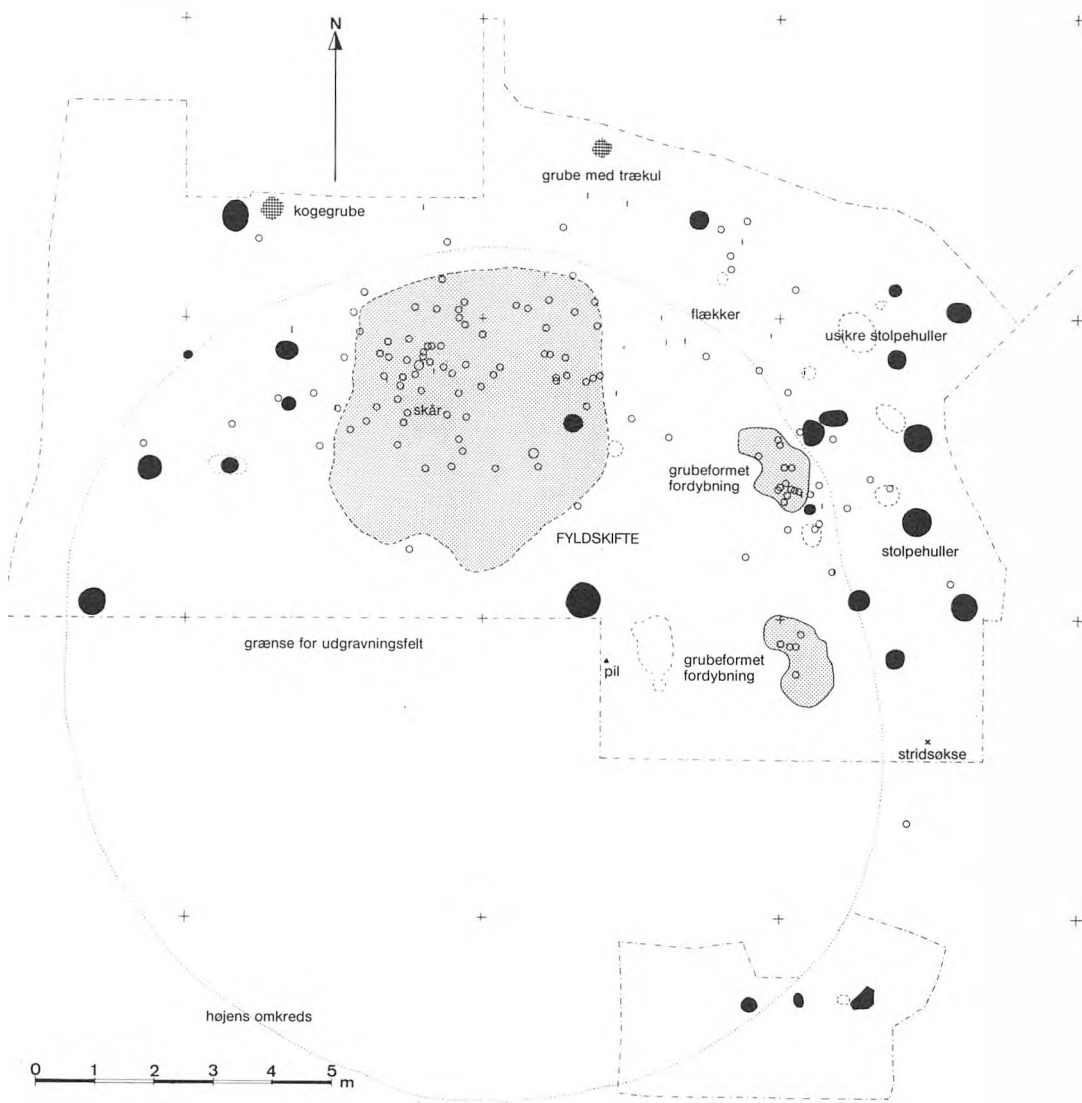
Husene af Myrhøj-type har gulvet forsenket eller nedgravet til en dybde af op mod en halv meter og tegner sig ved udgravning i dag som store rektangulære fyldskifter, der er orienteret i retningen øst-vest. Fyldskifterne kan måle op til 7 x 14 m og er ledsaget af stolpehuller i midteraksen og i kanten af fyldskiftets langsider. Noget tyder på, at husene kan have været endnu længere, end fyldskifterne viser.

Hustomten

Højudgravningen blev først afsluttet hen i december, så vi måtte styre nysgerrigheden og vente med udgravningen af bopladsen til

næste forår. Inden vi kunne komme i gang, skulle de sidste dele af stensætningerne og det gamle muldrag ryddes væk med håndkraft, og ardfurterne fotograferes og tegnes. Men omsider var banen klar, og det viste sig hurtigt, at de to skår virkelig havde hørt hjemme i en hustomt. Det var dog ikke ret meget, som var tilbage. Oldtidsbondens markarbejde havde jævnet hussporene næsten helt ud, og kun opførelsen af højen havde beskyttet de sidste svage spor til vore dage. Den tydeligste rest af huset var et fyldskifte på 5 m i diameter, men med en dybde på kun 10-15 cm. Øst og sydøst for fyldskiftet fandtes yderligere et par uregelmæssige fordybninger med en største udstrækning på ca. 1,0 x 1,5 m. Både fyldskiftet og de to mindre fordybninger indeholdt potteskår. Stolpehuller havde vi egentlig ikke ventet at finde i den grusede morænebund. Ikke desto mindre var der stolpehuller under højen, og de var endda temmelig store, op til 35-50 cm i diameter, d.v.s. dobbelt så store som ved de kendte huse af Myrhøj-type. Dybden kunne variere en hel del, da bunden af stolpehullet som regel var identisk med et fast stenet lag, som bølgede noget op og ned. I området uden for højfoden var det særlig svært at få øje på stolpehullerne. Senere tiders sorte aludfældninger havde her omdannet de øverste jordlag, så hullernes grålige fyld først skilte sig ud fra omgivelserne, når der blev gravet temmelig dybt ned.

Selv om der efterhånden fremkom temmelig mange stolpehuller, tegner de ikke noget entydigt billede af et hus. Det er kun kombinationen med fyldskiftet og potteskårenes spredningsbillede, der til sammen gør, at tolkningen er nogenlunde sikker.

PLAN AF BOPLADSEN. Prikraster: fylde-skifte og grubeagtige fordybninger. Udfyldt med sort: stolpehuller. Stiplet linje: usikre stolpehuller. Cirkelsignatur: lerkarskår. Kort lodret streg: flækker. Trekant: forarbejde til pil. X: brudstykke af stridsøkse.

Nogle af stolpehullerne ligger pænt i fyldskiftets øst-vestlige midterakse, andre må høre til langvæggene, men flest blev fundet i den østlige gavle. Her er der faktisk for mange til, at de kan stamme fra et enkelt hus. Enten repræsenterer de nogle ombygninger og udskiftninger af tømmer, eller også stammer nogle af dem fra et nabohus mod øst. At der havde været flere huse på pladsen, kunne tydeligt ses af en kort stolpehulsrække, som blev fundet i et område ved den sydøstlige højfod. Her undersøgte vi, mest for ardfurernes skyld, et lille område på 12 m². Bopladsudgravningen blev i øvrigt begrænset til højens nordlige halvdel. I alt blev der afdækket et areal på 132 m², foruden 20 m², der kun blev afsøgt med gravemaskine. Vi kunne måske være nået til større klarhed over husene på bopladsen, hvis vi havde undersøgt et område, der var mindst fire gange så stort. Det ville dog have sprængt alle rammer og lå helt uden for udgravningens planlagte omfang.

For en ordens skyld skal det nævnes, at der foruden stolpehullerne blev fundet en lille grube, der indeholdt trækul, og en grube med kogesten på bunden. Kogesten havde været i almindelig brug på pladsen. Mange af stenene i højens jordfyld og i det gamle muldrag var nemlig ildskørnede. Det er en iagttagelse, som har paralleller på Myrhøj-bopladsen, hvor der i to af husene lå tætte lag af kogesten.

Lerkarskårene

Interessen for fundgenstande rettede sig ikke mindst mod lerkarskårene, og vi var noget spændt på, hvor mange der kunne være tilbage i en så udjævnet hustomt. I be-

Skårene med pigtrådsornamenter. Skåret øverst tv. måler 52 x 44 mm.

tragtning af forholdene blev resultatet slet ikke så ringe. I bopladslaget blev der i alt fundet 183 skår, hvoraf de 32 er ornamenterede. Ved at sammenligne randskår og de ornamenterede skår indbyrdes kan det fastslås, at de repræsenterer 15-20 forskellige lerkar.

De to pigtrådsornamenterede skår fik følgeskab af fem andre, og disse syv skår må stamme fra mindst to forskellige bægge, da mønstrene er indstemplet med forskellige redskaber. To af skårene har kunnet limes sammen og viser et skrårskraveret ornamentbånd. På de fem andre består mønstret af parallelle linjer, på et af skårene adskilt af en blank zone.

Syv andre skår af små bægge har en tilsvarende klokkebægerkeramik, men udført med tandstok-indstempling. Disse syv skår

Skår med tandstok-ornamentik. Det nederste er fra højfylden. Det største skår måler 35 x 37 mm.

er så forskellige, at de må stamme fra mindst fire bægge. Et ottende skår med denne ornamentik er fundet i højfylden.

En anden type ornament består af omløbende parallelle furer eller ridser, der dækker en større eller mindre del af bæggens overdel. Dette ornament var det mest almindelige på Myrhøj-bopladsen i Himmerland og kendtes i forvejen fra en række andre dolktidsfund, så vi var glade for også at finde det her på pladsen, hvor det optrådte på skår fra tre forskellige kar. De fleste skår hører til et 11 cm højt bæger, som til dels har kunnet limes sammen. På dette bæger

er furerne ikke trukket med et skarpt redskab, men indstemplet med et stykke kant fra en hjertemuslingskal, hvorefter overfladen er blevet glattet af. Fire skår stammer fra et andet bæger med skarpttrukne linjer. Det tredje bæger med denne ornamentik må nærmest betegnes som et større forrådskar, da den skårflage, der har kunnet sættes sammen, er 17 cm høj og kun stammer fra karrets overdel. Furerne er her bredere og rundere end på de mindre bægge. Skårene blev fundet i den sydligste af de to grubeaftige fordybninger.

Skår af stort forrådskar med fureornament på overdelen.

Delvis sammenlimet bæger m. fureornamentik. Bægeret har været ca. 11 cm højt og har en diameter på 9,5 cm.

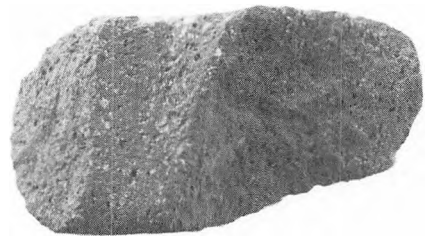
Fra større forrådskar stammer yderligere tre randskår, men da randens udformning ikke adskiller sig fra det netop beskrevne skår med furerne, kan de ikke skilles ud som selvstændige kar. Derimod er der et skår med en let fortykket rand samt et kraftigt pindstik på siden, desuden et skår, hvor randen er skråt afrundet på indersiden, og endelig tre meget tykke og tunge skår, hvoraf det tykkeste måler 18 mm i tværsnit. Disse skår må repræsentere mindst tre forskellige større forrådskar, selv om hverken form eller faktisk størrelse kan nærmere bedømmes. Fra de andre bopladser kendes der nogle helt simple åbne skåle. Dem er der to forskellige af i skårmaterialet. Med denne opremsning er vi nået op på i alt 15 forskellige lerkar, repræsenteret ved et eller flere skår. Hertil kommer, at syv randskår

fra meget små bægre ikke kan stamme fra nogle af de ovennævnte lerkar. De er indbyrdes så afvigende, at de må repræsentere yderligere et par bægre.

Den vigtigste konklusion, der kan drages af skårmaterialet er, at det udelukkende viser træk, der hører hjemme i det klokkebægerpåvirkede miljø i tidlig dolktid, som vi efterhånden kender fra en lille række norrøjske bopladser. Det er en nyhed, at pigtrådsornamentet kan optræde i det samme miljø.

Sten- og flintmaterialet

Mens ingen af skårene bærer træk, der peger tilbage i tid mod enkeltgravskulturen, var der i det øvrige materiale mindst én ting, som hører hjemme i den foregående oldtidsperiode. Det er i al beskedenhed et lille brudstykke fra nakkeenden af en stridsøkse. Skafhullet har siddet helt tilbage ved nakken, og selv om stykket ikke kan direkte typebestemmes, er der ingen tvivl om, at det stammer fra en økse, der kan placeres i den yngste gruppe af enkeltgravskulturens stridsøkser.

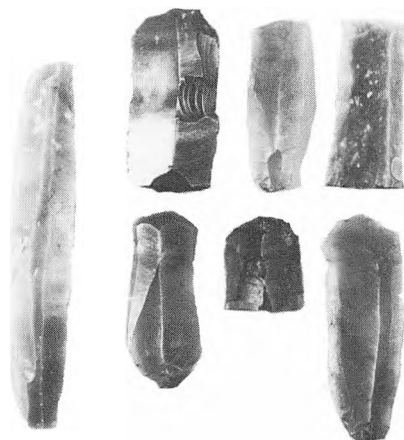

Brudstykke af stridsøkse fra sen enkeltgravskultur. Stykket måler 44 x 23 mm.

Et samlet antal på 18 flintflækker og flækkelignende afslag kan muligvis også opfattes som et træk, der peger bagud i tid. I hvert fald var der ikke på Myrhøj-bopladsen mere end én enkelt flække blandt mange tusind stykker flint, og tilsyneladende bliver flækken overflødig som dagligt værktøjsemne på grund af den ændrede flintteknik i dolktid. I enkeltgravskulturen kendes den stadigvæk. Fem af flækkerne fra bopladsen under højen var tildannet som skrabere. Ti af stykkerne blev fundet temmelig nær hinanden inden for et område på 10 m² i den nordlige del af udgravningsfeltet.

Det ville jo ikke passe så godt i de arkæologiske skemaer, hvis potteskårene var fra én periode og stenmaterialet fra en anden. Men heldigvis blev der også fundet to pile-spidses, som bekræftede dateringen til dolktid. Den ene er kun et forarbejde, men da den blev fundet på undergrundsfladen midt inde under højen, er der ikke tvivl om, at den hører til bopladsen. Den anden er en beskadiget trekantet, fladehugget pil. Den blev fundet i udskredslagene ved randstene, så dens tilhørsforhold er knap så sikkert. Den bedste bekræftelse på dateringen ville have været et brudstykke af en dolk. Et så heldigt fund gjorde vi ikke, og det ville rent statistisk også have været for meget af det gode.

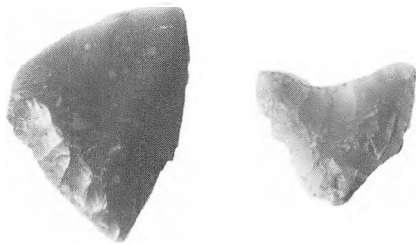
De øvrige flintredskaber er af mere almindelig art og siger ikke så meget rent dateringsmæssigt. De skal derfor kun opregnes med det samlede antal fra både højfylden og bopladsen. Parentesen fortæller, hvor mange af stykkerne, der stammer fra selve bopladsen: Fliser og afslag af slebne flintøkser 12 (4); skiveskrabere 12 (2); bor 7

Udvalg af flækker og flækkeskrabere. Flækken tv. er 9 cm lang. Den blev fundet i det vestligste af de tre små stolpehuller ved højens sydøstside.

(3); tværpile 2 (1); retoucherede stykker af tilfældig form 21 (6). Flintafslag var der mange af både i højfylden og i bopladslagene, men kun fra de sidstnævnte blev de opsamlet konsekvent. Her var der ca. 400 stk. Det meste af flinten er forarbejdet af små knolde opsamlet på stedet. De indgår i store mængder i morænebunden. Der var mange frostsprængte flintskiver i jordfylden, så de frivillige deltagere i udgravningen havde rig lejlighed til at øve sig i at se forskel på dem og rigtig »menneskeflint« med slagbule. Bopladsens oprindelige beboere havde dog ikke taget det så nøje. 17 af de tilsammen 19 skrabere og bor har nemlig ved gennemgangen vist sig at være lavet af frostsprængte flintstykker.

Læserne skal nu slippe for at høre om mere flint og potteskår. Det var spændende

Tv. forarbejde til pilespids 27 x 21 mm, th. pil med afknækket spids 17 x 20 mm.

at finde den syvende hustomt med klokkebægerkeramik, men selve det praktiske udgravningsarbejde var langt fra altid lige spændende. Det var faktisk med møje og besvær, at vi nåede så langt som vi gjorde. Ikke alene skulle der flyttes mange kubikmeter jord, sten og grus med håndredskaber, men på en højtliggende åben mark med en uindbydende stenet jordbund og et forårsvejr, der bestod af kulde, regn og strid blæst, var det faktisk kun stædighed, der fik os igennem det fastlagte program. For de få frivillige, der holdt ud til sidste øjeblik, er »højen« gået hen og blevet lidt af en myte, som andre deltagere i senere udgravninger

har måtte høre meget om. Hvis nogen brokker sig over vind, vejr eller arrig jordbund, lyder det straks: »Næ, så skulle du have prøvet, hvordan det var ude i højen«. Det var med andre ord ikke uden en vis letelse, at vi den 17.5.1983 kl. 12.40 forlod stedet med alt grej pakket sammen og overlod den nu forhenværende høj til gårdejer Laurids Bjergs forårsarbejde.

Noter:

Udgravningen er registreret på Ringkjøbing Museum under j.nr. 6213.

Højen har nr. sb 40 i Nationalmuseets sognebeskrivelse for Hover sogn, Hind herred, Ringkøbing amt.

KUML 1967 s. 55-56.

KUML 1972 s. 61-122.

Årbøger for Nordisk Oldkyndighed 1975 s. 20-41.

Holstebro Museum Årsskrift 1977 s. 39-64.

JDA, Journal of Danish Archeology 2, 1983 s. 81-89.

Poul Otto Nielsen: Bondestenalderen, 1981 s. 133-43 (Sesam Danmarkshistorien).

Guldsmede i Ringkøbing i 1800-årene

I FRAM 1982 publiceredes en artikel om guldsmede i Ringkøbing indtil år 1800. 15 af ialt 24 registrerede guldsmede blev præsenteret og en gennemgang af Ringkøbing-guldsmedene i 1800-årene blev stillet i udsigt, når de foreløbige undersøgelser var afsluttet. Det er de nu for det personalhistoriske stof, hvorimod det kniber mere med en fyldig fremlæggelse af guldsmedearbejder fra denne periode.

Det er ikke specielt for Ringkøbing, men gælder generelt for hele landet, at sølvtøj fra 1800-årene ikke er så værdsat, samt det forhold at sølvvarefabrikkerne efter midten af 1800-tallet begynder en fabrikation og indførsel af sølvtøj fra udlandet.

Disse sølvgenstande kan godt være stemplet med en guldsmeds mestermærke, men det behøver blot at betyde, at han har solgt sølvgenstanden over disken, og derudover ikke har haft noget med den at gøre.

I Ringkøbing har der gennem tiderne arbejdet 24 guldsmede. Som nævnt blev 15 af dem omtalt for et par år siden, så nu kommer turen til de 9 guldsmede fra 1800-årene.

Hvad angår de enkelte guldsmedes mestermærker, skal vi endnu engang henvise til den nye udgave af Bøje: Danske sølvmærker, 2. Købstæderne (1982), hvor guldsmedene i Ringkøbing er omtalt på side 293-96.

	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	
Andreas Jesper Kannevorff												1796-1822
Friederich Christian Oppenhagen												1801-1816
Søren Andersen												1810-1843
Hans Orloff Thomsen												1818-1854
Anders Henriksen Husted												1828-1842
Johan Peter Broager Schouboe												1842-1871
Jens Christensen Højrup												1847-1874
Peter Knudsen												1855-1859
Jens Thomsen Graversen												1865-1877

Skematisk oversigt over guldsmedene i Ringkøbing i 1800-årene.

Andreas Jesper Kannevorff

Hos kapellanen i Holstebro og Måbjerg menigheder, Johan Vilhelm Kannevorff og hustru Kirsten Nielsdatter Nyboe, var der dåb den 25. september 1772. Barnet fik navnet Andreas Jesper, og blandt fadderne sås guldsmed Jeppe Kappel og medlemmer af slægterne Nyboe, Lund og Feld.

Festlighed i anledning af dåb var en tilbagevendende begivenhed i det kannevorffske hjem, kappellanen havde et dusin børn i sine to ægteskaber.

Familien flyttede i 1775 til Idom, hvor Kannevorff havde fået embede som sognepræst, senere blev han provst for Ulfborg herred.

To af pastor Kannevorffs sønner, Claus Schive og Andreas Jesper, valgte guldsmedefaget.

Claus Schive kom i lære hos guldsmed Gerth Jensen Lund i Ringkøbing, senere etablerede han sig i København.

Andreas, der ikke benyttede navnet Jesper, kom også til hovedstaden. Han træffes her som svend 1792.

Efteråret 1794 kom Andreas Kannevorff til Ringkøbing, hvor han frem til sommeren 1796 boede hos skoleholder Clemens Nødskou og hans kone Margrethe. Nødskou var søn af skoleholderen i Idom og har kendt familien Kannevorff.

Den 4. januar 1796 tog Andreas Kannevorff til rådstuen for at få udleveret sit borgerskab til at være guldsmed i Ringkøbing. Samme år købtes ejendom. Skødet kom i orden den 3. juni og han kunne flytte ind i Christian Bendix' gård, Øster Strandgade nr. 57. Bygningerne bestod af 8 fag mod gaden og 11 fag sidehus. Som nabo til

den ene side fik han Mogens Fjords gård og til den anden side skipper Michel Haurvigs have og tobaksfabrikken. Fabriksmester Nobel boede hos Kannevorff en tid. Guldsmeden måtte forresten benytte skipper Haurvigs brønd og »have Adgang til samme igjennem Døren i Bryggerset norden ud«.

Med i handlen fulgte en jern bilægger kakkelovn, et sengested, et par borde og – »en Del løse Hjaldfjel over Bryggerset«. Købesummen var 620 rigsdaler. Provst Kannevorff var kurator for sønnen »i hans mindreaarighed« – han var 24 år.

Kort efter at Andreas Kannevorff var kommet til Ringkøbing påtog han sig at møde hver søndag hos etatsråd og amtmand Christian Frederik Hansen for at trække og stille hans stue- og taffelure, og desuden møde ekstra op, når etatsråden var bortrejst. »Imod det mundtlige Løfte efter hans Død, at blive ejer af een af hans skønne Taffeluhre«.

Dette arbejde havde guldsmed Kannevorff fra 8. oktober 1794 til 6. november 1802, men da etatsråden døde, havde man helt glemt aftalen med guldsmeden. Kannevorff måtte se hele herligheden gå på auktion. Så satte han sig ned og skrev til skifteretten og til arvingerne, og fordrede fem rigsdaler årlig for de otte år, han havde nemlig ikke »nydt een Skilling, end sige meere« for al ulejigheden. Der måtte mange breve afsted, det sidste ses sendt i 1808.

Den 13. oktober 1797 viedes guldsmed Andreas Kannevorff i Ringkøbing kirke til Elisabeth Møller, kaldet Else. De fik 1799 datteren Vilhelmine Kirstine Micheline, der 1820 blev viet til købmand Nicolaj Nyboe i

Guldsmed Andreas Kannevorffs underskrift på et arkivalie, dateret 9. januar 1802.

Holstebro. I 1800 fødtes Nicolette Marie, der kun blev fjorten dage gammel.

Provst Kannevorff og hans kone kom 1799 til Ringkøbing for at bo hos søn og svigerdatter. Provstinden døde 1802 og provsten 1803.

Igen havde guldsmeden besværligheder, denne gang med skiftet efter forældrene. Den gamle provst's børn var at finde i Staby, på Fyn, i København, i Holland og flere steder. Det tog tid at finde frem til dem, men da man skrev 1811 kunne sagen vel skønnes at være klar. Men man havde erfaret at »noget sammenheftet Papir, begyndt den 6. September 1803«, faktisk var begyndelsen til skiftet!

Så kom der gang i tingene, men guldsmeden måtte gøre skifteretten opmærksom på, at det vel ikke kunne være meningen, at hans halvsøskende skulle arve efter deres stedmor. Desuden var der flere unøjagtigheder i dette langtrukne skifte.

De omtalte halvsøskende var degnen i Staby, Jørgen Paulin Kannevorff, landvæsenkommisær Nicolaj Johan Kannevorff på Fyn, Sofie Amalie Halkjær, der var enke, samt farver Herman Kannevorff, der var død i Højer og som man ikke vidste havde arvinger.

I 1810 havde guldsmed Kannevorff arbejde for Laust Rindom i Velling. Denne

havde leveret sølv til guldsmeden og mente desuden at have 15 rigsdaler til gode. Sagen kom i retten, men da kom Andreas Kannevorff med en modregning på 35 rigsdaler, og ved mægling enedes man så om, »at den ene Regning skulle gaa op med den anden«.

På lignende måde gik det, da guldsmed Kannevorff krævede 25 rigsdaler af købmand Laust Tang.

Da man skulle gøre byfoged Søren Borks bo op efter hans død 1810 kom der en regning fra guldsmed Kannevorff, der tid efter anden havde rengjort, oppudset og poleret byfogdens sølvtøj. Det drejede sig om 120 lods vægt. Regningen lød på 16 rigsdaler.

Guldsmed Kannevorff blev bedt om at veje guld og sølv i boet efter købmand Jens Bjerg Rindoms enke, Anne Cathrine, der døde 1818. Det kostede 10 rigsdaler, som udbetaltes af byfogden, grev von Sponneck.

Else Møller, guldsmedens kone, døde den 3. februar 1822, 63 år gammel, og nu kunne Andreas Kannevorff ikke klare sig uden hjælp. Hans syn var svækket, det anedes allerede i 1818, hvor hans håndskrift var ændret.

Der var ikke andre muligheder end fattigvæsenet, og herunder blev han til sin død 31 år senere.

De første år fik han hjælp til brød, gryn, smør og til lidt brændsel. Det var ikke velset, at der kom ønsker fra de fattige. I 1827 havde den forhenværende guldsmed haft et, men – »Kannevorffs Forlangende blev afslaaet og som maae betyde, at han vil vorde liciteret bort, om han ikke er fornøiet med det tillagte«.

Andreas Kannevorff var flyttet til et af byens fattighuse og kunne nok have brug for lidt hjælp til det huslige, men det syntes

man ikke om. – »Kannevorff forlanger, som frisk og før Menneske, at man skal sørge for, at han kan have en Qvinde til Opvarntning«.

I 1832 fik han lærred til et lagen og året efter arvede han afdøde Thomas Fjorders bukser. En af de andre fattige, Marie Hundesvang, skulle fra 1849 tage sig af ham og sørge for maden. År for år meddeler fattigvæsenet, at Kannevorff har et svagt syn, han er skikkelig, men »ufornøjelig«, hvad der vel ikke er noget at sige til.

Andreas Kannevorff døde den 10. januar 1854, 82 år gammel.

ARBEJDER:

Disk i Idom kirke. Spiseskeer dateret 1790, 1802 og u. dat.

Friderich Christian Oppenhagen

Friderich Christian Oppenhagen blev født den 20. august 1776 i Ringkøbing og var yngste søn af organist Hans Poulsen Oppenhagen og hustru Inger Tønnisdatter.

Faderen var 1768 kommet fra Fredericia til Ringkøbing for at spille på »Orgel-Værck« for borgmesteren og byrådet, og prøven faldt så heldig ud, at han fik organiststillingen, da den blev ledig.

Familien Oppenhagen hørte til de musikalske. Friderich Christian efterfulgte faderen i embedet i Ringkøbing, og en ældre bror, Hans Friderich, blev organist i Rudkøbing, og kunne desuden smykke sig med at være kgl. privilegeret orgelbygger.

Den 10. marts 1801 fik Friderich Christian Oppenhagen borgerskab som guldsmed i Ringkøbing.

Guldsmed Friderich Oppenhagens laksegl, her affotograferet fra en skifteprotokol dateret 1805. Eyvind Rasmussen, LA-Viborg fot.

Af og til var han at træffe på auktioner i byen. I 1802 købte han et par små vægtskåle og senere kom han hjem med fajance urtepotter, et par støvler, en sort silkevest og »6 Ruller staal Claveer Strænge Nr. 6«. Rullerne kostede 1 rigsdaler.

Guldsmeden var gift to gange. Hans første bryllup fandt sted i Lemvig kirke den 11. juni 1802. Hans kone hed Anna Johanne Machholm og var datter af snedkermester Zinders Nielsen Machholm i Lemvig.

Dette ægteskab blev af kort varighed. Anna Johanne døde i barselseng efter at have født en død dreng. Hun begravdes den 5. august 1803.

En måned senere tog Friderich Christian Oppenhagen tilbage til Ringkøbing. Faderen var død og guldsmeden overtog organistembedet ved kirken. Han kunne også være til støtte for moderen, der boede i en

ejendom på torvet. Hendes øvrige børn var forlængst rejst fra byen. Hans Friderich var i Vilstrup i Sønderjylland, men flyttede kort efter til Rudkøbing, og hendes to døtre var gifte og bosatte i København, Maren med skomager Joseph Klopfer og Anne med toldbetjent Frederik Vilhelm Hansen.

Guldsmed Oppenhagen tilbragte resten af sin tid i Ringkøbing, men det blev en meget stormfuld og ufredelig tid.

Det hele begyndte vel med, at han den 11. oktober 1804 indgik et nyt ægteskab. Den udvalgte hed Elisabeth Hegelahr og hun faldt bestemt ikke i moderen, Inger Oppenhagens smag. Hendes mening var, at »han giftede sig anden Gang med en nøgen Tøs – dog er hun en Præstedatter«.

Elisabeth blev døbt den 18. august 1777 i Skarrild præstegård og var datter af pastor Nicolaus Hegelahr og hustru Maren Andersdatter.

Pastor Hegelahr betegnes som en interessant og kultiveret personlighed, der var en god og dygtig præst. Han var af norsk afstamning og var 1770-71 lærer for arveprins Frederik i de matematiske videnskaber, og samtidig studerede han landmåling. Pastor Hegelahr var digter og priste blandt andet hedens skønhed, og han viste stor interesse for egnens oldtidsminder.

Hans kones skudsmål var mindre rosende – »hun var en slemme een« og tog sig ofte en tår over tørsten. En gang løb hun efter manden svingende med en økse. Præsten erfarede også, at hun solgte løs af sagerne i præstegården. Køberne måtte så levere det købte tilbage igen.

Friderich Christian Oppenhagen og hans ny kone kom til at bo hos Inger Oppenhagen i det hus på torvet, som organisten hav-

de ladet bygge. Det var på seks fag, havde grundmur til gaden og nye vinduer med »spejlglas«. Taget var af tegl og det skal da også nævnes, at man havde indrettet en hjørnestue ud mod rådhuset.

Der skete snart en ændring i ejerforholdet. Guldsmeden købte den 28. februar 1805 huset med alt indboet og Inger Oppenhagen skulle så have et værelse hos sønnen og svigerdatteren, der skulle sørge for hendes forplejning. Hun blev også lovet en hæderlig begravelse, når den tid kom. Nu var Friderich Christian Oppenhagen så ejer af alt hvad moderen havde haft – men noget var galt, der var ikke skiftet efter faderen, der døde 1803.

Efter dette dødsfald var der kommet breve fra børnene, der ønskede, at deres mor kunne sidde i uskiftet bo. De forventede selvfølgelig, at hun ikke delte ud af ejendele, uden deres vidende.

Mon hushandlen var kommet helt bag på Inger Oppenhagen? Hun skrev til sine tre andre børn for at beklage sig over det skete.

Til sønnen Hans Friderich i Rudkøbing skrev hun den 24. januar 1806 – da der var gået hened tre år, hvor hun ikke havde hørt fra ham.

»Skriv, kiære Søn! Skriv for Himmelens Skyld, at min Byrde kan blive lettet«. – Og hun skriver videre. »Hvor skal jeg fly hen om Hjælp og Redning i min tunge Skiæbne og haarde Modgang i min høje Alder«.

Og så fortæller hun om guldsmedens ægteskab, som hun finder er uheldigt, og om hvor syg hun har været. Hun havde været dødelig syg og helt uden sans og samling. Sønnen og svigerdatteren havde trængt sig ind – »i denne min Hitzige Sygdom under dække med Byefoged Bork, som kom med

Byeskriverens Fuldmægtig og tvende Viterlighed Mænd ind til mig for Sengen og holdt Forretning, og som jeg siden jeg kom mig og fik igjen Sinds og Forstands Samling, har jeg forstaaed, skal bestaae deri, at Friderick Christian skulle eene og alene være ejer af alt efter min Død, imod at jeg skulle have frit Ophold og Huusværelse min Levetid«.

Inger Oppenhagen var meget fortørnet og skrev videre til sønnen.

»Glæd din gamle Moder, som sukker under tung Medfart af onde Mennesker. Gud lønne dig igjen og velsigne dig og dyrebare Kone og Elskede Børn«.

Så bad hun om, at det brev, som hun håbede sønnen ville skrive, måtte sendes til hr. forvalter Müllertz i Ringkøbing, da hun ellers ikke mente hun fik det.

Svigersønnen, der var toldbetjent i København, sendte hende et kærligt brev, hvori han udtrykte forundring over det skete.

Torsdag den 7. januar 1812 havde guldsmed Oppenhagen og hans kone et lille møde i retten i Ringkøbing på grund af tvistigheder og misforståelser mellem dem.

Elisabeth Hegelahr kom til mødet sammen med skoleholder Christensen, som hun havde taget ophold hos. Det blev til et langtrukket mæglingsforsøg, hvor man rådede dem til »Enighed og Kiærlighed, og om de ikke fandt det christelig, at forene sig igjen til at leve tilsammen i deres Huus ved en kjærlig Omgang«.

Det var spildte ord, de erklærede begge, at de var tilsinds at blive separerede. Elisabeth ville tage hjem til sin fader, pastor Hegelahr, og der se tiden an. Hun ville tage afsted samme dag.

Hun tog gangklæderne, hendes sytøj, spinderokken og noget uld med. Begge var friske og raske, de havde ingen børn, og kunne sagtens klare sig. Dog havde guldsmed Oppenhagen organistembedet i byen og han skulle beholde boligen, så det bestemtes, at han skulle betale Elisabeth 10 rigsdaler årlig, og det var hun godt tilfreds med.

Inger Oppenhagen døde 1813, men hendes søn, Hans Friderich, fik først meddelelse om dødsfaldet efter et halvt års forløb. Han opholdt sig da på Brahetrolleborg og kunne ikke begribe, hvorfor broderen derhjemme ikke havde sat en annonce i avisen, når han ikke kendte hans opholdssted.

Så startede arvesagen påny. Guldsmeden foreslog, at moderens ejendele kom på auktion, og det indkomne beløb deles mellem børnene. Han ville så hurtigst muligt ordne det fornødne. Dog ville han lige gøre sine søskende opmærksomme på, at det jo var ham, der havde haft omsorg for moderen den sidste tid.

Skifteretten var af den mening, at når Inger Oppenhagen havde fået børnenes tilladelse til at sidde i uskiftet bo efter deres far, så måtte hun også kunne disponere over sine midler, som hun havde lyst. Altså mente man, at skødet til guldsmeden var godt nok.

Huset på torvet solgtes 1814 til gørtler Hans Christensen. Oppenhagen sikrede sig bolig i huset så længe han levede. Han fik en stue mod vest, hvori der var en kakkelovn. Der var desuden adgang til køkken og skorsten. Stuen blev indrettet med et sengested, rundt bord stol, samt et blåmalet skab. Åbnedes det, ville man se, at guldsmedens garderobe bestod af en sort og en grøn

overkjole, to veste, den ene med striber, et par skindbukser, en skjorte, halstørklæde og hat, samt støvler og tøfler. Desuden var han ejer af et par potter, en flaske og et sengebånd.

Guldsmed Friderich Christian Oppenhagen døde i Ringkøbing den 25. januar 1816 uden at efterlade sig arvinger.

Hvordan gik det så hans tidligere kone, Elisabeth Hegelahr?

Hun tog jo hjem til faderen i Skarrild præstegård, og da han fik embede i Sunds, fulgte hun med dertil. Den 28. oktober 1817 viedes hun til Niels Henningsen, der tjente i præstegården. De flyttede til Lund i Gjellerup sogn og her døde Elisabeth Hegelahr den 10. januar 1828.

ARBEJDER: Der kendes ingen arbejder af Oppenhagen.

Johannes Brosbøll

Johannes Brosbøl virkede som guldsmed i Varde fra 1782 og frem til 1808, hvor han tager til Ringkøbing og som der står i borgerskabsbrevet: »nære sig af hvad han kan«.

Arkivalsk har vi belæg for Brosbøll i Ringkøbing fra 1808 og frem til aug. 1815.

Der kendes fra det tidsrum ikke et eneste stykke sølvtøj med Brosbølls stempel.

Det er grunden til, at Brosbøll ikke er med i listen over guldsmede i Ringkøbing, idet det endnu ikke kan bevises, at han har ernæret sig som guldsmed i Ringkøbing i de pågældende år.

Om hans tid i Varde kan man læse i Ole Faber og Bo Bramsens bog: Varde sølv (1983), side 74.

Søren Andersen

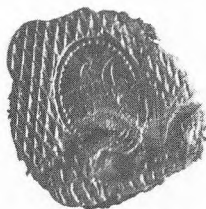
På herregården Frydsbrønd i Lødderup sogn på Mors fødtes den 14. februar 1786 en dreng, der fik navnet Søren. Forældrene var proprietær Anders Poulsen og hustru Else Christensdatter Kappel. Kort tid efter døde moderen, 38 år gammel. Drengen døbttes ved hendes kiste den 6. marts.

Som femtenårig træffes Søren Andersen som lærling hos guldsmed Mathias Busch i Vestergade i Viborg. På værkstedet var han sammen med svenden Lorentz Skalstrøm.

Efter endt læretid blev Søren Andersen svend hos guldsmed Christian Sahl i Holstebro. Her lærte han sin tilkommende kone at kende. Hun hed Caroline Frederikke og var datter af slagtermester Johan Frantz Frølich i Holstebro.

Brylluppet fandt sted i Holstebro kirke den 30. december 1807 og guldsmed Sahl og købmand Højland var forlovere.

Ægteparret flyttede til Ringkøbing og der boede de den første tid hos købmand

Guldsmed Søren Andersens underskrift og laksegl, dateret 16. januar 1823. (Fot. Ejvind Rasmussen, LA-Viborg).

Jan Husted, men da købmand Laurs Tang satte sin gård i Østergade på auktion, mødte Søren Andersen frem. Han bød på en del af gårdens bygninger og fik tinglæst skøde den 14. juli 1809.

Han var nu ejer af otte fag hus mod gaden og et lille stykke af en sidelænge. Desuden købte han en toft på gadens modsatte side, og de andre købere skulle have lov til at passere den for at komme til deres marker. Søren Andersen måtte også dele gårdsplads, brønd og port med dem. Hele herligheden kostede 420 rigsdaler og deraf låntes de 200 rigsdaler af købmand Poul Bettenhaus.

Mange år efter overtagelsen af ejendommen, der blev parrets hjem i over 40 år, ses, hvordan de havde indrettet sig.

I dagligstuen stod et ovalt mahognibord med seks birketræsstole med betræk. Der var sofa, lænestol og flisebord, og åbnedes det brunmalede fyrretræs chartol, ville man se duge, servietter og håndklæder. Et kostbart ottedags stueur i hus havde plads i denne stue. For vinduerne var dobbelte gardiner, og eventuelle nysgerrige blikke kunne lukkes ude med rullegardiner. Varmen kom fra bilæggerkakkelovnen.

Gik man ind i den næste stue, hvor der stod borde og stole, så ville blikket nok falde på en samling af mortere, der var fire og en af dem var en stor apotekermorter med støder. På væggene hang 15 skilderier og et spejl i forgyldt ramme.

Sovekammeret domineredes selvfølgelig af den store himmelseng med de mange gode dyner, men da skikken var, at kammeret også benyttedes til almindeligt opholdsrum, måtte der jo møbleres efter det. Der var en lænestol med skammel ved, sofa og bord, og i bordskuffen gemtes servietterne.

Dragkisten brugtes til lagner, pudevår og til parrets linned. Der var gardiner for vinduerne.

Der nævnes ting i sovekammeret, som vi vel synes, er besynderlige ting i dette rum. Der var æggepisker, krydderikasse, kaffedåse, en tavle og et alenmål.

I gæsteværelset ville man bemærke et stort klædeskab af fyrretræ.

Ved at åbne døren til køkkenet eller til de rum, hvor der opbevaredes porcelæn og køkkengrej, kunne ses, at man der i huset var beredt til at tage mod gæster. Der var stabler af hvide tallerkner, tekopper, forgyldte kaffekopper, samt mange ting i messing og kobber.

Den 6. april 1810 fik Søren Andersen borgerskab som guldsmed. Blandt hans kunder træffes 1815 en hr. S. Sørensen, der skulle have udstukket et nyt signet og ved samme lejlighed have repareret det gamle. Madam Sørensen fik sølvringe om sit strikkehues og om en dåse.

Også købmand A. Hansen skulle have signetet gået efter og desuden ordnet beslaget på et par pibehoveder.

Da afdøde købmand Christen Hustedes sølvtøj skulle vejes, sendte man bud efter guldsmed Søren Andersen, der kom sammen med kollegaen Anders Husted. Der var 221 lod sølv.

Udover at være guldsmed, havde Søren Andersen også forstand på ure. Han fik den 28. juli 1826 borgerskabet udvidet til også at omfatte urmagerprofessionen, men havde da i flere år været beskæftiget med faget. Han var med da kirkeuret i Ringkøbing skulle synes i 1817, og senere fik han til opgave at passe toldinspektør, kammerråd Jens Jørgen Fæsters ure.

Fyresvampdåse tilhørende Ringkjøbing Museum. Dåsen vejer 98 g, er 7,9 cm høj og har en diameter på 3 cm.

»Da her i Byen ingen laug er for Uhrmagerprofessionen, og Andersen allerede en Række af Aar har forenet denne Kunstes Udøvelse med hans Profession som Guldsmed, fandt Byefogden, efter dertil forud erhvervet Samtykke fra Amtet, sig beføiet til at opfylde hans Begjæring, hvorfor Søren Andersen, Borger og Guldsmed i Ringkjøbing, herved meddeles Borgerskab som Uhrmager i Ringkjøbing Kjøbstad«.

Caroline og Søren Andersen fik seks sønner og fire døtre, hvoraf flere døde som børn. Af sønnerne blev Ole konditor og Johannes styrmand, og af døtrene blev Marie Elise gift med konsul H.P. Rygaard, Struer,

I bunden er Søren Andersens 2 stempler. Dels et SA og dels efternavnet i versaler: ANDERSEN. Herunder er indprikket en vægtangivelse Vog 7 lod. 1 lod svarer til 14,7 gram.

og Andrea Christine med dampskibsspeditør H. B. Thomsen, ligeledes Struer.

På et retsmøde i Ringkøbing den 1. oktober 1812 måtte guldsmed Andersen indrømme, at hans adfærd over for en hr. Thomsens søn havde været grov og overilet, og for at det gamle venskab mellem Andersen og Thomsen ikke skulle forandres, betalte Andersen 1 rigsdaler til de fattige i byen – så var den sag ude af verden.

Guldsmed Søren Andersen døde den 30. marts 1853 af apopleksi.

Hans enke, der blev boende i huset, fik i juni måned 1857 et hjertegribende brev fra sønnen styrmand Johannes Andersen, der var »strandet« i Mariager. Han beklagede, at han ikke havde skrevet til moderen i lang tid, men de sidste par år havde han ikke haft noget glædeligt at fortælle.

Carol Guldsmeds og Urmagers Værktøj, bestående
en Skarmanagie til Sølv og m. m., er udsolget af den
tilfødte søn
S. Andersen i Ringkøbing.

I Ringkøbing Amts Tidende averterer Søren Andersen den 22. maj og den 5. juni 1843, en del guldsmed- og urmagerværktøj til salg.

Han fortalte nu, at han var kommet fra England til Mariager, hvor han måtte »qvit-tere« fartøjet. Nu havde han tænkt sig at tage til København for at få hyre som styrmand på et stort skib. Det kedelige var bare, at han ikke havde tjent en skilling i længere tid, og han skyldte for både kost og logi i Mariager, ja, han havde faktisk heller ikke penge til den omtalte rejse til hovedstaden. Han bad moderen sende ham 50 rigsdaler, som han mente hun sagtens kunne låne i Ringkøbing.

»Jeg er grulig ulykkelig. Kjære Moder, laan mig endelig de Penge og red mig«.

Han skrev videre, at han måtte bort fra byen, da han ellers ikke vidste, hvad han skulle gribe til. Hans eneste trøst var, at han ikke havde gjort noget slet.

»Underret ingen af Byens Folk om det, at de ei skal have det at glæde dem over«.

Madam Andersen var så forsigtig, at forhøre sig hos gæstgiveren i Mariager, der havde Johannes boende. Han sendte straks et beroligende brev tilbage, og heri fortalte han, at Johannes var kommet til byen den 22. marts 1857 og kort efter opstod der uenighed mellem skibsrederen og styrmanden. Da deres mellemværende var ordnet stod styrmand Johannes Andersen tilbage i Mariager uden hyre og uden penge – alle mente ellers, at han havde været i sin gode ret.

Gæstgiveren havde lånt Johannes penge til at rejse til Hobro og Mariager for, men da han ikke havde fået hyre, var han altså blevet boende.

Styrmanden fik det bedste skudsmål af sin vært. Han var venlig og beskeden, og opførte sig godt både hos ham og ude i byen.

Efter at have fået sikkerhed for sønnens gode opførelse sendte Caroline Andersen pengene til Mariager. De skulle dække udgifterne til logi, mad, vask, rejse og en skomagerregning.

Da Caroline Andersens helbred blev dårligt, kom sønnen Ole Andersen, der var konditor i København, hjem for at være hende til hjælp. Fire dage før hun døde underskrev hun et dokument, hvori stod, at Ole skulle have 50 rigsdaler forlods, inden arven blev delt. Han havde plejet hende som en kærlig søn, og ingen løn fået for det.

Caroline Andersen døde den 19. april 1859, 72 år gammel.

ARBEJDER: Fyresvampedåse på Ringkøbing Museum. Hovedvandsæg dateret 1819.

Hans Orloff Thomsen

Guldsmed, urmager og kunstner var de titler Hans Orloff Thomsen kunne benytte som borger i Ringkøbing.

Han blev født den 25. januar 1794 i Ringkøbing som søn af købmand og strandingskommisær Thomas Jensen Thomsen og hustru Mette Cathrine Orloff. Han anvendte senere moderens efternavn til mellemnavn.

Efter at have stået i lære hos en guldsmed fik Hans Orloff Thomsen lyst til også at lære urmagerfaget.

Den 24. juli 1812 var urmager Henrich Meilbye fra Seest ved Kolding i Ringkøbing for at aftale læreforhold med Hans' far. Man blev enige om, at den unge mand skulle være hos urmager Meilbye fra Mikkelsdag 1812 til samme tid 1816. Villkårene blev sat op i en lærekontrakt.

»Han klæder sig selv, alt øvrigt, nemlig Logie, Føde, Vask etc., en kristlig omgang i mit Huus, nyder han hos mig.

Paa Grund af, at han allerede har været tre Aar i Guldsmed Lære, og har en del Øvelse i Metalarbejde, antager jeg ham som ovenmeldt på 4re Aars Lære, i hvilken Tiid, jeg med Flid og Retskaffen Mands Redelighed, skal søge at uddanne ham i Professionen hvad jeg kan, og efter at Læreaarene er forbi, give ham bevis, at han hos mig har udstaaet lære«.

Da man var enige om villkårene, betalte faderen 100 rigsdaler til urmageren og forpligtede sig desuden til at betale ekstra 100, når læretiden var ovre.

Det var mange penge, men urmager Meilby tilføjede, at det var fordi læreårene var så få, og for at han ville give ham en meget omhyggelig undervisning.

Hans Orloff Thomsen tog tilbage til Ringkøbing, hvor han fik borgerskab som guldsmed og urmager den 7. februar 1818. Han opsagde dog dette borgerskab kort efter og tog til Voldbjerg Vestermark i He, hvor han virkede som urmager nogle år. Han benævnes i denne periode også som boelsmand.

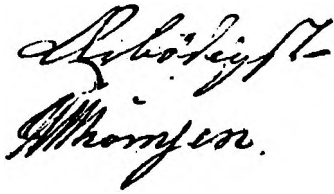
Den 28. december 1821 viedes han i He kirke til Anna Margrethe Jensdatter Brink,

På Ringkjøbing Museum findes en silhouet af guldsmed Hans Thomsen fra ca. 1820.

der blev født 1799 i He og var datter af Jens Christensen Brink og hustru Anne Kirstine.

Efter nogle års forløb kunne familien Thomsen godt tænke sig at komme til Ringkøbing, og Hans Orloff Thomsen sendte ansøgning ind om igen at få borgerskab i byen. I svaret, som han modtog,

Guldsmed Thomsens underskrift, dateret 27. december 1836.

stod, at da han tidligere havde haft borgerskab som guldsmed og urmager, krævedes der ingen attester udover en om hans moralskeandel.

Dog skulle han fremstille mesterstykker, og det drejede sig om et simpelt taffelur uden hus og en moderne fiske- eller sukker-ske.

Den 19. marts 1829, tre dage efter at svaret var skrevet, forlod hans Orloff Thomsen, hans kone og børnene Villiam Bernstorf og Peder sognet.

Thomsen gik straks igang med mesterstykket i guldsmedefaget under opsyn af en eligeret borger og guldsmedene Andersen og Husted.

Derefter begyndtes på taffeluret, men han kom ud for en ulykke. Man ventede kongens besøg i byen, og der var i den anledning eksersits. Herunder blev Hans Orloff Thomsen så alvorlig kvæstet af en hest, at han ikke kunne arbejde et helt år. I 1836 skrev han til byfogden og meddelte, at nu var han klar til at begynde på taffeluret, og bad om at få mestre til at følge arbejdet.

Borgerskabet som urmager fik han den 20. marts 1837.

Hans Orloff Thomsen var interesseret i jagt og havde en tid været frivillig skytte på

en herregård. Han var med, da et jagtselskab gjorde sig uheldigt bemærket lørdag den 2. juli 1831 på Søndervang enge i Stadil sogn. Både guldsmed Thomsen og kollegaen guldsmed Husted klarede dog frisag under den proces, der fulgte efter jagtdagen.

Jægere, fiskere og andet godtfolk skal man ikke irritere, det kan der blive ballade ud af.

Det begyndte egentlig med, at kammerråd Lütken fra Ringkøbing den 14. juni 1831 ved Stadil kirke lod bekendtgøre, at jagttretigheden i Stadil, Madum, Thorsted og Tim sogne var overdraget ham i 10 år. Alle som ikke var forsynet med et jagtskilt med det kongelige våben, og som drev jagt i distriktet, skulle af med en bøde på 50 rigsdaler. De som samlede æg, fangede fugle med snarer, eller blev truffet med bøsse og hund, skulle bøde det halve. Løse hunde ville blive skudt.

Kammerråden foreslog lidt sukkervirksomhed.

»Den, eller dem, som bevislig kan angive hvem der har jaget, fanget Vildt, samlet Æg, eller paa anden Maade overtraadt Anordningerne, loves en Duseur af 10 Rigsdaler, og navnet fortiet, og en Specie, den som kan bevise, ligesom og angive, Christian Alrum i Stadil i saa Henseende«.

Den 2. juli var der lagt op til en stor jagtdag, og udover kammerråden havde syv andre herrer part i jagten. De havde bestemt, at hver måtte byde en med. I selskabet sås kammerråd Lütken, la Cour til Timgård, hr. Bonne til Abisgård i Thorsted, Mads Nygård i Stadil, guldsmedene Thomsen og Husted og mange flere.

Og hvem møder selskabet så? Netop Christian Alrum, der straks så, at det stod

småt til med synlige »Jagtskielte med Kongelige Vaaben« hos de mange mænd, ja, selv kammerråden havde glemt tegnet.

Christian Alrum lod en bemærkning falde om, at her var det ikke svært at tjene 50 rigsdaler. Forresten lagde han ikke skjul på, at han syntes det var meget forkert, at så mange mennesker gik i afgrøderne på denne tid af året.

Han gik selv i et lovligt ærinde, han var ude for at se på markerne og ville samtidig lede efter en tam and med ællinger, der var blevet borte for ham. Han kunne da også sige, at med hensyn til retten til at gå på jagt, så havde han haft part i den de sidste 20 år.

Jagtselskabet var ikke tilsinds, at lade sig forstyrre af Christian Alrum, han stod dem i vejen. Kammerråden kaldte Alrum for et æsel, og gav ham et slag på kinden, så han var blå og ophovnet lang tid efter. Samtidig stødtes til ham, så han faldt over en stub og beskadigede foden.

Ved senere retsmøder indrømmede Christian Alrum, at han var kommet til at sige »Du« til kammerråden. Han krævede straf over jægerne, dog mest over hr. Lütken.

Retten fandt, at kammerråden skulle bøde seks rigsdaler og et tilsvarende beløb til sagens omkostninger. Guldsmedene blev frikendte.

I 1854 søgte Hans Orloff Thomsen stilling som politibetjent i Ringkøbing. Fra amtet kom meddelelse, at der ikke var noget til hinder for, at han kunne konstitueres til midlertidig at forestå det ledige embede i byen.

Hans Orloff Thomsen fik brystsyge og døde den 24. december 1866 i Ringkøbing. hans enke, Anne Margrethe Brink, overle-

vede ham til 1885. Hun døde den 14. juni og efterlod sig datteren Helene Thomsen.

ARBEJDER: Der kendes ingen arbejder af Thomsen.

Anders Henriksen Husted

Købmand og gæstgiver Henrik Andersen Husted og hustru Lise Brockdorff i Ringkøbing fik den 26. maj 1803 en søn, som ved dåben i Ringkøbing kirke den 8. juli fik navnet Anders. Blandt fadderne sås Karen Brockdorff og repræsentanter for slægterne Husted og Bettenhaus.

Konfirmationen fandt sted i Ringkøbing kirke den 29. marts 1818 og søndagen efter var Anders til Alters. Han havde gået til forberedelse hos Peter Nicolai Frost, præsten der 1817 udgav en beskrivelse over købsta- den Ringkøbing.

Da Anders skulle i lære, havde han brug for en anbefaling og den skrev pastor Frost den 24. april 1818. Heri stod, at Anders Husted havde udmærket sig på en rosværdig måde.

»Jeg anbefaler ham derfor paa det varmeste til alle Retskafne, og tilønsker ham med hans Fratrædelse, Himlens bedste Held og Velsignelse paa hans hele Fremtids Bane«.

Med denne gode anbefaling i lommen drog Anders Husted to dage senere afsted for »at anbringes til Guldsmedprofessionen«. Han skulle til Husum for at lære faget hos guldsmed Christopher Flohr Larck. Læretiden varede til 1. april 1822 og afsluttedes med en bemærkning fra mesteren om, at Anders Husted var ærlig og tro.

Hovedvandsæg fremstillet af Anders Husted. Vægt 46 g, højde 9,6 cm. Tilhører Herning Museum.

Den 12. oktober 1827 viedes guldsmed Anders Husted i Ringkøbing kirke til Jesperine Petrine Korsholm, der blev født den 1. april 1806 og var datter af møllebygger og urmager Jens Korsholm og hustru Gertrud Pedersdatter i Ringkøbing.

Anders Husted fik den 25. oktober 1828 borgerskab til at være guldsmed i Ringkøbing. Som mesterstykke havde han smedet en fiskeske. Han var guldsmed i byen frem til 1842 og af lærlinge på værkstedet kan nævnes Poul Meilvang og Vilhelm Markusen, der senere kom til guldsmed Schouboe.

Slægten Husted kom fra Ulfborg og i 1842 valgte guldsmeden at forlade byen for at flytte til dette sogn. Han købte Uglkjær, der havde hartkorn 2-5-2-1 og blev drevet som gård, kro og købmandshandel.

Der fortælles, at Uglkjær kro på Anders Husted's tid var en smuk firelænget gård med en velholdt have, der lå i læ af en lille granlund, hvor der kunne holdes møder.

På Uglkjær kro blev der danset. I første halvdel af året 1860 fik Anders Husted tilladelse til at holde dans tre gange om ugen og måtte hver gang betale en rigsdaler i afgift.

Folketællingen 1845 viser, at den ny kromand havde en børneflokk på syv hjemme, og havde ansat tre tjenestefolk.

Hans kone døde i barselseng den 21. januar 1850, 43 år gammel. Det blev datteren Elise Husted, der fortsatte i kroen efter at Anders Husted havde lagt op. Hun giftede sig i 1853 med Johannes Lauridsen fra Stadil, der 1862 fik bevilling på købmandshandlen, og som sørgede for, at der stadigvæk kunne danses på kroen. Efter at datter og svigersøn havde overtaget Uglkjær kro flyttede Anders Husted til et hus i nærheden og fik her aftægt fra sit tidligere hjem.

Den 21. september 1867 døde Anders Henriksen Husted af vattersot og svækkelse, 64 år gammel.

ARBEJDER: Hovedvandsæg på Herning Museum, Bælte- og sjalspænde.

Johan Peter Broager Schouboe

Johan Peter Broager Schouboe blev født i Ringkøbing den 13. juli 1813 og var søn af

Hovedvandsæg udført af Schouboe. Vægt 54 g, højde 10,5 cm. Under bunden stemplet 3 gange med Schouboes stempel: P. S. Udstillet på Ringkjøbing Museum.

Hovedvandsæg udført af Schouboe. Vægt 30 g, højde 7 cm. På siden er indprikket et stort G. Rød glasflus i toppen. Under bunden prik-graveret årstallet 1845. Er udstillet på Ringkjøbing Museum.

købmand Urban Christian Schouboe og hustru Kirstine Margrethe Broager.

Han konfirmeredes i Ringkøbing den 13. april 1828 og kom i lære hos guldsmed Jens Malling i København den 1. oktober samme år. Svendebrevet blev udleveret 1. oktober 1833.

Efter at have arbejdet som guldsmedsvend nogle år vendte han tilbage til Ringkøbing. Den 5. august 1842 kom han til rådhuset sammen med guldsmedene Thomsen og Andersen. De to mestre havde fulgt ar-

bejdet med prøvestykket, en sølv flødekan-de, der var forgyldt indvendig. De ville stå inde for, at der var et forsvarligt arbejde.

De forskellige attester var i orden og Johan Peter Broager Schouboe fik borgerskab til at være guldsmed i Ringkøbing.

Samme år fik han skøde på et hus med have og halvtag. Det lå i Vester Meldgade og prisen var 1050 rigsdaler.

En af de første kunder må have været politi-tjetjent P. Holm, der den 25. juni 1843 fik

Debitor

J. P. Schouboe

Guldsmed Schouboes underskrift på en obligation dateret Ringkøbing den 28. januar 1853.

lavet sølvbeslag til sin pibe. Senere fik han brug for sølvbeslag med navn på, til at sætte på stokken.

Da guldsmed Husted rejste fra byen efterlod han en lærling, som havde været på værkstedet i tre år. Han fortsatte hos guldsmed Schouboe. Det var Wilhelm Marcussen, der var født i Frederikshavn den 9. februar 1824.

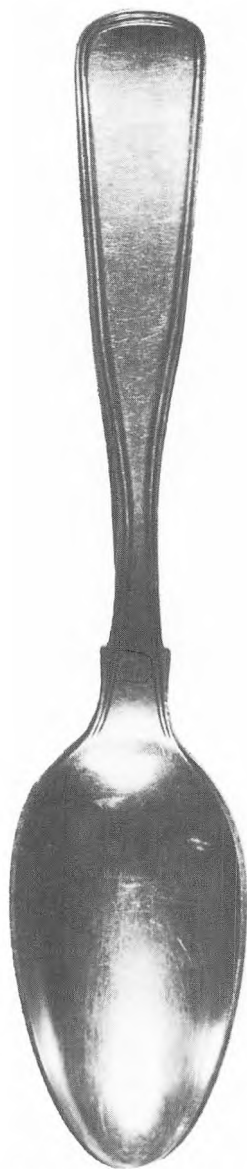
Han fik til opgave at smede en sølv punseske som svendestykke, og det præsterede han til de tilsynsførendes tilfredshed, og fik beviset den 20. februar 1846.

Af svende på guldsmed Schouboes værksted må først og fremmest nævnes Nicolaj Christian Schmidt, der blev født den 3. december 1798 i Nordborg på Als. Svenden, der var gift, var på værkstedet hos guldsmed Schouboe og senere hans enke, fra omkring 1855 til sin død den 27. maj 1882.

Desuden havde Jens Henrik Rasmussen, der var født i Horsens, og Jens Peder Feld fra Holstebro, arbejdet hos Schouboe.

Guldsmeden giftede sig 1866 med Poulaine Nielsen fra Skarrild. Hun var i familie med guldsmed Oppenhagens 2. kone, Elisabeth Hegelahr, der var søster til Poulines mor-mor.

Poulaine blev født den 19. marts 1834 og forældrene var gårdmand Niels Christen-

Eksempel på en af de registrerede spiseskeer med Schouboes stempel.

sen Wraae og hustru Anne Jensdatter, der boede i Hesselvig i Skarrild sogn.

Ægteparret fik to børn, Niels Christian og Christiane Margrethe. Hun døde som tyve-årig.

Johan Peter Broager Schouboe var guldsmed i Ringkøbing fra 1842 til sin død 1871.

Han døde pludselig den 11. november. Poulina Schouboe fortsatte forretningen, der nu havde til huse Nygade 3. De første år hjulpet af den gamle guldsmedesvend Nicolaj Christian Schmidt.

ARBEJDER: En del spiseskeer, sukkerstrøske, te-skeer, 2 hovedvandsæg, hæfter og maller komponeret i en kæde.

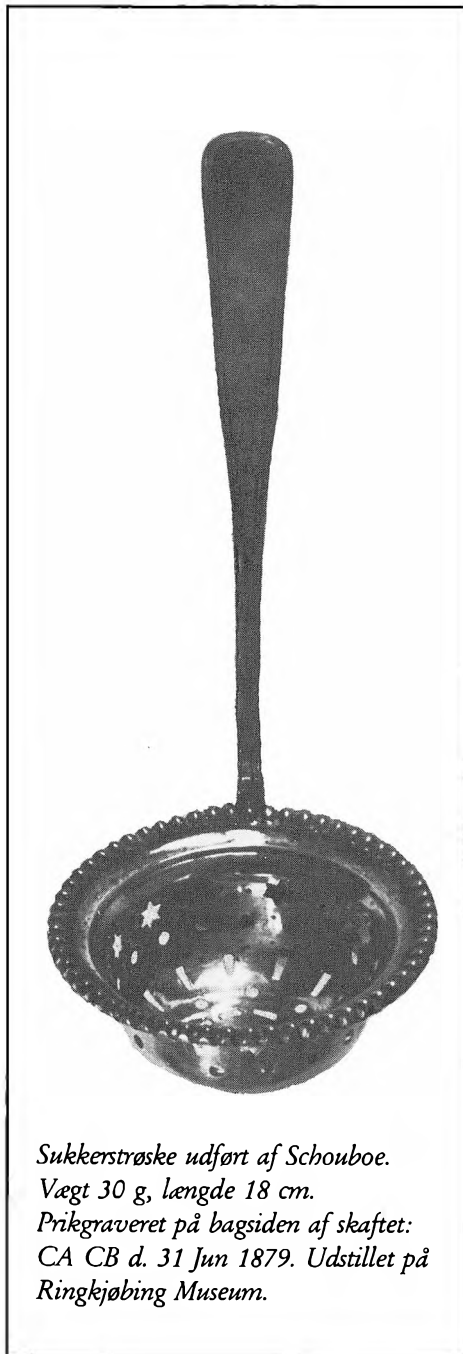
Jens Christensen Højrup

Jens Christensen Højrup, der kun var guldsmed i Ringkøbing i tre år, blev født den 17. juli 1816 i Fredericia. Forældrene var købmand og gæstgiver Hans Jensen Højrup og hustru Mette Cathrine Lorentzen.

Efter konfirmationen i Fredericia i 1831 kom Jens i lære hos guldsmed Møller i København.

Derefter arbejdede han som svend nogle år inden han kom til Ringkøbing. Her fik han sit borgerskab den 12. oktober 1847. Som sølvarbejde fremviste han en sukker-skål, der var forgyldt indvendig. Arbejdet havde guldsmedene Schouboe og Thomsen godtaget.

Så kunne der blive bryllup, og det blev med en pige hjemme fra Fredericia. Han viedes den 5. november 1847 til Grethe Marky, født 5. juni 1820. Hendes forældre

*Sukkerstrøske udført af Schouboe.
Vægt 30 g, længde 18 cm.
Prikgraveret på bagsiden af skaftet:
CA CB d. 31 Jun 1879. Udstillet på
Ringkøbing Museum.*

At jeg har etableret mig heri Byen som Guld- og Sølv-Arbejder tillader jeg mig at beskjentgjøre for et æret Publicum, idet jeg anbefaler mig til Alle som vil se foruante mig deres Arbejde. En reel Behandling og hurtig Expedition skal være Formaalet for mine Besørgelser.

Ligeledes modtager jeg al Slags Gravering saavel i Sølv som andre Metaller. Min Værel er hos Hr. Garver Schmidt paa Vredgaden.

Ringkøbing, den 14te October 1847.

J. Højrup,
Guld- og Sølv-Arbejder.

To dage efter at Jens Højrup havde fået borgerskab, averterer han i Ringkøbing Amts Avis den 14. oktober 1847.

var klinkemager Johan Marky og hustru Marie Jacobsen.

Ægteparret fik en datter i 1848, men den 22. april 1850 rejste familien tilbage til Fredericia. Her var Jens Christensen Højrup guldsmed en del år.

Han fik tæring og døde den 9. januar 1874. Hans enke døde den 23. november 1886.

ARBEJDER: Der er ikke registreret nogen arbejder af Højrup.

Peter Knudsen

Peter Knudsen, der træffes i Ringkøbing i 1850erne, blev født den 21. juni 1826 i Viborg. Han var søn af garver Jens Knudsen og hustru Kirsten Christensdatter, der senere flyttede til Nykøbing på Mors.

Konfirmationen fandt sted i Nykøbing i 1840 og den 22. januar 1841 rejste han fra byen mod kurs mod Viborg for at komme i lære som guldsmed.

Efter at have været en tur i Vejle kom han den 1. maj til Ribe for at blive svend hos

guldsmed Johan Jacob Heinrich Rühle.

Den 29. juli 1855 fik Peter Knudsen borgerskab i Ringkøbing. Hans prøvearbejde bestod af en sølv sukkerskål med graveringer. Som skuemestre havde han haft guldsmedene Schouboe og Thomsen, de havde prøvet dette før.

Ved samme tid blev han gift med Ane Frederikke Schmidt, der var født den 1. maj 1824 og var datter af feldbereder Magnus Schmidt og hustru Ane Margrethe Friis.

I 1856 fik de sønnen Jens Magnus og blandt fadderne sås guldsmedesvend R. F. Lutqau. Anton Peter blev født i 1859 og kort efter forlod familien byen. Deres lejlighed averteres til salg eller leje fra påske 1861.

ARBEJDER: Der kendes ingen arbejder af Knudsen.

Jens Thomsen Graversen

Jens Thomsen Graversen var guldsmed i Ringkøbing i tolv år.

Han blev født den 14. maj 1838 i Varde og var søn af skipper Gravers Christensen og hustru Ingeborg Jepsdatter, der boede i Grydergade nr. 44. Der hørte agermark og hede til gården og desuden ejede skipperen en galease der bar navnet »Ingeborg«.

Jens havde to ældre brødre og en lille søster. Deres mor døde, da Jens var seks år. Faderen giftede sig med Karen Hansen og de fik et par døtre.

Guldsmedesvend Jens Thomsen Graversen træffes i Varde i 1858 og næste gang er, da han den 6. oktober 1865 viedes i Snejbjerg kirke til Maren Kjeldsen, der blev født

i Hunderup ved Ribe den 25. marts 1840. Hendes forældre var skolelærer Christen Kjeldsen Mortensen og hustru Karen Marie Jørgensdatter. De flyttede senere til Snejbjerg skole.

Den 20. oktober 1865 fik Jens Thomsen Graversen borgerskab som guldsmed i Ringkøbing, hvor han fik værksted i Nørregade.

Da faderen, skipper Christensen i Varde, døde i 1870 blev det guldsmeden der overtog faderens rolle som værge for Gunda Ingeborg og Christian. De var børn af guldsmedens ældste bror, farver Laurids Graversen i Varde. Den 17-årige Gunda fulgte straks med farbroderen hjem til Ringkøbing, hvor der var en pige på 1 år.

Gravers Thomsen Graversen blev alvorlig syg. Efterhånden udviklede sygdommen sig, så han ikke kunne passe sit håndværk. Der måtte gribes ind. Guldsmed Graversen havde fået den mening, at han havde penge i overflod, og ikke behøvede at foretage sig noget. Han solgte også guldvarerne til langt under værdien.

Med sygdommen fulgte så store vanske-

ligheder, at hans kone måtte have en ordning. Guldsmeden blev tilset af fysikus, dr. med. Erik Begtrup Holst i Ringkøbing, og den attest han skrev om guldsmedens sygdom var medvirkende til, at han den 5. marts 1877 blev erklæret for umyndig. Han levede kun kort tid efter.

Hans enke, Maren Graversen, giftede sig den 16. november 1880 med guldsmed *Niels Fabek Fischer*, født den 10. december 1851. Han var søn af guldsmed Fabek Christian Fischer og hustru Anne Marie Jensen i Nibe.

Niels Fabek Fischer fik borgerskab i Ringkøbing den 6. september 1879 og fortsatte på værkstedet i Nørregade nr. 5. I 1880 blev han medlem af Ringkøbing Håndværkerforening.

Ægteparret fik tre børn, hvoraf et barn døde spædt.

Maren Fischer døde den 12. januar 1915 i Ringkøbing og Niels Fabek Fischer døde den 22. maj 1919.

ARBEJDER: Der kendes ingen arbejder af Graversen.

Med omtalen af guldsmedene i Ringkøbing i 1800-årene er vi ved at nå til vejs ende med guldsmederegistreringen i Ringkøbing amt. Der mangler nu blot en gennemgang af guldsmede i Lemvig også i 1800-årene samt af de guldsmede der har været i Herning i samme periode.

Artiklerne i Holstebro Museums Årsskrift og i FRAM har haft en foreløbig karakter. Vi har dog ment, at det var væsentlig at få fremlagt materialet og på den måde øge interessen for det gamle guldsmedehåndværk.

Artiklerne har også givet anledning til, at nye gode stykker sølvtøj fra Ringkøbing, Lemvig og Holstebro er dukket op, ligesom der er fremkommet en del nyt personalhistorisk stof. Det er alt sammen med til at gøre den endelige publikation om guldsmedehåndværket i Ringkøbing amt så fylldig og rigtig som overhovedet mulig.

Kalk- og teglværker

Indledende undersøgelser på Struer- og Thyholmegnene

I Danmark har kunsten at brænde teglsten været kendt i 800 år. Den tidligste omtale af brændte sten (bagte sten) findes i forbindelse med Valdemar den Stores (1157-82) Dannevirkemur. »Også en mur til hele rigets værn, hvilket almindelig kaldes Danewerch, opførte han først af bagte sten« står der at læse på en blyplade, fundet i kong Valdemars grav.¹ Fremstillingsteknikken blev sandsynligvis bragt til landet af teglbrændere fra det nordlige Italien, hvor den havde været anvendt siden begyndelsen af 1100-årene. Her i landet havde bygmestrene en tid anvendt granit som byggemateriale, men den var uhåndterlig og svær at have med at gøre. Derfor blev teglsten hurtigt populær. Råmaterialet var lige ved hånden i rigelige mængder; det var let at forme, og de brændte sten var af passende hårdhed og slidstyrke.

At sætte murværk var en bekostelig sag, og middelalderens betydelige teglbyggeri havde da også primært kirken og kongemagten som bygherrer. Efter reformationen aftog det kirkelige byggeri, men til gengæld byggede adelen ganske meget. 1600-tallets smukke renaissanceanlæg rejste sig knejsende i landskabet. Alligevel aftog teglbrændingen i Danmark i denne periode som følge af, at skovene var ved at blive slemt udpinte. Mangel på brændsel betød, at importen af tegl øgedes mærkbart;

først mod slutningen af 1700-årene kom der igen for alvor liv i ovnene.

I Nordvestjylland blev de ældste landsbykirker opført af granitkvadre. Mange af kirkerne fik senere i 1500-tallets første halvdel tilføjet tårn og våbenhus, og disse sengotiske bygninger bestod næsten alle af muren. En del taler imidlertid for, at byggematerialet ikke blev fremstillet lokalt. Kirkeregnskabet fra Hjerm oplyser, at Hjermboerne i det 16. og 17. århundrede hentede den nødvendige kalk i Daugbjerg kalkbrud i Fjends herred, når kirken skulle istandsættes.² Og Asp kirkes gamle regnskabsbog kan fortælle, at fire bønder fra dette sogn i året 1651 hentede hver et læs mursten på Herningsholm teglværk, da kirkens tårn stod foran en reparation.³ Stedlige kalkbrud og teglovne var tilsyneladende ikke i drift, thi hvilken bonde ønskede at age de godt 7 mil fra Asp til Herningsholm efter sten, hvis de var at få på nærmere hold? Datidens hullede og sandede vejspor over øde hedeegne midt under svenskekrigenes hærgen indbød ikke ligefrem til rejseaktivitet ud over det strengt nødvendige.

Godsteglovne

Udover kirken byggede som nævnt også adelen huse af sten. De nordvestjyske godsejers bygningshistorie er ikke i denne sam-

menhæng undersøgt til bunds, men nogle få fremdragelser kan give visse fingerpeg om egnens byggetraditioner og om godsteglovnens betydning i den forbindelse. Resens Danske Atlas fra 1677 oplyser eksempelvis, at herremanden Axel Juul på Quistrup allerede i 1637 havde færdigopført en stor grundmuret renaissancehovedbygning, mens de øvrige huse var sat i bindingsværk. En senere ejer, ritmester Henrik Fischer rejste i 1775 to nye sidefløje i bindingsværk og afsluttede i 1784 en ombygning af hovedfløjen.⁴

Chr. de Linde til Volstrup lod i 1729 opføre en ny hovedbygning på sit gods. Også den var i bindingsværk, og først i 1875 undergik bygningen en gennemgribende ændring; det gamle bindingsværkshus forsvandt, og delvis med anvendelse af sten fra et i 1805 opført grundmuret hus, rejstes den nuværende røde hovedbygning.⁵

Ausumgård prægedes frem til 1760erne af et beskedent ydre. På daværende tidspunkt afløste en hovedbygning i bindingsværk med murstenstavl nogle lerklinede huse fra 1681. I 1804 påbegyndtes en ombygning, der i løbet af 1800-årene gav godset nye grundmurede bygninger overalt.⁶

Anvendelsen af bindingsværk var, som det fremgår, meget udbredt på egnens godser i 1700-tallet, og det tyder på sparsommelighed i brugen af brændte sten. Nogle af godserne havde imidlertid selv deres tegl-ovne. Handbjerg Hovgård, der ligger lige uden for denne artikels undersøgelsesområde, fik en ovn omkring 1725,⁷ og ejeren af Ausumgård, Jens Iermiin byggede en stor kalk- og teglovn omkring 1780. Quistrup gods har sandsynligvis selv brændt tegl i forbindelse med nybyggeriet i 1775 og om-

bygningerne frem til 1784; i alt fald eksisterede der et teglværk både ved Quistrup og ved Volstrup i år 1800. Kapaciteten på disse værker er ukendt, dog fandtes en slags tørrelader ved dem begge,⁸ og omkring 1800 vurderedes anlæggene til henholdsvis 1160 og 1530 rdl.

Skønt godsteglovnene udmærket kan have tjent som egnens første værker, der masseproducerede sten, eksempelvis i forbindelse med udstykninger af bøndergods i slutningen af 1700-årene, ophørte de alle relativt tidligt med at producere. Om kalk- og teglovnene ved Ausumgård hedder det, at værket snart måtte indstilles. Ovn og lade ved Quistrup blev nedbrudt i april kvartal 1803 og den sidste bygning ved »teglfabrikken« på Volstrup blev nedbrudt i 1820. Ovnen her forsvandt allerede i april kvartal 1807.⁹

Årsagerne til værkernes ophør kan have været forskellige. I tilfældet Quistrup spillede det muligvis en rolle, at godset i slutningen af århundredet rantes af godsslagnings-spekulationen. Brændselsproblemer var dog hovedsagen i alle tilfælde. Herremanden på Volstrup måtte hente sine tørv langt ude i Borbjerg sogn, nærmere betegnet i Hogager, samt helt i Hodsager sogn.¹⁰ Tørvene fra Hummelose var af ringe kvalitet og brændeværdi. Også Ausumgårds fæstebønder måtte yde uforholdsvist meget hoveri i form af brændselskørsel, bl.a. skulle årligt leveres 60 læs tørv fra Hvidemose til stamhusets kridtgrave ifølge en forpagtning af 1836.¹¹ Brændselsproblemet understreges af, at de første bønder, der i 1801 i Hjerm forsøgte sig med et større kalkbrænderi, måtte ty til køb af en stor tørvemoseparcel i Hogager. Brændselsmang-

len har uden tvivl haft indflydelse på, at godserne trods egnens knaphed på bygningstømmer valgte at benytte bindingsværk.

Bondeteglovne

Slukningen af ilden i godsteglovnene i begyndelsen af 1800-tallet faldt paradoksal nok sammen med et opsving i byggeaktiviteten på landet. Landboreformerne var sat i værk, og de udflyttede selvejerbønder byggede nye gårde. En foreløbig optælling af antallet af henholdsvis grundmurede og lerklinede bindingsværkshuse efter brandforsikringsprotokoller i 1804-05 for Vejrum og Hjerm sognes vedkommende opregner endnu kun få grundmurede bygninger. Derimod er billedet i de samme sogne et ganske andet i begyndelsen af 1830'erne; da var bindingsværkshusene så afgjort et mindretal.¹² En interessant udvikling set i lyset af krisetilstanden i landet efter Napoleonskrigene og statsbankerotten i 1813. Økonomen G. Begtrup skrev i sin amtsberetning i 1812, at de ældste bøndergårde var bygget i bindingsværk, mens de ved udskiftningen udflyttede gårde oftest havde grundmurede våningshuse og stod på hugne kampsten. Hvad der byggedes af nyt var af grundmur. Ved udhusene brugtes rå sten med en fod af brændte. Kun i sogne, hvor der ikke fandtes teglovne, byggede bønderne stadig i bindingsværk, »men har man Evne dertil, vil dog Bonden helst bygge af Grundmur, i Betragtning af den lange Vej til Skov og Kjøbstad efter Tømmer«. ¹³

Sten- og kalkmateriale til de nye gårde og huse fra 1800-tallets begyndelse blev i det mindste i et vist omfang fremstillet lokalt.

Begtrup omtaler ganske vist brændselsmangel ved Holstebro og Lemvig, hvilket bevirkede, at mursten var i høj pris på de kanter. Men i en række sogne var bonden begyndt selv at brænde tegl og kalk. I. C. Hald, som skildrede forholdene på egnen omkring 1830, skrev, at det ikke var sjældent, at en mand, som agter at bygge, anlægger en liden teglovn, alene for selv at kunne forsyne sig med de fornødne mursten; når denne hensigt er opnået, nedlægger han igen ovnen, dersom han ikke finder sin regning ved at brænde sten til salg.¹⁴ Blandt disse hjemmebrændere nævner Hald gårdmand Henrik Provstgård i Vejrum sogn, »en sjælden dristig Bonde«, der havde opført sin skønne velbyggede gård af grundmur, selv kløvet grundstenene og selv brændt murstenene dertil.¹⁵

Fra Thyholm kendes et tilsvarende eksempel fra 1832. Kr. Odgård i Lyngs sogn mageskiftede dette år sin gård med Graugård, som ejedes af Søren Jensen Graugård. Kr. Odgård gik straks i gang med at restaurere stuehuset; nede i engen nord for gården brændte han teglsten til fornyelse af de lerklinede mure og stuehustaget. I 1836 brændte han igen for også at kunne forny murværket i udhusene. Leret blev gravet i Stenhøjgårds bakker, og tørvenerne blev hentet i mosen tæt ved. Hermed undgik Kr. Odgård længere transport med ler og brændsel. Øvelse i teglbrænding havde han i øvrigt i forvejen, idet en permanent teglovn allerede fungerede ved hans gamle gård »Odgård«. ¹⁶

Bøndernes initiativer i retning af selv at brænde sten og kalk faldt godt i tråd med holdningen hos enevoldsstatens rationalistiske embedsmænd. Allerede i 1770'erne

ivrede Det kgl. danske Landhusholdnings-selskab for etablering af små bondeteglovne rundt ved landsbyerne. Som begrundelse anførtes i et skrift fra 1772, at det ville blive selskabet »en besynderlig Fornøjelse« engang i tiden at befordre landsbyerne en »bequemmere og sikrere Bygnings-Måde«. Man så gerne bondelandets gårde og huse rejst af solide brændte sten til erstatning af de nuværende – som det hed – »usle Leerhytter, hvor Væggene aarlig klinedes om Sommeren, for at falde ned om Vinteren. Lykkelig endda om de kand staae Vinteren over!«¹⁷ I det hele taget sporedes der hos Landhusholdningsselskabet en indtrængende bestræbelse for at give almuen den rette opdragelse også i forbindelse med teglbrænding. Bonden blev i det nævnte skrift »Om Indretning og Anlægget af smaa Teglbrænderier ved Landsbyerne« bl.a. opfordret til at benytte brændslet til teglbrænding frem for at sælge det i købstaden »for en Bagatelle, drikke det op, rejser hjem for at stjæle, og kommer til Byen igjen for at drikke«. Kom han derimod »i Drift med at brænde Steen, da fandt han sig bedre ved at sælge dem paa Pladsen, og kunde da drikke sin Potte Øll inden sin murede og varme Væg«. ¹⁸

Hvorvidt Landhusholdningsselskabets bestræbelser havde haft indflydelse på Henrik Provstgårds teglbrænderier eller på tilsvarende initiativer hos andre af egnens bønder må stå hen i det uvisse. Pastor Krarup i Vejrum hørte til blandt selskabets varmeste fortalere. På den anden side kan førstegenerationen af selvejerbønder vist tilkendes en god portion mistillid over for samfundets privilegerede stænder. Noget andet var, at en del bønder så mulighederne

i teglbrændingen. Til forskel fra ovnen ved Provstgård i Vejrum brændte en række ovne rundt i sognene med salg for øje. I. C. Hald bragte nogle tal fra en officiel statistik i 1832, hvoraf det fremgik, at Resen sogn havde 3 teglovne, som rummede mellem 5-9000 sten. På Venø fandtes en enkelt med plads til 2000 mursten. I Hjern eksisterede 6, hvoraf 3 benyttedes til kalkbrænding. Desuden var der i Vejrum, foruden den allerede omtalte, to små ovne, som ikke permanent var i drift. Endelig nævnte Hald, at den store tegl- og kalkovn ved Ausumgård ikke havde været i drift i de senere år.¹⁹

I 1837 indsamledes et nyt statistisk materiale, som bl.a. omhandlede kalk- og teglovne i landets sogne. Disse oplysninger publiceredes i Statistisk Tabelværk i 1842 og de relevante tal herfra gengives i omstående tabel.

Indberetningerne fra sognepræsterne, der ligger til grund for den statistiske undersøgelse, indeholder en række supplerende oplysninger. Eksempelvis nævner præsten i Resen yderligere 5 ovne, som ikke på daværende tidspunkt var i drift. De i tabellen nævnte små teglovne i Asp og Fousing anvendtes kun »til eget forbrug«, mens ovnene i Vejrum blot var i brug en gang årligt.²⁰ Mange af ovnene var tydeligvis så små, at salg af sten fra dem lå på et minimum. Man fyrede op i kanalerne, når et hus eller en gårdlænge i nabolaget skulle sættes i murværk. Resten af tiden stod ælteværk og tegl-ovn ubenyttet hen. Til kategorien af små bondeovne hørte foruden de nævnte i Vejrum, Asp, Fousing og Resen også Humlumovnene, de fleste af Hjernovnene samt Thyholmovnene i Odby og Hvidbjerg. En mere permanent brænding til salg foregik

Tabel 1. Tegl- og kalkovne 1837 i Thyholm- og Struerområdet.

Sogn	Antal teglovne	Årlig produktion	Antal kalkovne	Årlig produktion
Lyngs	1	106.000 mursten	2	167 td. kalk
Hvidbjerg	1	8.000 mursten	1	40 td. kalk
Søndbjerg	1	12.000 mursten	1	50 td. kalk
Odby	1	4.000 mursten	0	0 td. kalk
Jegindø	0	0 mursten	0	0 td. kalk
Resen	3	41.000 mursten	1	40 td. kalk
Humlum	4	18.000 mursten	1	30 td. kalk
Venø	0	0 mursten	0	0 td. kalk
Ølby	0	0 mursten	0	0 td. kalk
Asp	5	16.000 mursten	0	0 td. kalk
Fousing	1	uoplyst	0	0 td. kalk
Vejrum	5	32.000 mursten	0	0 td. kalk
Hjerm	13	48.100 mursten	1	1400 td. kalk
Gimsing	2	650.000 mursten	0	0 td. kalk
-		50.000 tagsten		

(Kilde: Statistisk Tabelværk 5. hæfte Kbh. 1842)

på lidt større bondeteglovne i Søndbjerg, Resen og vel også i Hjerm. Koncentrationen af ovne i sidstnævnte sogn kan i øvrigt skyldes, at de ind imellem anvendtes til brænding af den kalk, der i så rige mængder fandtes i undergrunden, mens de mange i Resen sogn sandsynligvis skyldtes adgangen til tørvebrændsel i Resenkær.

Beliggenheden af de forskellige teglovne er svær at indkredse. Søndbjergovnen lå muligvis ved Hellerød, mens Odbyovnen kan være identisk med et anlæg ved Odde-sund Nord, der er omtalt i Trap, Danmark 1901.²¹ Det store teglværk i Lyngs lå nord for Odgård.

I Asp sogn lå mindst en af ovnene i Birkild, idet skiftende teglanlæg har været placeret på Sdr. Birkilds marker. Brændetraditionen på gården var lang; den sidste ejer og

teglbrænder fra 1868 til 1885, Jens Bundgård, producerede gode sten og havde et betydeligt salg også til folk i nabosognene.²²

De store teglværker

Odgård på Thyholm

Thyholms betydeligste teglværk var, som det fremgår af tabel 1, beliggende i Lyngs sogn. Det var Odgård teglværk ved Skibsted fjord. Den første teglovn brændte her røde sten til de thyholmske gårde allerede før 1832, og værket klarede altså i 1837 en produktion på over 100.000 mursten. Med andre ord må den daværende ejer, Søren Jensen Graugård, havde haft en pæn stor højoyn at arbejde med. Tørvelader og ælteplads lå der vel også på engarealet ud mod stranden. Lergravene fandtes i værkets

Teglværket ved Odgaard tog sig ganske omfattende ud i begyndelsen af århundredet. I dag er et par vandfyldte lergrave ene om at markere værkets beliggenhed, ligesom en del kasse-rede sten, der er brugt som kystsikring ud mod Skibsted fjord. (Egnshistorisk arkiv, Thyholm).

umiddelbare nærhed, hvorimod det er uvist, hvorledes brændselsbehovet blev dækket. Thyholm var fattig på godt brændsel. Måske kom det ad søvejen. Efter at Aggerkanalen blev sejlbar omkring 1835, forekommer det sandsynligt, at engelske sten-kul blev losset ved fjorden.

Søren Jensen Graugård, der i 1832 overtog Odgård med teglværk efter Chresten Christensen, drev det i mange år, muligvis sammen med broderen Christen Jensen, der ejede nabogården Mærkedal.²³ Sønnen Jens Sørensen Graugård videreførte teglværket. Omkring 1889 overtog dennes svi-

gersøn Niels Sejersén Odgård, men solgte gården igen i 1894 til Niels Lyngs Nielsen. Formodentligt fulgte teglværket med i handelen, men da den gamle Jens Sørensen Graugård døde i 1899, nævnes han i kirkebogen som »Teglværksforpagter«. Han drev altså værket videre, efter at en anden familie havde overtaget det, og det kunne han have sine gode grunde til. Netop i det sidste årti af 1800-tallet var der forandring at spore på Thyholm. Jernbanen og andelsbevægelsen gav hver især rig næring til stationsbyernes opblomstring, og med de nye byer i en rivende udvikling var der gode af-

sætningsmuligheder og indtjeningsmuligheder for teglværket. Odgård teglværks salgsområde var først og fremmest Thyholm, men helt frem til 1. verdenskrig var der også stor salg til andre egne via jernbanen eller med skib. En skipper Thomsen i Lyngs sejlede en del intern Limfjordssejlad for teglværket omkring århundredskiftet.

Efter at Jens Sørensen var død i 1899, drev Lyngs Nielsen værket videre med en tysk brænder ved ovnen. Godt en halv snes mand var sandsynligvis i fuld vigør på pladsen hver sommer frem til verdenskrigen. Herefter gik det ned ad bakke. Lerets kvalitet var blevet ringere med årene,²⁴ dog blev knapheden på kul under krigen den endelige årsag til, at en af Thyholms ældste industrielle arbejdspladser måtte lukke.

Lorentz Petersens og H.P. Rygårds teglværker

Syd for fjorden begyndte den industrielle produktion af tegl og kalk i midten af 1830erne. På det nuværende tegltorv i Struer byggede Flensborgkøbmanden Lorentz Petersen byens første ovn. Netop egnen omkring Flensborg Fjord udgjorde i sin tid på grund af sine store forekomster af issøler Europas største koncentration af teglværker, og det skulle altså blive kapital og teknologisk viden herfra, der satte fart i udviklingen i Struer.

Flensborg Fjord-værkerne betjente sig i høj grad af arbejdskraft fra Ærø, og det ses da også at Lorentz Petersen indførte en teglmester fra Ærø,²⁵ og installerede ham og andre teglværksarbejdere i Torngaard – nuværende Struer Museum – som Lorentz Petersen, dengang ejede. Strueregnens folk

kunne dog også selv. Konsul H. P. Rygård, påbegyndte omkring 1837 opførelsen af et mindre teglværk på arealet hvor Handelsteknisk Skole i Struer ligger i dag.²⁶ Samme dynamiske Rygård havde året forud forpagtet Ausumgårds kridtgrave i Hjerm sammen med procurator Repsdorph.²⁷ Rygård, Repsdorph og Lorentz Petersen blev dermed frontfigurerne ved indledningen af Strueregnens industrihistorie.

Af omstående tabel 1 fremgår det, at teglværkerne i Gimsing sogn (Struer) i 1837 fremstillede godt 700.000 mur- og tagsten. Heraf tegnede Flensborgkøbmandens værk sig for næsten samtlige sten, idet Rygårds værk endnu var under anlæggelse. Begge værker byggede anløbsbroer for fjordens fartøjer til losning og lastning af kul og tegl, længe før Struer havn var en realitet i 1856. I diskussionen om havnens placering i midten af 1850erne var det bl.a. hensynet til teglværkerne, som fik afgørende indflydelse, for det er helt klart, at man regnede med teglværkerne som gode kunder for den påtænkte havn. En opgørelse over de ved Struer i 1853 klarerede fartøjer viser, at ca. 1.000.000 stk. mursten og 100.000 stk. tagsten blev lastet ved de to havnebroer dette år.²⁸ En del gik til eksport. Allerede i 1843 registrerede lodsjournalerne over besejlingen i Limfjorden bl.a. tre norske skibe, som fragtede mursten og teglsten fra Struer, i 1844 et enkelt skib og i 1845 fem skibe.²⁹

Den intensiverede teglbrænding bl.a. ved Struer skyldtes naturligvis, at efterspørgslen efter bygningsmateriale var jævnt stigende. De fundamentale betingelser for teglproduktion på stedet var forekomsterne af kvalitetsler i undergrunden. Under sidste istid havde Struer og Venø bugt delvis væ-

ret opfyldt med dødis. I området mellem dødisen og den oppressede randmorænebakke syd for fjorden, har der været dannet søer med roligt vand, hvori det fine lermateriale kunne synke til bunds og aflejres som issøler eller såkaldt varvigt ler. Da dødisen var borte lå tilbage i landskabet let tilgængelige lerforekomster uden sten,³⁰ og bedre materiale til brænding af tegl kunne ingen teglværksejer ønske sig. Blot havde stedlige folk ikke før 1830'erne haft mulighed for at udnytte forekomsterne i nævneværdig grad, fordi egnen var så fattig på godt brændsel. Købmand Lorentz Petersen måtte i de første år hente brændsel i tørvemoserne i Hodsager sogn. Men med naturkræfternes indgriben fandt dette problem sin løsning netop i disse år.

En februarnat i året 1825 hærgede en stormflod på vestkysten. Havet brød igennem Aggertangen og efterlod en rende, der mod sædvane ikke hurtigt sandede til, men tværtimod uddybedes den i løbet af 10 år til en egentlig sejlrende, der kunne besejles af søgående fartøjer. Ved stormfloden i 1839 forbedredes sejladsmulighederne gennem Aggerkanalen betydeligt. Nu kunne man bekvemt få kul frem til teglovnene ved Struer og Odgård. Det første skib, som kendes med kulladning direkte til Struer fra England, er tjalken »Cathrine« af Holstebro, der 3. juli 1840 passerede Aggerkanalen på vej mod Struer.³¹

I 1840'erne var det fortsat Rygård og Repsdorph som førte sig frem. De to herrer overtog omkring 1842 Lorentz Petersens teglværk og udvidede det en del. Ifølge brandtaxationen fra 1843 bestod det foruden ovnen af et ovnhaus samt to tørrelader på henholdsvis 22½ fag og 23 alen dyb og

14 fag 16 alen dyb; ialt vurderet til 2820 rbd. Rygårds første teglværk, som Repsdorph åbenbart også var blevet medejer af i 1843, vurderedes til 2900 rbd og bestod af ovn, ovnhaus på 20½ fag, 38 alen dyb og en tørrelade 32 fag 23 alen dyb.³² Kompagniskabet fortsatte tilsyneladende³³ indtil 22. maj 1862, hvor de nu sammensluttede værker solgtes til et andet konsortium bestående af konsul M. Schou, godsejer Eyber, Quistrup og møller A. F. Schou, Quistrup mølle. Kort tid senere trådte købmand T. Windfeldt Jensen ind i kompagniskabet i stedet for Eyber og M. Schou. Muligvis forpagtede postmester H. B. Thomsen teglværket i en årrække; på et bykort fra 1865 er det indtegnet under navnet Thomsens teglværk,³⁴ men kort efter fik det sit endelige navn, Struer teglværk.

Struer teglværk

Dette værks blomstringstid faldt i sidste trediedel af århundredet. Struer havde fået vokseværk, havn og jernbane trak nye indbyggere til, og bygning ved bygning blev rejst. Efterspørgslen efter byggemateriale rettedes naturligt mod det centralt beliggende teglværk, hvorfor det i 1870'erne og 80'erne hævdede sig som byens største industrivirksomhed. I 1872 holdt T. W. Jensen og A. F. Schou ti teglværksfolk i deres brød, mens sytten mand og seks børn 10 år senere fandt deres udkomme ved den luen-
de ovn og i de kølige tørrelader.³⁵

Teglværket, der efter Schous død i 1894 overgik til T. W. Jensen-familien med Johannes Jensen som den daglige leder, gennemgik en modernisering omkring århundredskiftet. Dampkraft blev indført og en

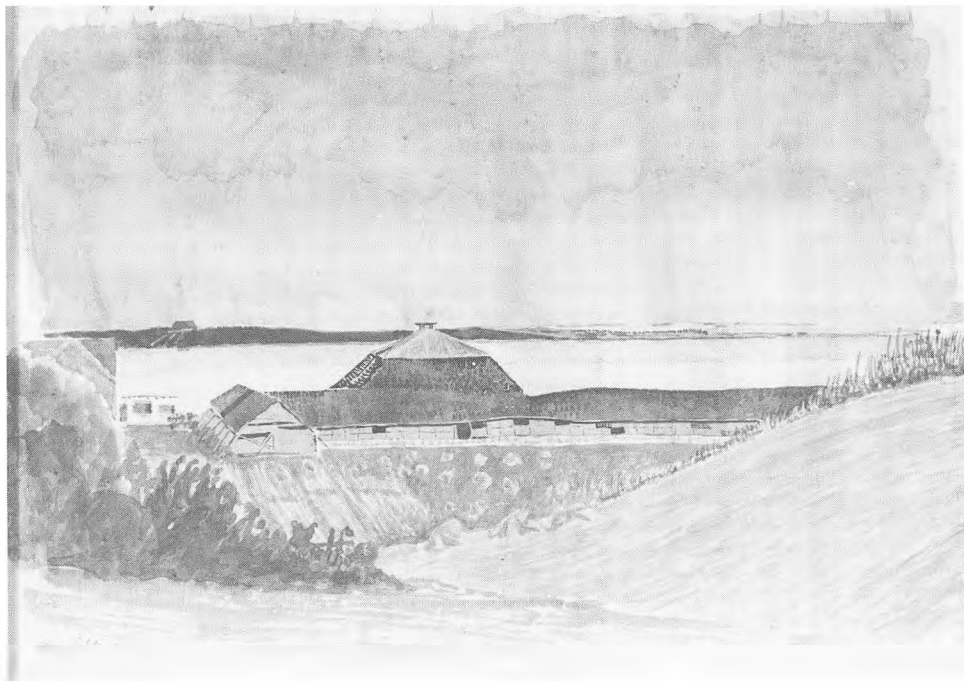
En enkelt best til 5 tipvogne hver med halvanden kubikmeter ler. Således var situationen på Struer teglværk. Gravfolkene står med den karakteristiske lergravsskovel og firflenede greb. I baggrunden breder byen sig faretruende.

moderne ringovn kom ligeledes til på et tidspunkt. Tilsyneladende fungerede virksomheden uden de store forstyrrelser op gennem første trediedel af dette århundrede. Salget gik først og fremmest til de lokale bygmestre. Men teglværket producerede sten på sten til sin egen undergang. Det gamle firma kom til at ligge i vejen for den unge ekspansive købstad, som det i bogstaveligste forstand havde været med til at opbygge. Denne nye fjordby udviklede sig på grund af teglværkets beliggenhed i en underlig timeglasfacon indtil lergrav og teglværk blev ryddet til fordel for nye gader og huse. I 1936 ophørte Struer teglværk med at producere sten, og bygningerne blev nedrevet. På pladsen havde skiftende folk brændt

teglsten i hundrede år. Nu er kun navnet på torvet tilbage som et udsagn om, hvor værket lå. På et hjørne heraf ligger teglværksdirektørens villa – i dag rummende teglværksarbejdernes gamle fagforening.

De mindre industriværker ved Breinholt og Kjeldsmark

Struer teglværk fik sine lokale konkurrenter. Nord for byen ud mod Venø sund lå det lille Breinholt teglværk halvt skjult i bakkerne. Fjordsejlere, der stævnedede ned gennem sundet, havde derimod et klart overblik over teglværket med den rummelige højoyn og de lange lave tørrelader. Faktisk var vandvejen gennem mange år af

Breinholt teglværk beliggende lige op til fjorden, hvilket var en klassisk placering i hele Limfjordsregionen. Her lå den gode ler og der var lette transportmuligheder for brændsel og færdige sten. Akvarel af Henning Seidelin 1942.

stor betydning for værket. En bro ud i fjorden tjente som anløbsplads for mindre skibe; nogle sejlede sten til Skive, mens andre krydsede mellem Breinholt og teglværkerne på Sallingkysten for at laste sten eller losse kul.³⁶

Breinholtværket blev sandsynligvis anlagt på initiativ af proprietæren på Breinholt. I 1872 stod A. Neergård som arbejdsgiver for seks faste arbejdere, hvoraf den ene fungerede som arbejdsleder eller mester. Værket blev på daværende tidspunkt drevet uden dampkraft.³⁷

Oplysningerne om værkets historie før 1918 er sparsomme. I 1903 var ejeren C.

Olesen, der i 1895 havde købt Breinholt af Neergård, men han ønskede tilsyneladende ikke selv at drive teglværket, idet han annoncerede efter en forpagter.³⁸ Under 1. verdenskrig tilhørte teglværket kromanden Jesper Råkjær i Humlum, dog lå det for det meste stille på grund af krigstidens umulige brændselssituation. I 1918 kom så en teglbrænder fra Stoholm til Breinholt som bestyrer. Det var Kr. Tøtterup Bertelsen, og med ham fik værket en gunstig periode. Bertelsen købte det i 1921 sammen med en ejendom på 17 tdr. land, og drev det primært med hjælp af sønner og slætninge samt et par faste folk, helt frem til 1941. Da

satte en verdenskrig igen stopper for kul-forsyningen til den energikrævende høj-ovn. Breinholtværket nåede dog i mellemkrigstiden at blive kendt i vide kredse for en særlig Breinholtmodel i tagsten. I 1941 solgte Kr. Bertelsen virksomheden samt ejendommen til direktør Olufsen, som da ejede proprietærgården.

Lidt syd for Struer by omtrent, hvor Kjeldsmarkvej ligger i dag, lå tidligere Kjeldsmark teglværk. Også det hørte til de mindre, og de få meddelelser, der findes om virksomheden, efterlader indtrykket af, at teglværket sjældent var en særlig givende forretning. Kjeldsmark teglværk blev grundlagt i 1870'erne. I året 1900 hed ejeren P. Chr. Bjerre, men han annoncerede i maj samme år i Struer Dagblad efter en forpagter.³⁹ M. Foldager reflekterede på annoncen,⁴⁰ men blev tilsyneladende hurtigt træt af foretagendet, idet han havde udsalg af billige sten i december og bekendtgjorde iøvrigt, at forpagtningen ophørte til foråret.⁴¹ Efterfølgeren hed Kr. Krarup, der reklamerede for mursten, tagsten, drænrør og hvælvingssten i sommeren 1901,⁴² mens en annonce fra 1907 oplyser, at teglværksejer Mads Jørgensen, Holstebro, ønskede at afhænde Kjeldsmark teglværk. En større ombygning og modernisering var ellers foretaget kort forinden. Virksomheden var blevet forsynet med en ny ringovn til afløsning af den gamle højovn. Endvidere havde Mads Jørgensen installeret et 30 hk. sugegasværk med motor samt ælte- og strygemaskiner med valseværk og elevator.⁴³ Lige efter 1. verdenskrig forsøgte tre gårdmænd fra Måbjerg sogn – Jesper Amstrup, Jens Snedker-gård og Niels Søndergård – om Kjeldsmark kunne bringe dem lidt held og fortje-

nete. Det kunne det ikke. Måbjergfolkene havde ikke kendskab til teglværksdrift og efter 2 år med følelige tab solgte de virksomheden. Tabet for den enkelte var på ca. 20.000 kr., hvilket var mange penge omkring 1920. Aksel Amstrup nåede lige at blive gælden kvit før sin død, Søndergård dækkede tabene ind andetsteds fra, mens Jens Snedker-gård måtte gå fra gården som en ruineret mand.⁴⁴

Overhoved teglværk

I februar måned 1881 blev gården Overhoved på Vrallen ved Struer solgt til en række forretningsmænd fra Skive under anførsel af konsul Dige. Proprietær Boldsen fik 46.000 kr. for sin ejendom, men handelen var betinget af, at de på ejendommen værende lerforekomster egnede sig til teglbrænding.⁴⁵ Skivefolkene ønskede at etablere sig med et nyt værk i Struerområdet og den 4. oktober 1881 begyndte Overhoved teglværk sin virksomhed som et aktieselskab og med en foreløbig arbejdskraft bestående af 8 mand og 2 børn. Dampkraft var installeret fra begyndelsen,⁴⁶ og en primitiv ringovn blev bygget.

Overhovedværket var, som de øvrige kalk- og teglværker, inde i en kritisk fase under og lige efter 1. verdenskrig. Værket på Vrallen var faktisk på vej mod forfald. En ung sallingbo ved navn Harald Jensen så dog mulighederne i Struervirksomheden; han var selv ud af en erfaren teglbrænder-slægt og kendte forholdene i Struer gennem flere besøg. I 1919 købte han sammen med grosserer Michael Nielsen, konsul Kielgast og direktør Poul Larsen, alle af Skive, Overhoved teglværk. Friske kræfter og ri-

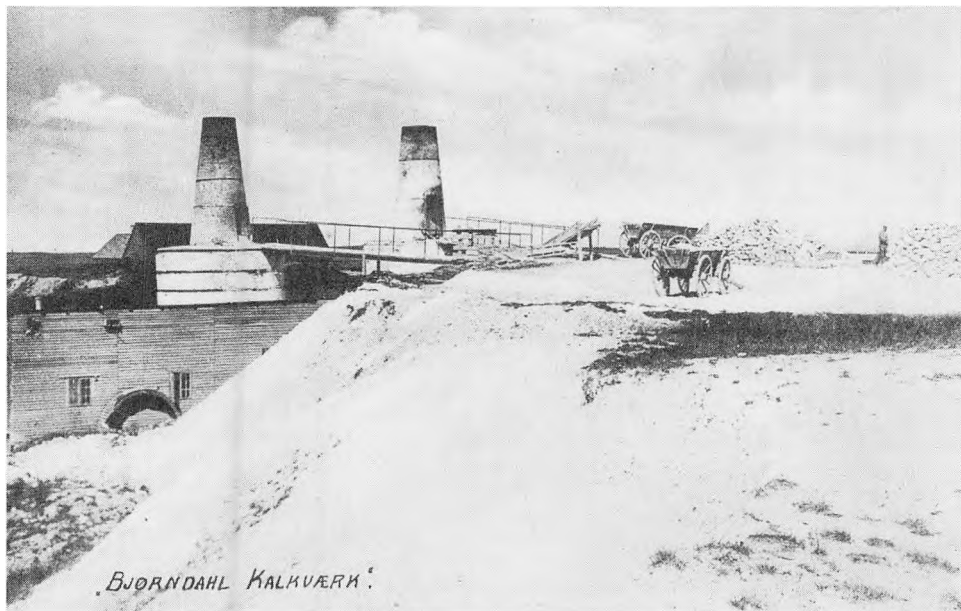

De karakteristiske bygningsanlæg omkring teglværket var ringovn, maskinhus, tørrelader og arbejderboliger. Overhoveds første ringovn havde en central placering midt i anlægget med tørrelader, som stråler i mange retninger. I dag eksisterer kun de gamle arbejderboliger, men de er ikke på billedet her fra 1902.

gelige pengemidler tilflød dermed virksomheden. Harald Jensen blev direktør og iværksatte store forbedringer; alene i 1920 ofrede ejerne 200.000 kr. på nye bygninger og maskiner, af disse gik 120.000 kr. til et nyt ovnskur. Industrianlægget fortsatte ekspansionen under Harald Jensens ledelse – i 1929 blev han enejer – og i 1944 var beskæftigelsen på 36 mand og årsproduktionen på 3,5 mill. sten.⁴⁷ Til sammenligning tjener, at de tre teglværker Overhoved, Struer og Kjeldsmark 25 år tidligere – i 1919 – tilsammen kun producerede ca. 2,5 mill. sten.

I Harald Jensens dage vandt Overhoved et godt ry for at fremstille gode sten. De blev efterspurgt på byggepladser langt omkring, bl.a. i hovedstaden, og jævnligt anløb skibe Struer havn for at laste sten. Enkelte bygmestre betingede sig ligefrem, at stene skulle være fra Overhoved.

Med sønnen Karl Jensens overtagelse af virksomheden omkring 1948 ændrede disse forhold sig. Karl Jensen var købmand og forretningsmand, og i 1950'erne kom der for alvor gang i byggeriet efter krigens år. Virksomheden nød godt af højkonjunkturen, byggemarkedet var stort. På Overho-

Bleger fra kalkgraven i Bjørndal er kørt op til kalkværkets lagerplads og klar til nedstyrning i skaktovnen, hvis skorstene fortsat er et vartegn over hele Thyholm.

ved teglværk blev der i denne periode ikke stillet så strenge krav til råmaterialet, som i Harald Jensens tid. En del af de lerforekomster, som oprindeligt var kasseret, blev nu blandet op med ler af god kvalitet og anvendt i produktionen. Resultatet var, at stenene ikke alle holdt samme mål efter brændingen, og man kom til at opleve den omvendte situation, idet der nu var byggepladser, som direkte betingede sig, at stenene ikke måtte være fra Overhoved.⁴⁸

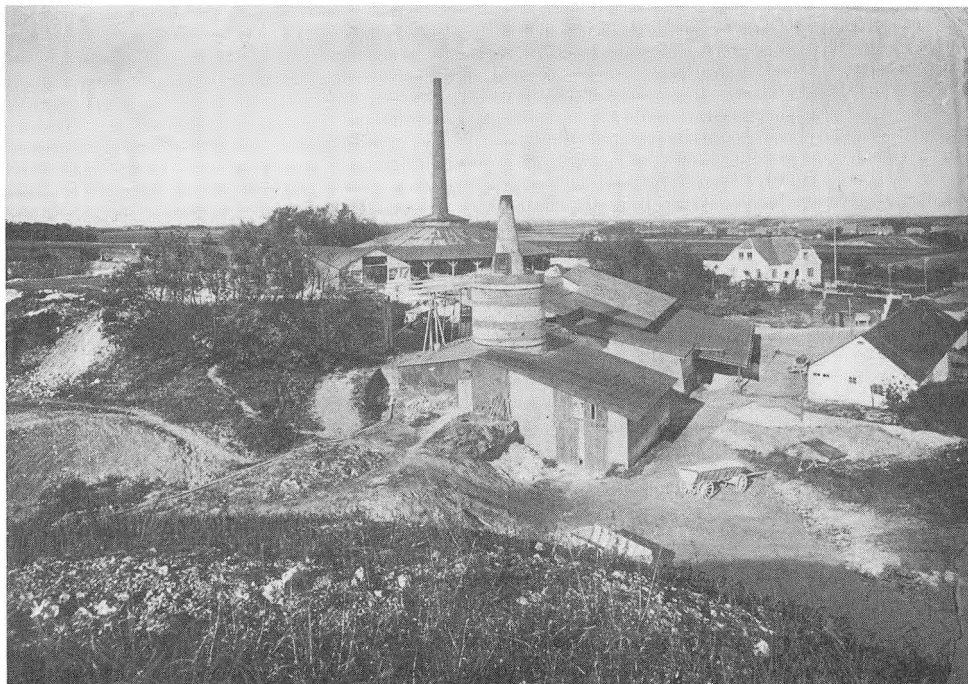
Rygget til trods, findes der i dag talrige huse og offentlige bygninger i Struer og på Holstebrokanalen, der er bygget af materialer fra Overhoved. Det er tilfældet med kaseren ved Holstebro, Gimsing skole, dele af Holstebro sygehus, taget på Hjerm alder-

domshjem, flere af Struer andelsboligforenings bygninger og adskillige private boliger.

I midten af 1960erne gik teglværksindustriens historie i Nordvestjylland mod sin afslutning. Leret ved Overhoved var næsten sluppet op, samtidig med at teglværkets nabo, slagteriet, ønskede at udvide. Med et godt tilbud herfra slog Karl Jensen til i 1965 og virksomheden solgtes til nedrivning.

Kalkværkerne

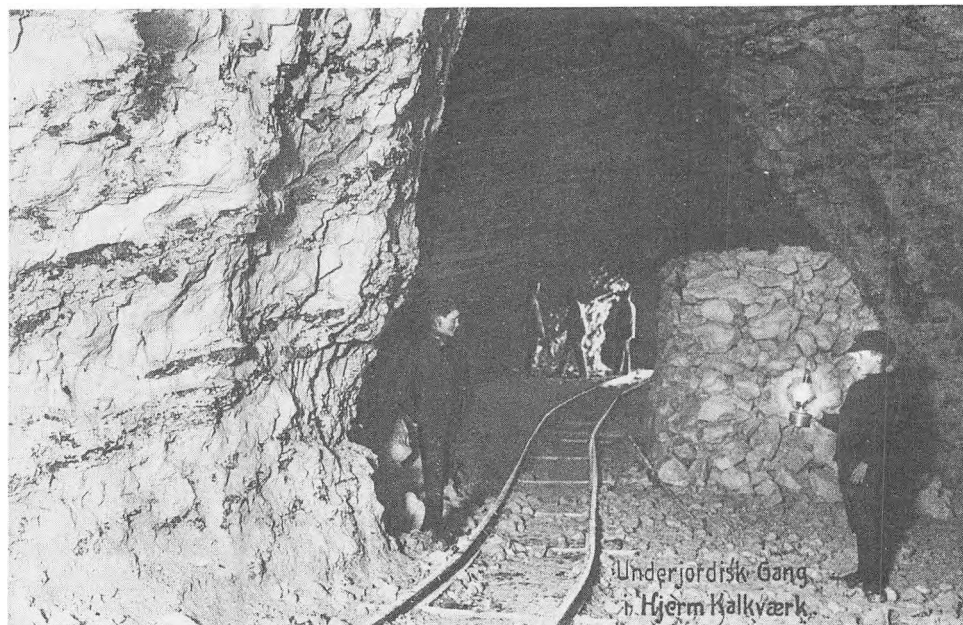
Mens teglproduktionen på en enkelt virksomhed fortsatte en rum tid efter 2. verdenskrig, sluttede kalkbrændingen på Thyholm

Produktionsanlæggene ved Hjerm Kalkværk. Bagest i billedet ses den store ringovn, som blev nedbrudt 1931. Ved ringovnen ligger tørrelademe, hvor kalken tørrede inden brændingen. I forgrunden ligger skaktovnen, som er yngre end ringovnen. Fra tørrelademe fører en bro over til skaktovnens top, hvorfra kalken styrtes ned i ovnen. Lige bag skaktovnen ligger lademe med knuseriet. Den lange hvide bygning til højre er hestestalden, og bagest ligger bestyrerboligen. I dag er kun kalkgrave og bestyrerbolig bevaret.

under krigen. Længst varede produktionen på Bjørndal, hvor ilden i ovnen slukkedes for sidste gang i 1941 eller 1942. I øvrigt skal de historiske forhold vedrørende Bjørndal kalkværks ejerforhold og udvikling ikke behandles her, idet der kan henvises til artiklen »Bjørndal Kalkværk – en egnsindustri gennem 200 år« i Årsskrift for Egnshistorisk forening Thyholm og Jegindø 1977. Artiklens forfatter, gdr. Johs. Krabbe fortæller også her, hvor fire mindre kalkovne tidligere har ligget.

Den anden regionale koncentration af kridtgrave og kalkovne lå som omtalt i Hjerm-Vejrumområdet. Vejrumværkets historie er kun dunkelt belyst. Kridtgraven her såvel som gravene i Hjerm og på Thyholm anvendtes siden 1700-årene ved udvinding af gødningskalk, hvorimod brændingen hæmmedes af brændselsmangel. Derfor foregik en del salg af kridt til brænding andetsteds. I perioder fra midten af 1800-tallet foregik en produktion i Vejrum, men sandsynligvis blev den først konti-

En del af kalken i Hjern blev brudt i underjordiske gruber, men de tilbageværende gange, der i sin tid var meget omfattende, med udvidelser der kunne få dem til at minde om en gotisk katedral, er i dag lukkede og utilgængelige.

nuerlig fra kort før århundredskiftet. Kridtet var af ringere kvalitet end de tilsvarende forekomster i Hjern, samtidig med at jernbanen gennem Hjern gav værkerne her en afgørende fortrinsstilling. Mens produktionen eksempelvis et tilfældigt år ved århundredets begyndelse ved Hjern kalkværk lå på 3200 m³ brændt kalk, producerede Vejrum kalkværk kun 290 m³.⁴⁹

Hjern kalkværk, som H. P. Rygård og prokurator Repsdorph forpagtede i kompagni i 1836 og senere købte fra Ausumgård, var det dominerende værk i sognet. Et andet teglværk med grav og ovn beliggende på Willemoesgårdens jord eksisterede dog i nogle år omkring århundredskiftet.

Den store virksomhed – Hjern kalkværk – ejedes alene af Repsdorph fra 1865 og frem til 1874, hvor han døde. Arvingerne solgte den til konsul M. Schou, Struer, i 1886 og denne videresolgte værket til De jyske Kalkværker A/S i 1891. Aktieselskabet gjorde efter lokale forhold virksomheden til en driftig arbejdsplads. En stor ringovn afløste de to gamle højovne i 1892, og i 1896 investerede firmaet i nye sporanlæg.⁵⁰ Udviklingen frem i dette århundrede bød dog på mange besværligheder for værkets ejer såvel som for bestyreren og arbejderne. Kridtet i undergrunden indeholdt meget flint og var meget vandholdigt, hvilket alt sammen besværliggjorde produktionen.

nen. Forsøg med nye ovntyper slog fejl; en amerikansk skaktovn blev opstillet i 1914, men den var for kostbar i drift på grund af et stort kulforbrug. I 1923 opgav man skaktovnen, men da også ringovnen var uanvendelig, blev der i stedet opført en højovn. Denne og en nyere højovn klarede produktionen frem til 1950erne hvor kalken slap op og værket blev nedlagt.

Produktionsprocessen ved brænding i bondetegløvne

Tegløvnen, hvori Henrik Provstgård omkring 1830 brændte sine mursten, var utvivlsomt af simpel konstruktion. Sandsynligvis havde han selv bygget den, da han stod over for opgaven at nybygge sin gård. Også andre af hans standsfæller i 1800-tallet gav sig i kast med »hjemmebrænding«, når de ville opføre nye bygninger. Blandt dem var bonden i Nygård i Linde by, der forud for opførelsen af et nyt stuehus i 1871 indrettede en tegløvn omkring 100 m syd for gården. Sønnen fra Nygård, Jens Stamp, har efterladt nogle oplysninger om, hvorledes teglstensbrændingen fandt sted.

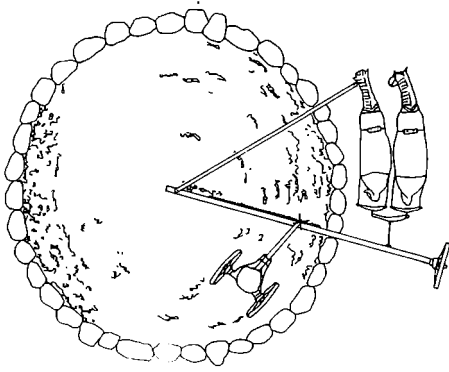
Brændeovnen skulle placeres mest fordelagtigt i forhold til lergrav og byggeplads, og på Nygård blev den lagt ind i en brink ca. 100 alen fra lergraven.⁵¹ Andre steder har bondetegløvne eksempelvis været gravet ind i en gravhøj eller en bakkeskråning. Ofte var væggene opført af ubrændte, tørrede sten sat på kant, som igen blev omsluttet af brinkens sand og jord. Den fjerde side, som var fyrmuren, bestod af en tykkere murstensvæg. I fyrmuren på Nygård fandtes tre fyrehuller. Ovnens hørte til de små; den rummede kun ca. 1000 sten, hvilket må

have betydet, at der skulle brændes 7-10 ovnfulde, før der var tilstrækkeligt med sten til det nye stuehus. Brændingen af sten har derfor strakt sig over flere somre.

Teglbrændingen krævede store forberedelser. Tørv – klyne – af bedste kvalitet graves i mosen. Til en ovnfuld på 1000 sten medgik et tilsvarende antal tørv. Også ler og sand af rette kvalitet blev gravet op, renset og æltet. På Nygård lå lergrav, ælteplads, tørreplads og ovn i en lige række med ovnen længst mod øst. Alle gårdens folk deltog i forberedelserne, og et par daglejere bistod ved det hårdeste arbejde. Æltningen foregik ved at fire køer eller stude, bundet sammen i »en bred Kåbel«, blev drevet rundt i lerdynge til det var gennemæltet. Derefter blev stenene strøget i en form og lagt til tørring; et arbejde som udpigen og en karl fra gården tog sig af. På Nygård benyttede man en form, der målte 10 tommer i længden, 5 tommer i bredden og 4 i dybden. Der var altså tale om store mursten, kun en smule mindre end middelalderens »munkesten«.

Bondetegløvne og godstegløvne, som producerede med salg for øje, havde større kapacitet end eksempelvis Nygårdovnen og Provstgårdovnen. Men hverken fremstillingsprocessen eller grundtrækkene i ovnens opbygning afveg afgørende. Arbejdsgangen var dog langt mere rationel, og der var et fagligt eller håndværksmæssigt snit over udførelsen

En af de rationelle forbedringer stod den primitive æltemaskine for. Leret blev bearbejdet i en cirkelrund æltekule af 10-12 alens diameter og ½ alen dybde. Bunden var ofte stenpikket og siderne omsat med kampsten. I midten stod en kraftig pæl med

Ætekule foret med piksten. Æltevognen er her belastet med en sten. Det var sædvanligvis børnearbejde at drive med hestene, og stenen på æltevognen havde ofte et par trætte drengene med som passager.

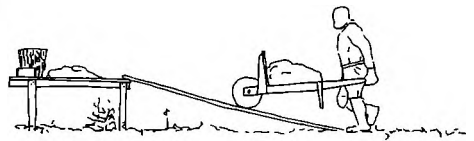
en pig i overenden, hvorpå der sad en bjælke. Uden for ætekulen sluttede bjælken i et påspændt vognhjul. Inde i kulen sad æltevognen, der bestod af bageste hjulpar af en stivvogn, påsurret kampsten for at give vægt. På bommen sad endvidere en jernskinne med tænder, hvori et drev på æltevognen greb ind. Et kryds på overenden af drevakslen sikrede, at drevet kunne flyttes frem og tilbage, hvorved æltevognen skiftede bane i ætekulens ler. Uden for kulen gik en hest rundt i en cirkel og trak hele maskineriet. Under æltningen blev der slået vand på leret for at opnå den rigtige konsistens.⁵²

Det færdigæltede ler blev nu formet til sten. Arbejdet foregik på et strygebord; et lavt, solidt bord, måske 24" - 26" i højden, et par alen langt og lidt smallere. En trilleplanke blev sømmet i bordet, og manden, der kørte leret til bordet, læssede sin trillebør i ætekulen, hvorefter han via planken rullede læsset op på bordet og tippede leret af.

Strygerens stenform var almindeligvis til sten. Formningen foregik ved, at han først dyppede hænderne i en balje vand og overstænkede form og underlag med vandstænk, for at stenene let kunne glide af. Herefter klaskede han en passende klump ler ned i formen, pressede det ud, for til sidst at stryge overfladen ren med en flad pind.⁵³ Formen blev endelig rejst på siden og stenene lagt til tørring på liggepladsen. Den glatte side på murstenene skulle vende opad, og for ikke at beskadige kanterne på de bløde sten, måtte strygeren være varsom, når de skulle ud af formen.

Han måtte også træde varsomt. Almindeligt var det, at strygeren bar tøjsko, for ikke at efterlade mærker på den afglattede flade på liggepladsen. En øvet stenstryger kunne forme op mod 3000 sten på en enkelt dag.⁵⁴

Stenene lå til tørring et par dage, indtil de kunne rejses på kanten. Herefter revledes de, enten ved at de blev stillet vinkelret eller på skrå i op til 5 lag. Mellemrum sikrede luftgennemtræk mellem murstenene. Først når de var gennemtørre, blev de sat i en stor stak, indtil de kom i ovnen.

Strygebord med tilkørselsfjæl. På bordet ligger ud over det færdigæltede ler også en træform med plads til to mursten samt en balje vand, som stenstrygeren kunne dyppe form og hænder i.

Ovn og brænding på Breinholt

Godsteglovnene og de salgsoverrettede bondeteglovne var af solid konstruktion. De omtalte ovne fra første del af 1800-tallet rummede mellem 3000-10.000 sten. Ovnen ved Odgård og Ausumgårds kombinerede kalk- og teglovn var større, og det samme var utvivlsomt også ovnene ved Quistrup og Volstrup. Ved disse fandtes eksempelvis også tørrelader.

En af de længst fungerede højovne af denne type fandtes på Breinholt teglværk. Ovnen blev bygget engang i 1800-årene før 1872 og standsede først i 1942. Breinholt-ovnen havde firkantet grundrids, og de indvendige mål var mindst 8 x 8 m, højden var ca. 5 m. De svære mure målte i bunden et par meter i tykkelse, og forneden i to modstående mure fandtes indfyringshullerne, 5 på hver fyrmur. Nedenunder hver af de ti kanaler sad riste og huller til asken. De to øvrige mure var forsynet med porte som blev brudt ned, når ovnen skulle fyldes og tømmes for sten. Foran fyrmurene var der et større overdækket forrum, hvor der var plads til kullene.

Ifølge Svend Bertelsen, søn af teglværkets sidste ejer Kr. Tøtterup Bertelsen kunne ovnen ialt rumme ca. 82.000 mursten. Årets første brænding fandt sted i maj måned, og i løbet af sommeren nåede man at brænde 7-8 ovnfulde sten. Om arbejdet på teglværket beretter Svend Bertelsen i øvrigt, at man om foråret startede med at grave ler til den første ovnfuld sten, så snart frosten havde sluppet sit tag i jorden. Ler og sand blev blandet i det rette forhold af den mand, der skovlede råmaterialet i værkets ælteværk. Leret ved Breinholt var af fineste

kvalitet; fed gult ler ganske uden sten og derfor velegnet ikke blot til mursten, men også til drænrør og tagsten. Det fede ler skulle blandes med en del sand, og en vis mængde klæg blev også tilsat. Ælteværket var en nærmest cylindrisk maskine på ca. 1,5 m, hvori leret blev bearbejdet af knive, der var anbragt på en roterende aksel. Fra denne lermølle presseses leret ud gennem et mundstykke, der skubbede det ud på et afskærebord i en plastisk, velgennearbejdet streng, der havde samme tværsnit som en murstens liggeflade. På afskærebordet blev strengen skåret til mursten ved hjælp af ståltråde. Der var udspændt i en jernramme, således at afstanden mellem trådene var lig en murstens tykkelse. I æltemaskinen på Breinholt var der ikke egentlige valse, som skulle knuse evt. småpartikler, da leret som nævnt var rent og stenfast. I et mere opretstående ælteværk, der benyttedes til formning af drænrør og tagsten, fandtes dog eet sæt valser. De forskellige maskiner blev trukket af en F. L. Hansen motor, som fandtes på stedet, allerede da Kr. Bertelsen købte værket i 1921. Hvert år fik Breinholtværket også bestilling på håndstrøgne sten oplyser Svend Bertelsen. Disse blev fremstillet efter de gamle håndværksmetoder, og der fandtes derfor på stedet både strygebord, tørreplads og den primitive æltemaskine med hestegang omkring den cirkelformede æltekule. Årligt solgtes 50-100.000 håndstrøgne sten til en lidt højere pris end de maskinformede.

Den videre arbejdsgang efter formningen af sten var at stable dem i tørreladerne. Først blev de lagt på hylder en tid, og derefter flyttedes de til en anden lade for at blive stablet i ranket opstilling. Herfra kom de i

ovnen, hvor murstenene stabledes på kant og rankedes op omkring fyrkanalerne, således at der overalt kunne komme luft og ild til stenene. Mursten blev stablet godt halvvejs op i ovnen, mens drænrør og tagsten på højkant fyldte det sidste stykke. Øverst blev stenene dækket med mursten på fladen, dog ikke tættere end at damp og røg kunne trække ovenud.

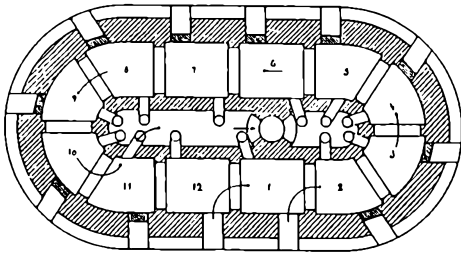
Nu kunne brændingen begynde. I de første 3-6 dage fyredes der moderat for derved at eftertørre stenene; herefter kom der mere kul på, indtil temperaturen kom op mod de 1000 grader. For at holde på varmen lagde man en lerblanding over de øverste sten; dog dækkedes ovnen kun, hvor flammerne slog ovenud, og ved stykke for stykke at tildække ovnen, kunne man flytte varmen til mindre hede steder. I 8-10 dage fortsatte den hårde fyring dag og nat i alle ti trækkanaler. Fyringsintervallerne var i 3-4 dage helt nede på 20 minutter, men alligevel var det i mange år Kr. Bertelsen, som egenhændigt forestod fyringen. Hvad han fik af søvn, begrænsede sig til minutterne mellem fyringerne, men han sov ikke hårdt, idet alene suset fra trækkanalerne fortalte ham, hvornår der igen skulle kul i ovnen. Først når ovnens top var helt dækket til med lerblanding og dens indre én hvidglødende masse, blev fyringen indstillet, hvorefter også alle fyringshuller og askekanaler blev omhyggelig tilmuret. De glødende sten skulle nu henstå i ovnen til afkøling i 10-12 dage, hvorefter den ene sideport blev nedbrudt og de stadig varme sten blev hentet ud og sorteret efter brændingsgrad. Sten nærmest ved fyringskanalerne, var de helbrændte, som solgtes til facademur, mens de halvbrændte kun egnede sig til bagmur.

Industrianlæggene

Introduktionen af ringovnen betød en markant teknologisk nyvinning for teglværksindustrien. Højovnen eller den periodiske ovn skabte en uensartet arbejdsrytme for produktionen, vekslende mellem indsætning af rå sten, brænding, afkøling og udtagning. Ringovnen arbejdede derimod kontinuerligt. Et eller andet sted i den runde eller ovalformede ovn brændtes der altid sten. Hartvig Kokholm, som i 9 år var ovntriller på Overhoved teglværk, fortæller, at ovnen her brændte uafbrudt i en periode af 4 år, hvilket dog alene var muligt, fordi tørreladerne var stopfyldte hvert efterår, således at brænderne havde tilstrækkeligt med sten vinteren over.

Den erfarne brænder på Overhoved, Viktor Andersen, Resen har skitseret arbejdsgangen i ringovnen.

Ovnen på Overhoved rummede 20 kamre. De enkelte kamre var indbyrdes forbundet ved portåbninger uden døre. En skillevæg af kraftigt papir blev dog sat op for at undgå falsk træk, når et kammer blev tømt eller fyldt. En dør i ydervæggen førte ind til hvert enkelt kammer, og der var i hvert kammer 9 fyringshuller i loftet, samt en røgkanal, der førte ind til den fælles røgkanal og skorstenen, der lå midt i ovnen. Kort fortalt var rytmen i den kontinuerlige drift, at dørene eksempelvis ind til kamrene 20 og 1 var åbne, mens de øvrige var tilmurede. Alle røgkanalerne var lukkede med undtagelse af nr. 19. Mellem 19 og 20 var skillevæggen indsat. De færdige sten blev taget ud af nr. 1 og rå sten indsattes i nr. 20. Brændingen foregik samtidigt i nr. 9 og 10, idet der med jævne mellemrum blev kastet

Principskitse af ringovn med 12 kamre. Indførelsen af ringovnen gav en betydelig energibesparelse og mere rationel drift. Med undtagelse af teglværket ved Breinholt, fik de øvrige større teglværker i undersøgelsesområdet alle en ringovn. På Overhoved endog med 20 kamre.

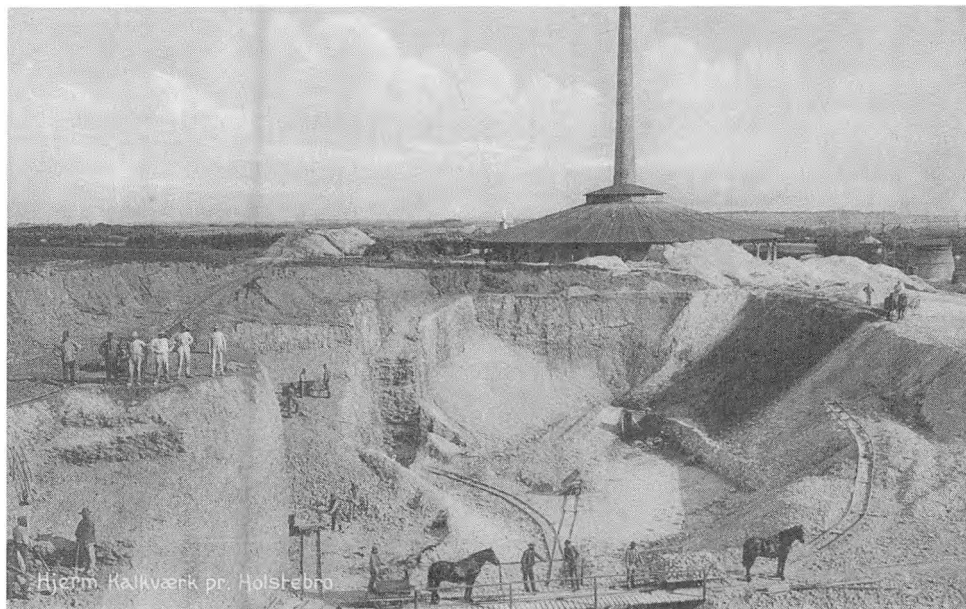
brændsel ned gennem indfyrringshullerne; kamrene 11 og 12, evt. også 13 blev forvarmet ved fyring fra siden. Viktor Andersen oplyser, at man brugte stenkul og brunkulssnus, og brændingstemperaturen lå på ca. 900 grader ved almindelige facadesten, fremstillet af gult ler og ca. 700 grader ved blåerssten. Varmegraderne målt dog ikke, idet fyringen beroede på brænderens øjemål og vurderingsevne. Den hårde fyring i eksempelvis nr. 9 og 10 varede godt et par døgn hvorefter neddæmpningen fulgte i 3-4 dage. I det øjeblik stenene i nr. 9 var brændt færdige, skulle nr. 1 være tømt og nr. 20 fyldt med rå sten. Døren til nr. 20 blev herefter tilmuret, en skillevæg sættes mellem 20 og 1, hvorefter røgkanalen fra nr. 20 åbnedes og kanalen i nr. 19 lukkedes. Fyringen fra ovnen blev nu sat igen i kammer nr. 11, samtidig med at stenene i nr. 2 kunne tages ud og rå sten sættes ind i nr. 1. Hele processen fortsatte ovnen rundt på samme vis. Den kontinuert ringovn hav-

de yderligere den fordel, at varmen fra de færdigbrændte sten benyttedes til luftopvarmning og tørring af de indsatte rå sten. Via skorstenstrækket blev luft og varme cirkuleret gennem flere kamre, og herved opnåede producenterne en væsentlig brændselsbesparelse på indtil 75% set i forhold til de ældre typer af ovne.⁵⁵ Bl.a. dette forhold medvirkede til, at højovnene blev udkonkurreret på teglværkerne.

Kalkværksbrændingen foregik i forrige århundrede også i højovne. Hjerm kalkværk fik 1892 opstillet en ringovn og eksperimenterede som nævnt i 1914 med en skaktovn. I 1923 gik man imidlertid tilbage til at brænde i højovne; utvivlsomt ud fra en formodning om, at denne ovntype bedst klarede de nødvendige høje temperaturer. Bjørndal Kalkværk benyttede to skaktovne ind til lukningen i 1942.

Fyringsprincippet i denne type ovn var, at fyringen skete gennem tre kanaler midt i ovnen, mens kridtklumperne, de såkaldte blegler, fyldtes i fra oven. Efterhånden som kalken blev brændt tilstrækkeligt, sank det færdige produkt ned i bunden af ovnen, hvor det blev skovlet ud. Nye blegler påfyldtes øverst i skaktovnen, og driften var kontinuert.

Ringovnens større kapacitet betød naturligvis, at teglværkernes øvrige funktioner måtte indrettes efter dette. Æltemaskinerne på Overhoved og Struer teglværk havde større kapacitet end maskineriet på Breinholt. Forskellene var dog især synlige i tørreladernes størrelse og antal. Ved Struer by tegnede der sig i 1920'erne en tydelig kontrast mellem et par undseelige og halvforømte tørrelader ved Kjeldsmark teglværk og de store nye ude hos Harald Jensen på

Kallegraven i Hjerm. Bænkeene ses tydeligt. Herfra bankes kalken ned og køres i hestetrukne tipvogne op af graven til produktionsanlægget, hvorfra det omdannedes til produkter som gødningskalk eller brændt, pulveriseret læskekalk.

Overhoved. Nær byens centrum var Struer teglværks kompakte lader til gengæld tydelig trængt af beboelseshuse og forretningskvarterer. Kr. Bertelsen på Breinholt byggede 3 nye lader omkring 1921, da han overtog værket. De gamle lader var blæst omkuld under et voldsomt uvejr, og den tidligere ejer havde ikke formået at rejse dem igen. Bertelsens tørrelader med plads til ca. 150.000 sten opfyldte værkets behov helt frem til lukningen i 1943.⁵⁶ Derimod nødvendiggjorde den ekspansive udvikling på Overhoved stadige udvidelser. I alt blev det til 6-7 lader af forskellig størrelse; de to nærmest slagteriet blev bygget af Karl Jensen og opførtes i 2 etager.

Kalk- og teglværket som arbejdsplads

Arbejdet på kalk- og teglværkerne var slidstøbt, vel nok noget af det hårdeste, man kunne få som arbejdsmand; herom er der enighed blandt tidligere kalk- og teglværksarbejdere. Både i lergravene og i kalkgruberne udførtes alle funktioner med håndkraft i hele den periode, hvor der produceredes råstoffer i landsdelen. Skovlen og den firflenede brækgreb var lergravens eneste redskaber, mens også hakken blev brugt mod kridtbruddets væg. En tør sommerdag kunne det være sin sag at bryde de hårde lag. Det skarpe hvide lys skar i øjnene, luften kunne stå fuldstændig stille i graven, og

med eftermiddagens bagende sol var arbejdet næsten utåleligt. Morsomt var det heller ikke at soppe rundt i efterårsregnets søle. De tunge heste, der trak tipvogne til lermøllen, kunne være helt indsmurt i ler. Om aftenen blev de trukket ud i fjorden for at blive vasket rene.

Brydningen af kalk og ler foregik ved, at arbejderne i gravene tog en bænk ad gangen. De nedstyrtede klumper blev skovlet på vognene, hvorefter tipvognsspo-ret flyttedes nærmere ind til kridtvæggen eller lerskrænten. I kalkgravene blev kridtet læsset og kørt til ovnen eller i tørrelade. Al flint og jordaffald måtte først frasorteres med greb eller de bare næver. I lergravene fyldtes tipvognene i det rette forhold mellem fed ler, mager ler, klæg og sand.

Magnus Jensen, Resen, var lerkusk på Overhoved teglværk fra 1943 til 1967. I løbet af en dag rullede han op med 70 tipvogne, fuldtlastede med ler og sand ad de spinkle skinner fra lergraven op på mølleloftet. 5 tipvogne à 1½ m³ var koblet sammen og med kun en hest forspændt, var det ikke ufarligt at køre med de tunge vogne, når hestegangen mellem sporet var mudret og glat. Da teglværket i 1946 fik en traktor på skinner som trækraft, var der således tale om en sikkerhedsmæssig forbedring, men Magnus Jensen slap ikke for det tungeste arbejde med at tippe vognene. Det skete fortsat pr. håndkraft.

Teglværkets værste arbejdsplads var ved lermøllen. Ene mand skulle møllekarlen skovle de 65-70 læs ler og sand ned i ælteren og samtidigt tilsætte vand i det rette forhold. Til lyden af lermøllens roterende brummen og de knasende lyde, når småsten blev knust i valserne, måtte han stå og

skovle i en uendelighed fra morgentil aften. Mange folk flygtede mellem år og dag fra denne udsatte plads. Først omkring 1960 blev der på Overhoved bygget en perron hvorfra ler og sand blev tippet ned i en sumpkule. Herved blev det grove skovlearbejde overflødiggjort.

Også ved afskærrerbordet, hvor »snapperen« stod, var der stor udskiftning, fortæller Magnus Jensen og Hartvig Kokholm. »Snapperens« arbejde ved den ustandselig glidende lermasse var monotomt. Stenene blev skåret fri, tre og tre, og mellem hver friskæring drejede han kroppen halvvejs rundt for at sætte fra på et sidebord. Denne samme vridende bevægelse dag ud og dag ind sled ganske voldsomt på ryggen. Næsten den samme ensartede bevægelse foretog de folk, som skulle sætte sten af inde i ovnkamrene. Hartvig Kokholm beretter om en mand på Overhoved, der nærmest endte som invalid, efter at han havde sat sten af til den samme side hver dag gennem 28 år.

Folkene, der kørte de rå sten fra afskærrerbordet til tørring i laderne, kaldtes fratrillere. Victor Andersen, Resen var triller i sine første år på Overhoved. Han fortæller, at det naturligvis værkede værst i ben- og rygmuskler i de første dage efter at teglværket var startet om foråret. I løbet af en uges tid blev kroppen hærdet, men arbejdet henregnedes dog til noget af det hårdeste. Især krævede det sin mand, når stenene skulle til tørring i de fjerneste tørrelader nede ved slagteriet. Ikke alene lå laderne afsides, de var også opført i to etager. Derfor måtte der kraftige tag til, når børen med de tunge vandholdige sten skulle rulles op ad slid-sken til øverste etage, hvor stenene rask

»Snapper« og »fratrillere« i funktion på Odgaard teglværk. (Egnshistorisk arkiv, Thyholm).

blev lagt ind på hylderne. Herefter gik turen straks tilbage til afskærbordet efter et nyt læs. Selv om der var fire trillere igang, når stenene skulle over i de fjerneste lader, var der ikke megen tid til hvil. Kørte en triller ved siden af slidsken eller gled på det fedtede trillespor, blev vedkommende oftest til grin blandt kammerater. Fiffige spasmagere fandt nu og da også på at binde hjulet på børen i middagspausen med det kedelige resultat, at trilleren væltede med hele molevit-ten.

Ovnfolkene – altså dem, der indsatte rå sten i kamrene og tømte ovnene for de brændte – havde almindeligvis bedre akkorder end lergravsfolk, møllepassere, afskærere, fratagere og trillere. Heller ikke ladefolkene, der rankede sten i tørreladerne, tjente så meget som ovnfolkene, og det

skyldtes, at håndværket med at sætte sten i ovnens kamre krævede påpasselighed. Ovnfolkene på Overhoved bestod af tre mand, der i den hede ovn hentede de brændte sten og kørte dem på lager i det fri, og tre mand, der trillede ind i ovnen. Både de voldsomme temperaturforskelle mellem ovnens indre og luften i det fri, samt friskluftstrækket, når sten skulle sættes ind i kamrene, gav rig næring til mange gigtplager blandt teglværksarbejdere. I det hele taget var det den langsomme fysiske nedslidning ved det hårde arbejde og de ensformige arbejdsfunktioner, der truede arbejdernes helbred.

Egentlige arbejdsulykker forekom sjældent. Windfeldt Jensen beretter dog om en enkelt ulykke på Struer teglværk, som ramte Jens fyrbøder.

Jens var værkets altnuligmand og havde et fortræffeligt håndlag for at reparere opståede småfejl, skønt han dagligt konsumerede betydelige mængder kogesprit. Men en dag gik det galt. En sten havde sat sig fast i valsen, og Jens fyrbøder ville snuppe den ud, mens maskineriet kørte. Uheldigvis fik valsen fat i fingeren, og det drejede sig om sekunder før hele hånden ville ryge med. Jens gjorde det eneste, der var muligt. Han brækkede armen hårdt til siden og trak til, så kun fingeren blev flået af.

Brænderen havde et meget ansvarsfuldt job både på teglværket og kalkværket. Han måtte have øje for, hvornår temperaturen var den rigtige. Fyrede teglbrænderen for hårdt, smeltede stenene, og brændingen var ødelagt. Fyrede han ikke tilstrækkeligt, blev der for mange halvbrændte.

Den gode brænder skabte et godt omdømme for et teglværk. Breinholt teglværk havde ejeren Kr. Bertelsen som garant for kvaliteten, og på Overhoved blev Harald Jensen i 1920'erne og 30'erne kendt for at fremstille kvalitetsten. Karl Jensen ødelagde efterhånden det gode rygte; ikke fordi han havde ansat dårlige brændere, men fordi han krævede af dem, at de skulle forcere processen, så produktionen af sten kunne øges.

Kalkbrænderens problem var ofte at få temperaturen højt nok op. Især i Hjerm kneb det på grund af høj vandindholdighed i den grå kalk. Ovnene i Hjerm forbrugte eksempelvis dobbelt så meget kul som ovnene i Mønsted. I det hele taget voldte brændingen meget store problemer gennem årene. I 1923 sendte De jyske Kalkværker A/S derfor en københavnsk brænder til Hjerm for at han skulle undersøge

forholdene. Men det blev det hele blot være af. Brænderen fyrede så hårdt, at ovnen tog skade, og de stedlige fyrbødere blev udsat for livsfare.⁵⁷ Hændelsen var sandsynligvis årsag til, at kalkværket anskaffede sig højovne i stedet.

Også på Bjørndal kalkværk brændte man med temperaturer op til 1400 grader. Ovnens inderste molersten var tit helt hvidglødende, og når kullene blev raget ind i den brændende kalk, blev de dertil benyttede jernstænger bløde og bøjede. Varmen fra kalkovns indre slog også voldsomt ud, når fyrkanalerne blev åbnet, og der kom luft til. Brænderen kunne derfor ikke gå med bar overkrop, hvis han ville undgå at få huden forbrændt, fortæller Otto Mikkelsen.

På Bjørndal var det brænderens opgave at køre den færdige kalk ud fra bunden af ovnen. Arbejdet var særdeles ubehageligt, idet varm kalkstøv hvirvledes op og fyldte lungerne, når han skovlede kalken ind i opbevaringsrummene. Og overalt ved ovn og i lade dryssede kalkstøvet ned og lagde sig i hvide, tykke lag.

Foruden brænderen, snapperen, fratriljerne, ovntrillerne, møllekarlen og lergravsfolkene havde de to større teglværker ved Struer også beskæftiget en del folk i tørreladerne. Bl.a. gik Harald Jensens piger og skilte sten på hylde efter at stenene havde tørret nogle dage. Tidligere havde der ligeledes været beskæftiget halvstore børn ved dette arbejde. På kalkværkerne eksisterede børnearbejde tilsyneladende også ved århundredets begyndelse. I det mindste behandlede fagforeningen i Hjerm en sag i 1908 og udtalte i den forbindelse stor utilfredshed med børnearbejde ved kalkbrydningen.⁵⁸

Før lastbilernes tid var det hestene, som klarede transporten til og fra tegl- og kalkværkerne. Store jyske heste var forspændt kraftige vogne. Bjørndalkusken kørte flere gange om ugen den vante rute mellem kalkværket og Uglev station. Kul og brunkul blev hentet ved stationen, brændt kalk og gødningskalk leveredes ved de holdende jernbanevogne. I 20 år, fra 1920-40 var det Martin Vestergård, der med en arbejdsdag på 10 timer røgtede dette erhverv. Desuden drev han et lille landbrug.⁵⁹

Teglværkskuskene i Struerområdet hentede almindeligvis kul på havnen. Ud for Breinholt fandtes som omtalt i en årrække en bro, hvor skibe kunne lægge til. Nedbrydningen af broen i 1914 betød derfor, at hestene måtte slæbe de tunge vogne over ikke mindre end tre bakker for at komme fra værket ved fjorden op til landevejen.

Ofte skulle to vogne af sted ad gangen, men de måtte slæbes enkeltvis op til landevejen, hvorefter de kobledes sammen til den videre fart.

Mest trafik udgik muligvis fra Odgård teglværk omkring århundredskiftet. Gustav Thomsen, Hvidbjerg, beretter, at gården ejede en halv snes hesteforspand, som enten kunne træffes på vej til stationen i Lyngs, til et udskebningssted ved fjorden eller på de thyholmske sogneveje med teglsten til lokale kunder.

Håndkraft og hestekraft forblev mellemkrigstiden igennem afgørende faktorer for det daglige arbejde både på teglværkerne og kalkværkerne. De første lastbiler dukkede ganske vist op før krigen, men alene efterkrigstidens arbejdere på Overhoved fik virkelig gavn af den teknologiske udvikling. Kun elektromotoren havde vundet indpas

tidligere til afløsning af dampkraften. Bl.a. havde Hjerm kalkværk allerede i 1920'erne fået opstillet et elektrisk drevet spil, der gennem et sindrigt system med krydsspor, wi-rer og kæder kunne trække tipvognene rundt over hele arbejdspladsen. Folmer Poulsens far var den faste mand ved spillet i maskinhuset hele sommeren, mens han om vinteren deltog i kalkbrændingen.

Løn- og beskæftigelsesforhold

Teglværks- og kalkværksindustrien har altid været følsom over for svingende konjunkturer. I dårlige tider gik byggeriet næsten i stå, og dermed forsvandt efterspørgslen efter kalk og sten; i opgangstider kunne værkerne til tider have svært ved at følge med. Konjunktursvingninger havde derfor stor indflydelse på både lønninger og beskæftigelsesmuligheder.

Også naturens luner spillede en afgørende rolle. Når frosten bandt jorden, var det ikke muligt at bryde ler og kalk i gravene. En lang og trang vinter med stor arbejdsløshed kunne derfor være svær at komme igennem. Modsat blev arbejdsdagene lange og hektiske i somre med gode afsætningsmuligheder. Nulevende kalk- og teglværksarbejdere mindes således de aktive arbejdsår både for sommerens hårde slid og for vinterens triste lediggang. Og netop sæsonarbejdet bevirkede, at årets samlede udbytte sjældent rakte længere end til dagen og vejen. Først i de travle byggeår i begyndelsen af 1960'erne var der gode penge at hente for den sidste generation af teglværksarbejdere på Strueregnet.

Oplysninger om arbejdsvilkårene for den første generation af kalk- og teglværks-

Teglusk Peder Jensen på Struer havn klar til levering af et læs sten fra Overhoved teglværk.

arbejdere er sparsomme. I 1872 foretog Indenrigsministeriet en arbejderundersøgelse, som skulle samle oplysninger om beskæftigelsesforholdene rundt i landets kommuner. Hjerm kalkværk, Struer teglværk og Breinholt teglværk er omtalt i undersøgelsen. I Hjerm var der på daværende tidspunkt kun beskæftiget fire mand. Ansættelsen omfattede kridtgravning og tørvegravning i 6-7 måneder om året. Arbejdstiden blev opgivet til 14 timer daglig, og akkorden gav den enkelte arbejder 6-7 skilling om dagen.

Struer teglværk udgjorde en lidt større arbejdsplads med ti mand beskæftiget i sommermånederne. Arbejdsdagen var her på 15 timer; heraf henregnedes 3 timer til hvile og måltider. Også Struerfolkene ar-

bejdede på akkord, og det oplyses, at den enkelte arbejder tjente omkring 200 rigsdaler i løbet af en sommer. Hertil kom, at arbejdsgiveren foruden lønnen stillede bolig og naturalier til rådighed bl.a. i form af brændsel.

På teglværket ved Breinholt var der i 1872 seks faste arbejdere i sommerhalvåret. Akkordlønningerne svarede stort set til taksterne på teglværket i Struer; den daglige arbejdstid blev anslået til at være mellem 14 og 16 timer, hvoraf 3 timer gik til hvile og måltider.

Foruden lønnen i rede penge fik hver af arbejderne 1 pot mælk daglig ligesom bolig og brændsel. Ingen af de tre værksejere havde på daværende tidspunkt ydet tilskud til sygekasse, alderdomshjem, skole eller lig-

Første generation af teglværksarbejdere på Overhoved teglværk - 1890erne.

nende til gavn for de beskæftigede og deres pårørende.

Naturligvis er det vanskeligt ud fra disse oplysninger at danne sig et nuanceret billede af vilkårene for de første tegl- og kalkværksarbejdere. Sognerådene i de enkelte kommuner foretog imidlertid skønsmæssige opgørelser over de basale leveudgifter, som en arbejderfamilie havde til livets ophold. Resen-Humlum sogneråd satte eksempelvis huslejudgifterne til 12 rigsdaler, de elementære behov til klæder blev anslået til 500 rdl., kosten vurderedes til 150 rdl., udgifter til tobak og brændevin ansattes til 10 rdl. Sognerådenes brede lag af gårdmænd har utvivlsomt ikke tiltænkt arbej-

derstanden stort ud over det mest fornødne. Sammenholdes teglværkernes indtægter på de ca. 200 rdl. om sommeren med udgifterne til føde og klæder tyder meget på, at det kan have knebet for mange at tjene tilstrækkeligt til et tarveligt udkomme. Hvis arbejderen fandt beskæftigelse om vinteren, kunne sulten holdes fra døren, gik han arbejdsløs, som han ofte gjorde, bankede den på. De forskellige sogneråd oplyste da også, at arbejderfamilierne jævnligt var i gæld, især hvis fjorden ikke gav nogen indtægt om vinteren ved ålestangning eller flynderfangst.⁶⁰ Vejrum sogneråd oplyste, at kun få arbejdere i sognet ikke fik fattigunderstøttelse.

Sidste generation af teglværksarbejdere på Overhoved teglværk – beg. af 1950erne.

Antallet af beskæftigede i tegl- og kalkindustrien øgedes betydeligt i 1881 da Overhoved teglværk kom i drift, og i 1891 da De jyske Kalkværker A/S overtog Hjernværket. Allerede ved åbningen anslog ejerne af Overhoved, at der i sommertiden ville blive arbejde til 26 mand. I Hjern arbejdede i 1890erne en snes mand med kalken, og da man her tog fat på at arbejde sig ned i gruber under jorden, var der også folk i gang om vinteren.⁶¹

Lønningerne i 1890erne lå på 2-2,5 kr. pr. dag, hvis arbejderen var på fast løn. Brænderne tjente mest; natbrænderen ved ringovnen i Hjern fik 2,50 kr. pr. vagt, mens arbejderne nede i gruberne måtte nø-

jes med de 2 kr. Til sammenligning tjente en daglejer ved landbruget gennemsnitligt en krone om dagen plus kost. Et andet sammenligningsgrundlag kan være lønnen til bestyreren på Hjern kalkværk. Han tjente i 1894 1200 kr. om året plus 4% af overskuddet.⁶²

Omkring århundredskiftet opstod også i Nordvestjylland en arbejderbevægelse i kamp for bedre kår. Arbejdsmændenes fagforening i Struer blev stiftet i 1904 og i 1906 fik den en søsterorganisation i Hjern. I marts 1907 mødte den nye fagforening i stationsbyen frem med krav om, at kalkværket indgik en overenskomst. Den lokale kalkværksbestyrer slog sig slemt i tøjret i

den anledning, men De jyske Kalkværker A/S var indstillet på en fast aftale, og det til trods for at selskabet et par år tidligere på et andet af dets værker, Trustrupværket, havde forsøgt at knægte en nydannet fagforening ved at indkalde 12 polakker og lønne dem med det halve af det, de danske arbejdere tjente.⁶³

Overenskomsten i Hjerm var i hus i maj 1907. På daværende tidspunkt havde værket 26 ansatte i sommerhalvåret og 22 ansatte i vinterhalvåret, og de beskæftigede havde opnået en forhøjelse af akkordsatserne.

Også på Overhoved og ved Struer teglværk forhandlede løn- og arbejdstidsforhold fra århundredskiftet gennem fagforeningen. Derimod kneb det tilsyneladende med at få faste aftaler i stand på landsdelens små tegl- og kalkværker. Eksempelvis forsøgte fagforeningen i Hjerm i samarbejde med den lokale landarbejderorganisation gentagne gange at opnå en overenskomst med ejeren af Vejrum kalkværk, uden at forsøgene tilsyneladende bar frugt. Iøvrigt betød de manglende aftaler også problemer for arbejdsgiverne.

I de urolige år i begyndelsen af 1920'erne kom det således til konflikt bl.a. i Hjerm. I foråret 1925 lå værket stille i næsten tre måneder, alt imens strejker vekslede med lock-outs, og de nærmeste konkurrenter, kalkværkerne i Vejrum og i Sevel var ved at løbe med hele markedet. De var ikke som De jyske Kalkværker A/S medlem af Dansk Arbejdsgiverforening.⁶⁴

Bortset fra de mange arbejdskampe i årene efter 1. verdenskrig forekom det kun sjældent, at kalk- og teglværksarbejderne gik i strejke på lønkrav. Magnus Jensen, Re-

sen, husker kun en enkelt gang i 1930'erne, hvor hans far, der var kusk på Overhoved, var involveret i en egentlig arbejdsconflikt med lokalt udgangspunkt. Kampen om femøren eller toøren blev i stedet ført gennem forhandling. På intet tidspunkt lykkedes det imidlertid at blive lønførende inden for arbejdsmandsområdet. Endnu i 30'erne var lønningerne så beskedne, at Magnus Jensens forældre måtte sende børnene ud at tjene som 10-årige, for at familien kunne skaffe det daglige brød. Københavneren Freddy Jensen, som kom til Overhoved som brænder lige efter 2. verdenskrig, havde dog efter eget udsagn lidt svært ved i de første år at acceptere den meget forsigtige holdning, som de vestjyske arbejdere lagde for dagen ved overenskomstforhandlingerne.

Gennem alle årene herskede der forskelle i indtjeningsmulighederne for de ansatte på kalk- og teglværkerne. Lønnen var bedst ved »den røde ende«, altså ved arbejdet nærmest ovnen. Især af brænderen krævedes der særlig håndværksmæssig kunnen, for at de brændte råvarer kunne få den rette kvalitet, og disse færdigheder blev honoreret.

Den dårligste løn blev givet for det hårde u-faglærte arbejde i lergravene. De fleste takster var iøvrigt på akkord; kun på kalkværket i Hjerm arbejdede de ansatte en del på timeløn i 30'erne. Her var »fagopdelingen« heller ikke så skarp som på teglværkerne. Kalkværkets daværende arbejdsstyrke på 10-12 mand skiftede jævnligt mellem de forskellige arbejdsfunktioner med en lønudligning til følge.

Forholdet til arbejdsgiveren

På de fleste tegl- og kalkvirksomheder i Nordvestjylland var der tale om daglig kontakt mellem de ansatte og arbejdsgiveren. Forholdene var trods alt overskuelige. Den enkelte arbejdsleders temperament og sindelag tiltrak sig naturligvis en del opmærksomhed.

Således var N. A. Jørgensen, der fungerede som første bestyrer for De jyske Kalkværker A/S i Hjerm, et lidt iltet gemyt. I en indberetning til selskabets forretningsfører karakteriserede han engang en brænder til at være »den største løgnhals og ondskabsfulde slyngel, der kan eksistere«,⁶⁵ og da arbejderne i 1907 ønskede at indgå en overenskomst, var han dem absolut ikke mildt stemt.⁶⁶ Sønnen, A. Jørgensen, indtog derimod en langt mere fleksibel holdning i overenskomstspørgsmål. Kort efter sin tiltræden i 1911 fik han bilagt en konflikt, og forholdet til de ansatte forløb relativt gnidningsfrit gennem årene, omend han ifølge Folmer Poulsen var afmålt ved lønforhandlingerne.

Flere virksomhedsejere optrådte i en patriarkalsk rolle. Den sidste ejer af Bjørndal kalkværk var kendt som en lidt særegen mennesketype, men han var i følge Otto Mikkelsen ganske vellidt, ikke mindst fordi han gerne kautionerede for medarbejdere, der havde behov derfor.

Arbejdspladsen på Breinholt var under Kr. Bertelsens ejerskab nærmest at betragte som et familieforetagende. Sønnerne, en svoger og et par fætre udgjorde virksomhedens faste stok. Alle arbejderne fik kosten hos fru Bertelsen, der således havde 12-14 mennesker til middag hver dag, og de fleste

boede enten hos Bertelsens eller i teglværkets umiddelbare nærhed.

Struer teglværk og Overhoved teglværk virkede mere forretningsmæssigt i ledelsesformen. Begge steder varetog en arbejdsformand den daglige drift. På Struerværket hed han Erik Pedersen – kaldet Jerrik. Indtrykket af denne mand eksisterer kun som en barndomserindring hos Windfeldt Jensen, og Jerrik huskes i den forbindelse som et usædvanlig galt spektakel. Især lærte Søndergades knægte at have et øje på hver finger, når de af nysgerrighed og drillelyst vovede sig ind på arbejdspladsen. Strengt taget havde de heller ikke noget at komme der efter, men teglværket med de store tørrelader, tipvognene og lergraven var noget nær byens bedste legeplads. I tørreladen eller på teglpladsen kunne der leges cowboys og indianere; den gamle ætekule egnede sig glimrende som middelalderborg eller fæstning, og hjørneklumper af de bløde, nyformede sten var ideelle som kasteskyts. Men når advarselsråbet lød: Jerrik kommer! Jerrik kommer! var det om at komme af sted i en susende fart, hvis man ville undgå et par på kassen.

Måske var Jerriks forsøg på at holde flokken af nævise knægte lidt på afstand ikke helt uden mening. Windfeldt Jensen fortæller eksempelvis, at en yndet, men ikke ufarlig sport var, at 6-8 drenge sprang på en tipvogn på mølleloftet for i stærk fart at rutsche ned ad skinnerne. En dag faldt en dreng af vognen, kom halvvejs ind under den og lå tilbage på jorden med et brækket ben.

På Overhoved teglværk kom børnene sjældnere. Skete det, blev de i alt fald jaget på porten af værkets sidste ejer, Karl Jensen.

Drenge ved indgangen til det nu nedlagte Struer teglværk. Af bygningerne er kun direktørboligen til højre i billedet bevaret.

Derimod søgte vejens farende svende ofte ud til teglovnens varme i de kolde nattetimer, men den trafik skete upåagtet og ved stiltiende aftaler med brænderne.

Råstofforekomsterne af tjenlig ler og kalk var begrænsede på Strueregnen og Thyholm, og det forhold var en af årsagerne til, at produktionen ophørte kort efter 2. verdenskrig. En anden årsag var, at den fortsatte produktion ville kræve store investeringer. Dette skridt ønskede De jyske Kalkværker A/S ikke at tage, idet de ejede bedre anlæg andetsteds i landet. Endvidere var udvidelsesmulighederne for teglværkerne i Struerområdet ikke til stede på grund af byens vækst.

Næsten intet er i dag tilbage af de gamle fabriksanlæg, der kom til at markere det industrielle gennembrud på egnen. Endnu findes nogle få mennesker, som har arbejdet i denne del af byggeindustrien, mens den endnu var hårdt fysisk krævende. De kan se tilbage på mange drøje arbejdsår, men naturligvis også glæde sig over, at de produkter, de fremstillede, er næsten uforgængelige.

På land og i by ses den dag i dag talrige huse og gårde, bygninger og institutioner, der blev bygget af sten, som de brændte på egnens teglværker og muret af kalkmørtel, brændt i egnens kalkovne.

Litteratur og kilder

1. Skalk 1973 nr. 1 s. 3. Kulturhistorisk leksikon for nordisk-middelalder.
2. P. Nørskov Lauritsen: Hjern sogn I (1981) s. 302.
3. Asp kirkes regnskabsbog 1605-1653, C-KAB-20 L. A., Viborg.
4. Danske slotte og herregårde bd. 12 (1966) S. 333f.
5. Danske slotte anf. arb. s. 339 f.
6. Danske slotte anf. arb. s. 378 ff.
7. Danske slotte anf. arb. s. 346.
8. Taksationsprotokol, Hjern herred (Brandforsikring for landbygninger) Br. D 31 bd. L. A. Viborg. Ringkøbing Amts Brandvædens Copibog 1.7.1800-30.6.1803. P. 499 pag. 351 no 321. Fotokopi i Det lokalhistoriske arkiv i Herning.
9. Taksationsprotokol, Hjern herred. (Brandforsikring for landbygninger) Br. D 31 bd. 7.
10. Danske Slotte anf. arb. s. 341.
11. P. Nørskov Lauritsen: Anf. arb. s. 304.
12. Taksationsprotokol, Hjern herred. (Brandforsikring for landbygninger) Br. D. 31 bd. 19. 1804-05 samt Br. D. 31 bd. 20 1832-38.
13. G. Begtrup: Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark. III (1812) s. 118.
14. J. C. Hald: Bidrag til Kendskab om de danske provindsers nærværende Tilstand i økonomisk Henseende. (1833) s. 270.
15. J. C. Hald: Anf. arb. s. 235.
16. M. Odgaard: Graugaard på Thyholm. I: Årskrift for Egnshistorisk Forening for Thyholm (1978) s. 8.
17. I. Arent Dyssel: Om indretning af Anlæget af smaa Teglbærnderier ved Landsbyerne. (1772) forord samt s. 16.
18. I. Arent Dyssel: Anf. arb. s. 18.
19. J. C. Hald: Anf. arb. s. 265 f.
20. Statistiske efterretninger vedr. Jyllands amter, indsendt til kommissionen for det statistiske tabelværk i henhold til kancellicirkulære af 30. jan. 1838. Rentekammer 352-10 RA.
21. Trap, Danmark bd. 3. udg. 1901.
22. P. Christensen: Ølby, Asp og Fousing sogne (1959) s. 175, 184-85.
23. Oplysninger indsamlet af cand. mag. Esben Graugård, Holstebro Museum.
24. Oplyst af Gustav Thomsen, Vestergade 35, Hvidbjerg.
25. Benny Boysen: Den Havn ved Struer (1981) s. 31.
26. Benny Boysen: Anf. arb. s. 24.
27. P. Nørskov Lauritsen: Anf. arb. s. 303 f.
28. Benny Boysen: Anf. arb. s. 44.
29. Tidlig tegleksport fra Struer med skib til Norge, optegnet efter Aggerkanalens lodsjournaler. Datoen markerer passage af kanalen: 20.8.1843: båd »Lykkens Prøve« af Christianssand, lastet med mursten og kaffe. 10.9.1843: jagt »Familien« af Mandal, lastet med tagsten og mursten. 15.9.1843: slup »Håbet« af Mandal, ballastet med korn og tagsten. 5.8.1844: jagt »Familien« af Mandal lastet med mursten. 21.5.1845: slup »Den flyvende Engel« af Mandal, ballastet med mursten og korn. 19.6.1845: dæksbåd »Elicita« af Mandal, ballastet med mursten. 4.9.1845: jagt »Marie« af Mandal, ballastet med tagsten. 25.9.1845: jagt »Familien« af Mandal ballastet med mursten. 26.9.1845: slup »De 2de Brødre« af Mandal, ballastet med mursten. 5.9.1846: slup »Den gode Hensigt«, ballastet med mursten.
30. Geologisk kortlægning af Struerregionen. Udført 1981 af Rene Pontoppidan Petersen. Manuskript i Struer Museum.
31. Lodsjournalen, Aggertangen. Oplysningerne findes på kartotekskort i Struer Museum..
32. Brandtaxation B. 520 A - 9 s. 492 nr. 1051 og B. 520 A - 9 nr. 1052 L. A. Viborg.
33. Et tvivlsspørgsmål m.h.t. fælles ejerforhold er til stede, idet Rygård i en avisnotits i marts 1845 i Ringkøbing Amtstidende oplyser, at han efter overenskomst med Repsdorpf overtager de tvende teglværker.
34. Benny Boysen: Anf. arb. s. 52 f.
35. S-film 16/40 - 41 Ringkøbing og Thisted amter Arbejdertælling 1872. Indenrigsministeriets forarbejder til arbejderbeskyttelseslov. Rigsarkivet.
36. Oplyst af Svend Bertelsen.
37. S-film 16/40 Ringkøbing Amt.
38. Struer Dagblad 3.2.1903.
39. Struer Dagblad 31.3.1900.
40. Struer Dagblad 9.5.1900.
41. Struer Dagblad 30.12.1900.

42. Struer Dagblad 9.2.1901, 9.7.1901.
43. Struer Dagblad 9.7.1907.
44. Oplysning fra Svend Nielsen, Sct. Jørgensbakke 4, Holstebro.
45. Holstebro Avis 28.2.1881.
46. Bayer: Dansk Provinsindustri (1885) s. 149.
47. Struer Dagblad, udateret udklip (1944).
48. Oplyst af fhv. vogrmester Børge Voldum, hvis hustru er barnebarn af Harald Jensen.
49. Finn H. Lauridsen: Fra Grav og Grube (upubliceret manuskript) s. 132.
50. Finn H. Lauridsen: Anf. arb. s. 75.
51. Kr. Bure: (red) Den vest- og sønderjyske kreditforening 100 år (1960) s. 180.
52. Se bl.a. Th. Kr. Hansen: Teglblænding i ældre tid I: Sprog og kultur bd. 19 (1951) s. 3.
53. Kr. Bure: Anf. arb. s. 183.
54. Th. Kr. Hansen: Anf. arb. s. 4.
55. Opfindelsernes bog (1926) s. 42.
56. Oplyst af Svend Bertelsen.
57. Finn H. Lauridsen: Anf. arb. s. 224.
58. Protokol for Arbejdsmandenes fagforening i Hjerm 1906 ff.
59. E. Thomsen: Bjørndal Kalkværk som arbejdsplads i årene 1920-40 I: Egnshistorisk Forening Thyholm & Jegindø (1977) s. 281.
60. S.-film 16/40 anf. arb.
61. Bayer: Anf. arb. s. 149, Finn H. Lauridsen: Anf. arb. s. 63 f.
62. Finn H. Lauridsen: Anf. arb. s. 63. f.
63. Finn H. Lauridsen: Anf. arb. s. 94.
64. Protokol for Arbejdsmandenes fagforening i Hjerm bl.a. 3.9.1915, 3.11.1919.
65. Finn H. Lauridsen: Anf. arb. s. 63.
66. Henning R. Lauridsen: De nye Tider I: Hardsyssel Årbog (1982) s. 80 f.

Endelig har følgende personer gennem interviews ydet værdifulde bidrag til artiklen: Otto Mikkelsen, Hovedgaden 51, Odby, T. Windfeldt Jensen, Nørrelanggade 43, Rødkjærsbro, Freddy Jensen, Anlægsvej 4, Struer, Magnus Jensen, Præstevej 4, Resen, Victor Andersen, Broholmvej 6, Resen, Hartvig Kokholm, Kirkegade 27a, Struer, Svend Bertelsen, Fjordvej 3, Struer, Folmer Poulsen, Jernbanevej 11, Hjerm.

Hjerl Hedes Frilandsmuseum

Hjerl Hedes grundlæggelse fandt sted i 1910, da H. P. Hjerl Hansen erhvervede det store hedeareal ved Flyndersø med henblik på anlæg af plantager. Hjerl Hansen indså dog hurtigt nødvendigheden af også at bevare de skønne heder som et urørt naturområde, samt ønskede at gøre en indsats, først på naturfredningens område, og senere også på landskabs- og bygningskulturhistoriske områder.

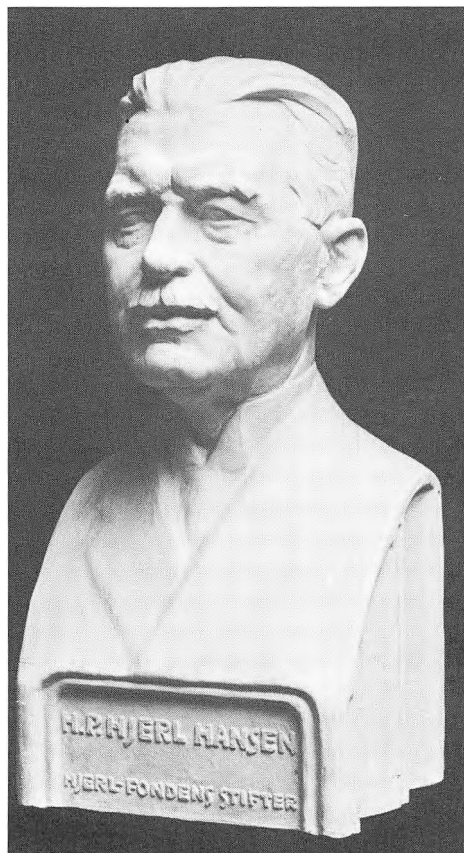
Hensigten med denne artikel er kort at redegøre for hvorledes ønsket blev opfyldt med resultatet: Det i Danmark enestående hele: »Fredet landskab med fredet landsby«.

Fredningen

I 1932 henvendte ejeren sig til Danmarks Naturfredningsforening med tilbud om

Grundlæggeren H. P. Hjerl Hansen, der var fynbo, født i Asperup 1870 og opvokset i små kår, blev en af det 20. århundredes betydeligste erhvervsmand. Han opkaldte i 1910 sin ejendom – Hjerl Hede – et navn som ved et mærkeligt træk faldt naturligt ind i samklang med de omkringliggende jyske byers stednavne, så som Hjelm, Hjerke, Hjerm m.fl. Holger Wederkinchs buste af H. P. Hjerl Hansen er udført 1940 og opstillet på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

fredning af Hjerl Hede, som han tilbød gennemført uden nogen udgift for det offentlige. I sommeren samme år aflagde Danmarks Naturfredningsforening ved sin formand, kunstmaler Erick Struckmann, formanden for det naturvidenskabelige ud-

Plantørgården »Vadsøgård« med det nyopførte stuehus – som det så ud i 1911, da der ikke fandtes en busk eller et træ omkring gården. Billedet er taget fra det sted, hvor Den gamle Landsby nu ligger.

valg, professor, dr.phil.Knud Jessen samt afdelingsgeolog dr.phil.Hilmar Ødum et besøg på stedet. Hele terrænet blev i løbet af nogle dage grundigt gennemgået, og fra alle de tre herrers side foreligger udtalelser om den store betydning en fredning af dette område ville have såvel ud fra et videnskabeligt som et æstetisk synspunkt.

I 1934 blev der tinglyst fredningsdeklaration for hele arealet øst og vest for Flyndersø, ialt 1400 tønder land, hvilket var den hidtil største danske, privat gennemførte hede- og sølandskabsfredning idag omfattende mere end 2200 td. land. En af de smukkeste egne blev sikret for eftertiden. Jeppe Aakjær hylder det i en avisartikel: »Her er tale om det skønneste stykke hede i vort land. Den milelange række af lyngbevoksede søbakker, som her skræner ned til

Stubbergård Sø, Flyndersø og Hellesø er noget af det herligste, et skjønhedsbevæget sind kan dvæle i«.

I dette naturskønne område blev grundlaget lagt for Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

Museet

»Vi er Hjerl Hansen megen tak skyldig for, at han har sikret at Vinkelgården får lov at blive liggende her på en egn, ind i hvis rammer den passer«. Med disse ord åbnede kgl. bygningsinspektør og Nationalmuseets arkitekt Mogens Clemmensen Danmarks ældste bondegård, »Vinkelgården«, for offentligheden, søndag den 27. juli 1930, efter at gården var genopført på Hjerl Hede.

Vinkelgården var inden flytningen blevet opmålt og grundigt undersøgt, først af mu-

Udsigten over Flyndersøen i 1934, da den hidtil største danske – privat gennemførte – hede- og sølandskabsfredning blev gennemført.

seumsinspektør Chr. Axel Jensen og senere af arkitekt H. Zangenberg, der var nået frem til, at gården var opført før 1530 og dermed Danmarks ældste.

Flytningen og genopførelsen blev ledet af arkitekt Mogens Clemmensen, og i nært samarbejde med den fremragende museumsforstander, senere æresdoktor, H.P. Hansen, Herning, der i mange år fra museets start var en uvurderlig hjælp for museets grundlægger H.P. Hjerl Hansen og dennes efterfølger.

Stubmøllen fra Frøslev (opført i året 1778) blev flyttet til museet i 1931.

Møllen var oprindeligt opført i Storeheden, men blev i 1886 erhvervet af møller

Niels Thomsen, den sidste ejers far, som overførte møllen til Frøslev.

Bulladen fra Hejsager ved Haderslev blev ligeledes flyttet til Hjerl Hede i 1931.

Den sorte egetræslade, blev opført af Bertel Hansen Ravn i 1777, hvis indskrift B H S A M B 1777 en 4. jvni, står over den ene dør.

Bygningen blev genopført på Hjerl Hede af arkitekt Mogens Clemmensen, der var en af de mest erfarne bulhuseksperter i Danmark.

Samme år erhvervede museet den lille landsbysmedie fra Vester-Kærby på Fyn og året efter den Fynske Kro fra Skovsgårde. Som kro blev den nedlagt ved salg af bevil-

lingen omkring 1900-tallet af den daværende kromand Peter Kreiberg. Den ejedes senere af Kreibergs ugifte søn, og henstod indtil dens salg til Hjerl Hede i uforandret skikkelse, hvilket gav den så meget større kulturhistorisk værdi.

På Hjerl Hede har man søgt at genskabe de omgivelser, som kroen lå i, bl.a. ved anlæg af den tidligere så almindelige fynske humlehøve.

I de følgende år (indtil 2. verdenskrig) genopførtes vandmøllen fra Vesterby, Kvostedhuset fra landsbyen Kvosted ved Løvstrup nær Skive samt et jernalderhus.

Det kan synes besynderligt at udvide landsbyen med netop et jernalderhus, men H.P.Hjerl Hansens altid meget nære samarbejde med videnskaben, førte til ønsket om også at bruge Hjerl Hede som forsøgscenter, hvor videnskabsmænd kunne få lejlighed til at afprøve deres teorier.

Jernalderhuset blev således opført under ledelse af professor dr.phil. Gudmund Hatt, efter forbillede af et hus, som han havde udgravet på Malle Hede ved Ranum.

Jernalderhuset er senere (i 1952) blevet ombygget, idet nye udgravninger på Gørding Hede ved Nisum Fjord foretaget af professor Harald Andersen bragte mere præcis viden frem om huskonstruktionen. Jernalderbopladsen har senere været rammen omkring interessante eksperimenter, som bl.a. professor dr. phil. Niels Nielsens forsøg i 1956 på at fremstille jern af myremalm, samt pløjeforsøg med arden ved professor Axel Stensberg og mag. art. Hans Ole Hansen, der senere videreførte disse forsøg i Lejrecentret.

Efter grundlæggerens død i 1946, hvor den kulturhistoriske bygningssamling om-

fattede ialt 8 bygninger, opbygget med støtte fra Hjerl-Fonden (stiftet 1915), fik jeg fuld tilslutning fra bestyrelsen til at arbejde videre med en udvidelse og afrunding af bygningssamlingen, med henblik på at skabe et helhedsbillede af en gammel landsby, der bl.a. skulle omfatte en skole og en kirke.

Kirken er opført under kyndig ledelse af kgl. bygningsinspektør og kirkearkitekt Leopold Teschel og Nationalmuseets tidligere direktør, dr.phil.Poul Nørlund, der ved indvielsen i 1950 udtalte, at man her havde rejst en middelalderlig kirke, der må betragtes som en så tro genspejling af 1100-tals kirken som man i dag kan give.

Senere opførtes den vestjydske Sulegård fra slutningen af 1700-tallet, og samtidig opførtes Agerumsladen fra landsbyen Als i Østjylland. Opførelsen, der varede 2½ år, blev i begge tilfælde varetaget af arkitekt Hans Henrik Engquist, assisteret af arkitekt Morten Aamand Sørensen, og overinspektør Kai Uldall, der i forbindelse med opbygningen af Sulegården, bl.a. udviste stor interesse omkring udvælgelsen af de rigtige sulehuskonstruktioner.

I starten af 1960 påbegyndtes flytningen på en række håndværkerhuse og bygninger fra »den lille industri«.

I skriftet »Museerne og samtiden« udgivet af Nationalmuseet i 1972 skriver overinspektør Peter Michelsen: »På Hjerl Hede er den nyeste tids bygninger bl.a. repræsenteret af det lille mejeri fra Mandø. Det er det første danske tilfælde af, at den såkaldte industrielle arkæologi har resulteret i flytning af en bygning til et frilandsmuseum«.

Mejeriet, der blev indviet i 1960 med deltagelse af samtlige beboere på Mandø, blev ved en tilfældighed fundet af mig i en

Det lille mejeri fra Mandø, som idag står fuldt monteret med mejerimaskiner til fremstilling af smør, og hvor drivkraften er en lille Marshall dampmaskine fra 1880.

kort avisnotits om Danmarks mindste mejeri.

Mejeriet ligger i Hjerl Hedes industrielle afdeling, der bl.a. omfatter Karetmagerværksted, Hjulmagerværksted, Bødkerværksted, Rebslageri, Bogbinderi, Bogtrykkeri, Drejerværksted, Pottemagerværksted, Sølv- og Ravsmøde samt en Købmandshandel.

Som seneste skud på stammen påbegyndtes i 1978 opførelsen af Præstegården fra Nr. Årslev ved Randers. Allerede på et meget tidligt tidspunkt, blev der midt i landsbyen reserveret plads til en præstegård, med tilhørende præstegårdshave, og i 1957 blev den første længe taget hjem til museet og lagt på depot. Genopførelsen af præstegården som en firlænget gård, er imidlertid meget kostbar, hvorfor det endnu ikke er lykkedes for museet at skabe grundlag for opbygning af lade- og staldbygninger, der derfor fortsat ligger i depot på Hjerl Hede.

Den 4.længe, der rummer vognport, hønsehus og tørvehus, ligger endnu i Årslev, og forventes nedtaget i 1985.

I 1964 udvidedes museet med en hel ny afdeling: Jydsk Skovmuseum og Mosebrugsmuseum.

Med baggrund i den egentlige og store udvidelse af det danske skovareal netop i denne landsdel, var det naturligt at et jydsk skovmuseum måtte placeres her.

Det var Hjerl Hedes museumsinspektør og skovfoged (siden 1950) Mogens Wittusen, der påtog sig denne opgave, og hans idé var at vise træets vej fra frø til færdig tømmer, og hvilke arbejdsprocesser og redskaber man gennem tiderne havde anvendt for at bearbejde træet. I dag omfatter skovmu-

seet bl.a. Skyttegården fra Gjerrild på Djursland, Skovfogedgården fra Fjeld Skov ved Randers, Isopbevaringshuset fra Skaføgård ved Randers, Dampsavværket, tømmerlader samt en stor samling træbearbejdningmaskiner og kulturredskaber.

I forbindelse med skovmuseet ligger musebrugs-museet med det hestetrukne tørveælteværk fra Vinderup, samt med en smalsporet jernbane, hvor damplokomotiver kører tørvemassen til læggepladserne.

På et meget tidligt tidspunkt opstod ideen med at levendegøre dele af museet.

Mere end 10.000 mennesker oplevede den første danske museumslevendegørelse, der fandt sted på Hjerl Hede i 1932, hvor landsbyen kun bestod af 4 bygninger: Vinkelgården, smedien, stubmøllen og bulladen.

Deltagerne i Hjerl Hedes første levendegørelse »Den danske bondegård for 100 år siden« fotografet foran Vinkelgården – Danmarks ældste bondegård. I midten af billedet med den hvide tropehjelme ses museets grundlægger H.P.Hjerl Hansen.

Allerede i 1932 arrangerede H.P. Hjerl Hansen i nært samarbejde med museumsforstander H.P.Hansen, Herning den første levendegørelse med temaet »Den danske bondegård for 100 år siden«. Et antal af egnens gamle beboere befolkede »landsbyen«.

Der blev vist løbbinding, snoning af halmsime, rebslagning, fiskeri med togger, studekørsel, vaskedag, hvordan man skar hedetørv, bandt revlingkoste, malede korn i stubmøllen og smedede hestesko og søm. Desuden var der optræden af folkedansere.

Levendegørelsen varede en enkelt dag, og blev besøgt af mere end 10.000 mennesker.

Først i begyndelsen af 1950erne vedtog man at fortsætte levendegørelsen, herunder livet i de nyopførte stenalderhuse. Det blev alletiders danske museumsrekord i 1955 med 102.000 besøgende på 14 dage, og det førte til den idag årlige udvidede levendegørelse med befolkning af samtlige huse i landsbyen, og med unge og gamle i dattidens dragter udførende dagliglivets sysler og håndværk.

Til venstre direktør, cand. jur. Finn Hjerl-Hansen, medlem af Hjerl-Fondens bestyrelse siden 1933 og efter grundlæggerens død i 1946 arbejdende bestyrelsesformand og til højre museets daglige leder, bygningsingeniør Poul Buskov, der har været tilknyttet museet siden 1969.

Hjerl Hede er idag, også i udlandet, kendt for sin levendegørelse, som årligt besøges af flere end 200.000 gæster, og som har haft den glæde at have besøg af henholdsvis kongeparret i 1950 og regentparret i 1981.

I forbindelse med levendegørelsen, blev der i 1960 udlagt et stort areal i udkanten af landsbyen, til friluftsteater. Arealet blev i en lang årrække benyttet som scene, hvor man

bl.a. anvendte Jeppe Aakjærs og Blichers digtninge, men også opførte middelalder-spil som »Karrig Nidding« – »Den utro Hustru« m.fl.

Ved opførelserne blev der lagt vægt på dramatik og mimik, så Hjerl Hedes mange udenlandske gæster, der ikke forstod det danske – jydsk – sprog, også fik glæde af spillene. En tro medarbejder har i den forbindelse været skuespilleren Henry Jessen,

der i 1985 kan fejre 25 års jubilæum dels som medvirkende og dels som iscenesætter af almuespillene.

Som afslutning vil det være naturligt at udtrykke taknemlighed overfor alle, som har medvirket til at Hjerl Hede har udviklet sig til at blive et stort og anerkendt museum, der i 1979 blev udskilt fra Hjerl-Fonden som en selvejende institution og et statsanerkendt museum.

Hjerl Hedes opbygning skyldes i høj grad det gode og nære samarbejde mellem undertegnede og museumsinspektør Mogens Wittusen, der gennem 33 år har været museets daglige leder, og som i 1983 døde alt for tidligt, kun 63 år gammel.

Den daglige ledelse varetages i dag af bygningsing. Poul Buskov, der gennem mere end 15 år har været tilknyttet museet. Først som deltidsansat leder af Hjerl Hedes oldtidsafdeling, og senere efter endt uddannelse som museets bygningsagkyndige. Efter statsanerkendelsen i 1979 har Poul Buskov desuden varetaget museets administration, og blev efter Mogens Wittusens død konstitueret som museumsleder.

Hjerl Hede har siden grundlæggelsen været under ikke færre end 5 »Nationalmuseums-konger«: Mackeprang, Nørlund, Brøndsted, P. V. Glob (bestyrelsesmedlem) og nuværende rigsantikvar Olaf Olsen, der alle har deltaget aktivt i museets opbygning.

P. V. Glob har endvidere været bestyrelsesmedlem i Hjerl-Fonden siden 1966.

Desuden har prof. Bjarne Stoklund og overinspektør dr.phil.Holger Rasmussen (begge som bestyrelsesmedlemmer) været til stor gavn for museets udvikling.

Det har været en stor glæde og tilfredsstillelse, at vi gennem de mange år på »amatorbasis«, har opnået sagkundskabens godkendelse og opbakning af næsten alle vore fremsatte forslag og ideer. Hjerl Hede ser således i fortrøstning frem til sit 75-års jubilæum i 1985.

Litteratur:

Afhandlinger i Danmarks Naturfredningsforenings Årsskrift 1932/33.

»En Dansk Naturpark« ved Finn Hjerl-Hansen (G. E. C. Gad 1941).

»De Danske Heder« red. af Erich Struckmann, Knud Jessen og Finn Hjerl-Hansen 1943. Udg.: Danmarks Naturfredningsforening og Det danske Hedeselskab.

»Fredningen og Frilandsmuseet ved Flyndersø« - 50 års jubilæumsbogen - ved Finn Hjerl-Hansen 1980.

Turistårbogen 1944 side 69-81 og 82-90.

Dansk biografisk Leksikon 1981 s. 381 m.fl.

Værket H. P. Hjerl Hansen »Danske Pionerer i Sibirien«, der udkom posthumt i 1949, red. Finn Hjerl-Hansen.

Direktør fhv. minister H. P. Hjerl Hansen. In memoriam red. Finn Hjerl-Hansen 1947.

»Fra drittel til dåse« »E. F. Esmann-Plumroses 100 års jubilæumsværk« af Poul Graae 1963.

»De danske ministerier« 1901-29 ved Sv. Thorsen 1972 338f.

»Danmark og det russiske spørgsmål 1917-24, ved Bent Jensen 1979.

Glimt fra museernes arbejdsmark

Herning Museum

Poul Andersens hemmelige bog
En magisk bog kommer tilbage til Herningegnen

Blandt en samling billeder og bøger, som Herning Museum modtog i 1983 fra Elly Reinhard Hansen, Odense, var en særdeles interessant, håndskrevet Sybrianus mærket C: Randrup. Viborg d. 1 October 1798.

Effekterne har tidligere tilhørt smed, gæstgiver og storbygmester i Herning, Poul Andersen (1844-1925). Han var gift med Sophia Dorthea Andersen, datter af den bekendte mekaniker og tanddokter Mogens Mikkelsen i Snejbjerg, som også havde ry som klog mand, og det er muligvis fra ham bogen stammer.

Ifølge en foreløbig sondering hos Dansk Folke-minde-samling ser den ud til at rumme adskillige interessante enkeltheder. Blandt andet udmærker den sig ved at indeholde mange råd om kvinder og om, hvorledes man vinder kærlighed og såmænd også om, hvorledes man bliver den kvit:

No 34

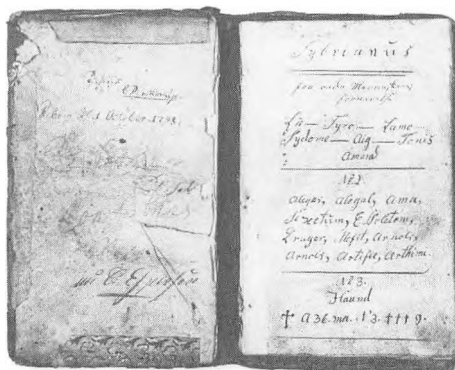
at see om en Pige har sin Mødom
I en pris Tobak kom
brent Pulvers
Matramurt Presenter
en Pige det er hun ei
Møe da maa hun Pise
deraf

No 73

at fange en Piges hjerte og
læt blive den qvit igjen om man vil
Tag en frøe kalles hassel
- frøen kom den i en kas

med mange huler paa gaa
saa efter Solens Nedgang
hentil en Heste Myretude giv
dig saa fanden i vold den
tid du sette kassen i Myretuden
men stræb saa at komme 9 Skridt
der fra ellers hører du ugartilok
til. Lad den saa side i 8te Dage
tag den før Solens opgang, saa
finder du Noget som en spade
og noget som en Greb, tag
Grebens figur i din Mund kys
saa en Pige, saa faar hun dig
hjertelig kjær, men tager du
saa spadens figur saa er
det modsatte

Poul Andersen nåede at holde guldbryllup med Sophia Dorthea, datter af den kloge mand i Snejbjerg. Måske har han skævet til de magiske råd om kvinder og kærlighed i den lille brune bog - eller måske har han bare haft en klog kone.

Holstebro Kunstmuseum

Et fund af et kunstværk!

December 82:

Museets omfattende samling af Henry Heerup værker er sendt til Paris og vises i Det danske Hus på Champs-Elysees. Det er det danske Kulturministerium, der er initiativtager, idet udstillingen knytter sig til den store udstilling om COBRAmalerne fra Danmark, Belgien og Holland, som franskmændene har arrangeret. Fra dansk side vil man gerne yde sit bidrag til festligholdelsen af Cobrabevægelsen, og af mange grunde vælger man én enkelt kunstner fra den periode. Valget falder på den alsidige billedkunstner Henry Heerup, og fra Kulturministeriet henvender man sig til museet, da man véd, at her findes en stor og righoldig samling af denne kunstner.

Holstebro Kunstmuseum bliver arrangeret af udstillingen, der består af museets samling suppleret med et antal arbejder, udlånt fra andre museer og private. Under ophængningen af udstillingen skabes kontakter til flere sider: ambassadefolk, lokale kunstnere, danske kunstnere i Paris o.s.v.

Maj 83:

En af kontakterne fra Paris, den danske maler Peter Brandes, henvender sig om en serie grafiske arbejder af Picasso, han er kommet over hos en kunsthandler på venstre Seinebred. Peter Brandes kender museet og dets samlinger, der er bygget op omkring nogle få danske og udenlandske kunstnere, og hvor man bestræber sig på at få disse repræsenteret så fyldestgørende som muligt. Pablo Picasso er en af kunstnerne i museets samling af moderne udenlandsk grafik, der også omfatter Matisse, Giacometti og Chagall.

Af Picasso har museet siden sin åbning i 1967 kunnet vise 15 originalraderinger fra den berømte Vollard Suite fra 1930'erne. Museet har nu mulighed for at erhverve værket La Celestine – ialt 66 raderinger, alle udført i foråret 1968, da Picasso var i en alder af 87 år.

Juni 83:

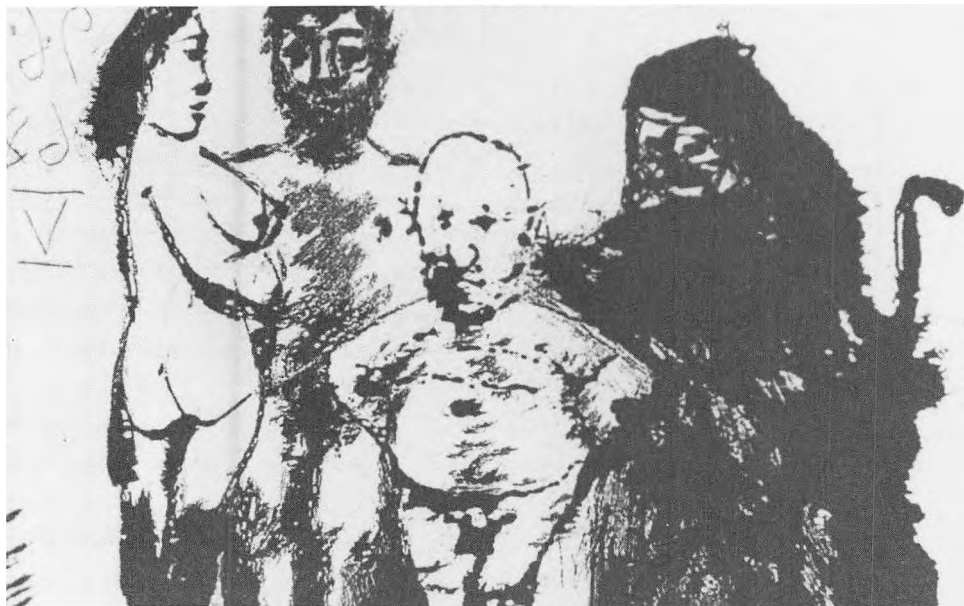
De grafiske arbejder sendes til museet. Det er et imponerende værk, hvor Picasso i det lille format og i sort/hvid, men med mange forskellige grafiske teknikker viser sit intense, billedskabende talent. Han

viderebearbejder temaer fra sine tidligere år, men tilføjer også nye kunstneriske synsvinkler.

I de mange små grafiske blade kan vi følge Picassos enkle men meget udtryksfulde streg, der afdækker alle sider og facetter af et kvindeansigt eller snor sig rundt om et burlesk sceneri med skæggede mænd og nøgne kvinder. Men der er også arbejder i den mere fyldige akvatinte-teknik, som med mindelser om ældre tiders grafiske kunst gengiver klassiske motiver som mandolinspilleren og kunstnerens selvportræt.

En prægtig serie kunstværker, som passer fint ind i museets samling. Der rettes henvendelse til forskellige instanser, som inddrages i sagen og viser stor interesse for at museet erhverver serien, der ikke findes i nogen anden offentlig samling i Danmark. For at anskaffe værket behøver museet et

klækkeligt tilskud, og fra Statens Museumsnavn kommer tilsagn. Værket er i hus.

April 84:

Efter svære overvejelser over, i hvilken form det er mest hensigtsmæssigt at gøre serien tilgængelig for museets publikum, når man frem til at vise de 66 raderinger i en samlet og tæt ophængning, hvor de enkelte grafiske blade bevarer deres selvstændighed ved at være i hver sin ramme.

Juni 84:

Serien afleveres hos Kunstmuseernes Fælleskonservering i Århus, hvor man er vant til at behandle alle spørgsmål vedrørende restaurering og bevaring af kunstværker. Her gøres de enkelte blade klar til montering i rammer.

Hjemme igen på museet indsættes de grafiske arbejder i aluminiumsrammer, fremstillet specielt til formålet.

En fredag eftermiddag i juli 84:

Serien La Celestine er ophængt og præsenteres for publikum og presse i forbindelse med en fernisering på museet.

Fra nu af indgår det store antal grafiske arbejder af Picasso i museets tilgængelige samling og er en del af museets tilbud om kunstneriske oplevelser.

Holstebro Museum

På ny Holstebro-motor i Lægaard mølle

I forbindelse med museets arbejde omkring Holstebros tidlige industrialisering, har det forløbne år betydet et væsentligt supplement til samlingerne i kraft af erhvervelsen af en 18 HK petroleumsmotor fra F. L. Hansens maskinfabrik her i byen. Motoren, som er fra 1924 trækker linier bagud til den jern- og maskinindustri der sammen med »tobakken« var med til at udvikle Holstebro fra en udpræget handelsby til en moderne industriby.

Den erhvervede motor er nu opstillet i det gamle møllehus ved siden af museets hovedbygning; derved knyttes an til stedets tidligere historie idet netop Holstebro-motorer anvendtes som trækraft i møllen til den brændte ned i 1940. Disse motorer var med til at gøre byens navn kendt over hele Jylland, hvor de anvendtes i elektricitetsværker, håndværksvirksomheder og på gårdene som trækraft for

lingen et forsøg på at vise kunstneren fra hidtil ukendt side, idet der på udstillingen blev vist adskillige kunstværker, som ikke tidligere havde været vist offentligt.

Midt i marts måned havde Herning Kunstmuseum lejlighed til at arrangere og åbne en stor Henry Moore-udstilling, der omfattede værker fra Henry Moores værksted fra de sidste 20 år. Udstillingen omfattede foruden skulpturer også tegninger og grafik.

Henry Moore-udstillingen blev ikke blot en stor kunstnerisk succes, men også en stor publikums-succes.

Omkring 12.000 gæster besøgte Herning Kunstmuseum i de 2½ måned udstillingen varede.

Af andre særarrangementer kan nævnes Sven Dalsgaard-udstillingen, der åbnede i slutningen af maj måned, og som var at se frem til august. Til denne udstilling, der var en hyldest til kunstneren Sven Dalsgaard i anledning af hans 70-års fødselsdag, var der samlet væsentlige værker fra hans kunstneriske produktion.

Samtidig med ovennævnte udstilling blev der foretaget en nyophængning fra Herning Kunstmuseums samling.

Med nyophængningen var det hensigten at vise et bredt udsnit af Herning Kunstmuseums permanente samling af moderne kunst fra omkr. 1940-50 og frem til i dag.

Udstillingen tog sit udgangspunkt i den traditionelle modernisme, hvorefter kunstværker fra den abstrakt spontane og abstrakt konstruktive retning blev præsenteret.

60ernes og 70ernes internationale konstruktive linje og ide-kunst var ligeledes rigt repræsenteret, og ophængningen afsluttedes med at vise forskellige udtryk fra 80ernes kunst.

Grundstammen i Herning Kunstmuseums samling, der hovedsagelig er koncentreret til tidsrummet 1950-70, vil danne udgangspunkt for de kommende års undersøgelser og udstillinger.

Forskellige mindre udstillinger afsluttede efteråret. Her kan nævnes udstillingen »Svend Guttorm 1900-1958«, hvor kunstnerens malerier og tegninger fra perioden 1935-37, blev vist. – En anden udstilling omhandlede polsk skulptur. Denne udstilling blev muliggjort i nært samarbejde med den polske kunstner Jan Wojciechowski.

Ringkjøbing Museum

Det er velkendt, at ingen museer har den plads, de behøver. Særligt kniber det med at opbevare store voluminøse genstande. Hvert år må vi på lokalmuseerne sige nej tak til at modtage adskillige kulturhistoriske genstande, som i stedet for at komme på museum bliver skrottet. Alligevel har det forløbne års tid på Ringkjøbing Museum været præget af et par meget store museumsgenstande. Når vi tog imod netop disse to ting, skyldes det, at de mere end så meget andet, vi får tilbudt, fortæller et stykke lokalhistorie.

Sagen om den første ting, *et kirkeorgel*, tog sin begyndelse i efteråret 1982. Menighedsrådet ved Underup kirke nær Horsens skrev og spurgte, om vi ville overtage kirkens gamle orgel, bygget på Joh. P. Andresens Orgelfabrik i Ringkjøbing og leveret omkring 1910. Orglet var i sin tid blevet anskaffet gennem en indsamling i sognet. Det spillede i og for sig stadig udmærket til daglig, men var på sine gamle dage blevet sær og uvenner med menigheden i flok. Det strejkede og satte i med en hyletone til højtiderne og ved bryllupper og begravelser. Mekanikken kunne ikke rigtigt tåle den ændrede temperatur og luftfugtighed, når der var mange mennesker i kirken. Trods megen veneration for det gamle orgel var et nyt blevet bestilt, men man så nødigt, at det gamle blev hugget op.

Ringkjøbing Orgelfabrik, der eksisterede fra 1891-1964, var i sin tid en af byens store arbejdspladser og var kendt for en omfattende produktion af harmoniums eller stueorgler. At fabrikken i en periode fra 1897-1909 også havde bygget kirkeorgler var vel nærmest gået i glemmebogen her i byen. Da det formentlig var et af de sidste Ringkjøbing-orgler, som endnu var i brug, var tilbudet fra Underup værd at overveje.

Det var helt klart, at skulle orglet bevares, skulle det ikke på magasin, men placeres i udstillingen i restaureret og spilleklar stand. Det lykkedes faktisk at finde et enkelt hjørne, hvor orglet kunne placeres, hvis der blev flyttet rundt på nogle andre større ting, bl.a. en halvanden tons tung gravsten. Men genopstillingen ville også koste penge, temmelig mange efter vores forhold. Et hurtigt sagkyndigt overslag lød på 25-30.000 kr. plus moms og diverse omkostninger.

Kort før jul fik vi meddelelse om, at leveringen af det nye orgel til Underup var blevet fremskyndet og ville finde sted lige efter nytår. Nu skulle det gå stærkt med en beslutning og ikke mindst med at skaffe tilsagn om penge. Men 2. og 3. juledag er ikke det gunstigste tidspunkt at skaffe sponsorer på. Trods en ihærdig indsats fra museets formand, blev resultatet negativt, og vi måtte skrive til menighedsrådets formand og fortælle, at vi desværre blev nødt til at sige nej tak til tilbudet. Alligevel endte det med, at vi lejede en lastbil og hentede orglet i adskilt stand. Delene blev stablet op i kælderen.

Nu var der lidt længere tid til at skaffe penge. Det var ikke nogen hemmelighed, at museet fyldte 75 år i 1983. Vi kunne måske se frem til lidt milde gaver i den anledning, og der blev ikke lagt skjul på, at vi ønskede penge til orglet. Vi havde den glæde, at Socialdemokratisk Partiforening tog det som en lokal arbejderhistorisk opgave at gøre en indsats. Den fik form af et mærkesalg i perioden op til jubilæet, og på selve jubilæumsaftenen mødte kommunen og de lokale pengeinstitutter samt flere privatpersoner op med pæne checks. Resultatet blev i alt kr. 26.000, nok til at genopstillingen var sikret, idet de resterende udgifter kunne dækkes ind på 1984-budgettet. CF holdt en aftenøvelse, hvor gravsten og døbefonte blev flyttet. Vi gik i gang med at få kirkesalens mælet og fik aftalt genopstillingen med Th. Frobenius og Sønner, Lyngby. Netop dette orgelfirma havde haft tilsynet med Underup-orglet, og da indehaverne er beslægtet med de tidligere ejere af Ringkøbing Orgelfabrik, var det nærliggende, at Frobenius fik opgaven. Arbejdet varede to uger for to orgelbyggersvende og fandt sted i februar 1984. Det var spændende at have et levende værksted i museet, mens arbejdet stod på.

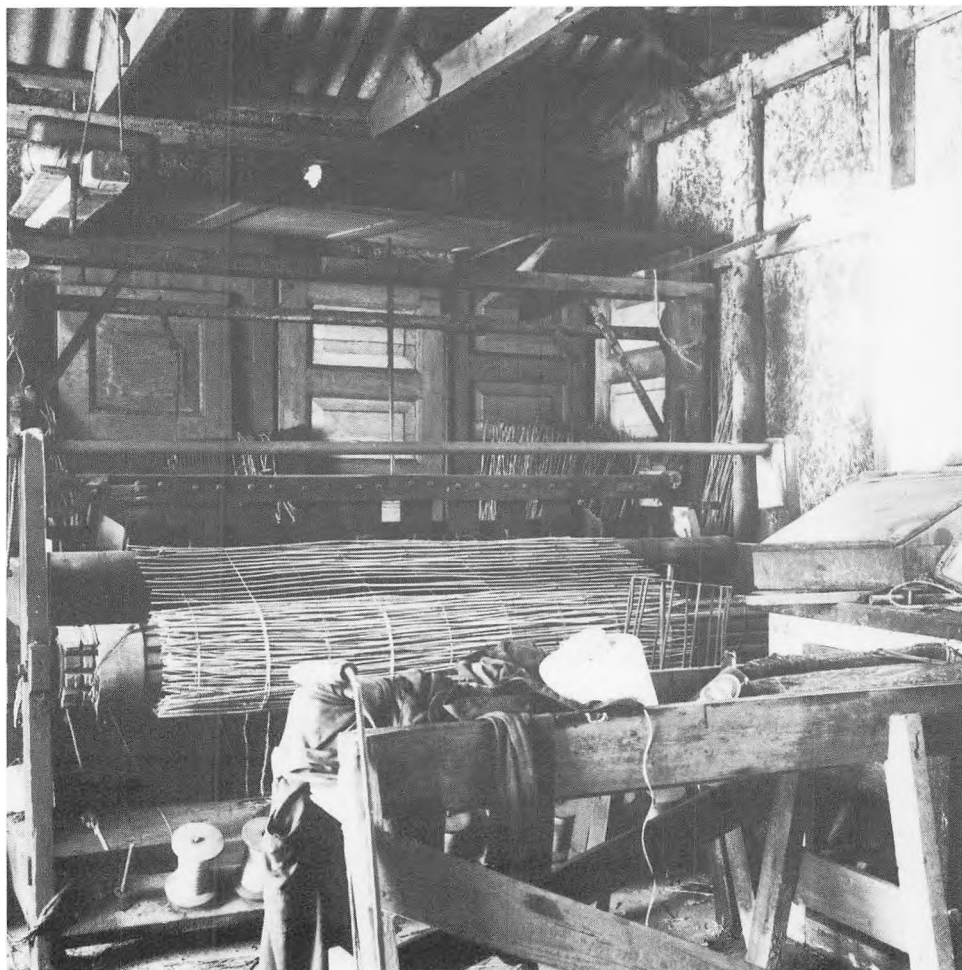
Denne museumssags lykkelige udgang blev fejret onsdag d. 25. april med en aftensammenkomst, hvor alle, der havde ydet bidrag og gjort en indsats, var inviteret tillige med menighedsrådet fra Underup. Organist Ernst Christensen, Ringkøbing, lod orglets toner klinge påny, dels med nogle små stykker barokmusik og dels som akkompagnement til et par salmer passende til årstiden og lejligheden.

Mens orglet er et typisk produkt fra en industri, præget af stor håndværksmæssig kunnen og høj forædlingsgrad, netop den slags virksomheder, der tri-

Orgelbyggersvendene Jens P. Jakobsen og Mogens Hansen i gang med at afprøve forbindelserne fra spillebord til vindlade. (Fot. Dagbladet Vestkysten).

ves i Ringkøbing, er den anden store genstand, vi har fået, betinget af det lokale landskab. Det er en *rørvæv*. Indtil omkring 1960 var rørmåtter et bygningsmateriale, der blev brugt i alle huse som underlag for puds på lofter og skillevægge. De store rørskovene ved de vestjyske fjorde gav den naturlige baggrund for en lang række små rørvævsfabrikker. Nye byggematerialer, nye høje lønninger og formentlig også indskrænkningen af rørskovsarealerne som følge af de store afvandinger bevirkede, at fabrikkerne gik nedenu og hjem i velfærdsstatens første år. Således også Tim Rørvævsfabrik. Men her blev inventaret købt af vognmand Laurids Vang, Vedersø, og den bedste af vævene stillet op i et hjørne af hans garage. Laurids Vang havde alle sine dage arbejdet i rør og havde som ungt menneske haft arbejde på denne fabrik i 1930'erne. Han begyndte nu selv at producere rørmåtter som bibeskæftigelse. De blev hovedsagelig afsat til bygningsrestaurering rundt om i landet. Der er vist nok stadig et par små rørvævsfabrikker i det sydfynske område og ved Randers fjord, men Laurids Vangs var den sidste i

Rørævnen som den stod opstillet i L. Vangs garage. I skræpulten lå der stadig regningsblokke og gamle arbejdssedler fra Tim Rørøvsfabrik. (Fot. J. Aa. J.).

Vestjylland. Sammen med et familiemedlem havde han en dag snakket om, at væven jo var ved at være et museumsstykke, der egentlig burde bevares, når han engang ikke kunne mere. Pludselig samme aften døde han. Om eftermiddagen havde han været ved at eksperimentere med en ny tråd til væven, da det ikke længere var muligt at skaffe den hidtil brugte kvalitet. Snakken om, at væven burde på museum, blev husket. Kustode H. Johnsen på Strandgården fik en henvendelse. Da en rørvævn mere end så

mange landbrugsredskaber, vi får tilbud om, har tilknytning til det vestjyske fjordlandskab, blev vi enige om at tage den hjem og udstille den på Strandgården. Den 26. juni 1984 målte og fotograferede vi værkstedshjørnet, som det stod tilbage med det eksperiment på væven, som Laurids Vang havde været i gang med på sin dødsdag. Hele inventaret, incl. nogle gamle fyldingsdøre brugt som læskærm, er nu blevet en seværdighed i et af gulvene i Strandgårdens lade.

Fahl Kro omkring 1912. Fahl Kro vil i løbet af de kommende år blive indrettet som landskabsmuseum for den sydlige del af Ringkøbing Fjord. Kroen vil på den måde atter opfylde sin gamle rolle som indsaldsport til Værnet og Tipperne. Til højre i billedet ses den berømte kromand Simon Sommer.

Faktisk har vi en tredje stor ting på bedding, og det rent bogstaveligt, nemlig en kopi af en gammel *havbåd*. Det er et projekt under Ringkøbing Ungdomsskole, hvor museet lægger navn, rygte og byggeplads til. Kølen er i september blevet strakt i museumshaven. Båden, der kopieres, befinder sig på Fiskeri- og Søfartsmuseet. Den blev i 1966 gravet op i Houvig, og er den eneste bevarede af sin slags. Den er blevet nyopmålt af projektets leder, skibstømrer Olav Martinsen. De rent praktiske forberedelser har stået på et halvt års tid. Projektet har fået støtte fra Tipsmidlerne, Tuborgfondet, Nordsøværftet og Hvide Sande Fiskeriforening. Arbejdet vil vare det meste af næste år med, så det vil vi nok vende tilbage til i årbogens næste nummer.

Skjern-Egvad Museum

Omdannelsen af Skjern Museum til Skjern-Egvad Museum må karakteriseres som det væsentligste, der er sket for museet i 1984.

Dette museumsarbejde »på tværs af åen« har skabt økonomisk grundlag for ansættelse af mag. art. Torben Egeberg Hansen som arkæolog ved Skjern-Egvad Museum. Ved denne ansættelse er museet nu i stand til at varetage såvel de etnologiske som de arkæologiske arbejdsopgaver i de to kommuner på en faglig forsvarlig måde.

Et andet væsentligt element i det nye museums-samarbejde er Fahl Kro, som i løbet af de kommende år vil blive indrettet som landskabsmuseum for den sydlige del af Ringkøbing Fjord. I forvejen fungerer Bundsbæk Mølle efterhånden som landskabsmuseum for Dejbjerg/Hanning-området. Helt i tråd med disse bestræbelser har det derfor været, at Skjern-Egvad Museum i sommeren 1984 har gennemført 9 kulturhistoriske og naturhistoriske ture til fods, på cykel eller i bil rundt i landskabet i de to kommuner – hvor man dog især har beskæftiget sig med Dejbjerg/Hanning-området og området langs den sydlige del af fjorden. Disse ture har alle været meget populære, hvorfor de naturligvis vil blive fulgt op fremover.

Slumstrup Mølle 1914. Alle fysiske spor efter møllen er i dag slettet – men gennem mølleundersøgelsen er en række væsentlige oplysninger alligevel blevet sikret for eftertiden.

Året 1984 vil også blive husket som det år, hvor mølledammen ved Bundsbæk Mølle blev ført tilbage til sin naturlige størrelse, og hvor restaureringen af Skjern Vindmølle blev afsluttet.

Forskningsmæssigt har museumsinspektørerne Kim Clausen og Torben Egeberg Hansen i samarbejde med Amtsfredningsinspektoratet registreret kendte og ukendte vandmøllesteder i Skjern og Egvad kommuner. Efterhånden som flere møllesteder er blevet dokumenteret, står det stadig klarere, at de vestjyske vandmøller og senere vindmøller har spillet en vigtig rolle i bebyggelsesmønstrets udvikling på Skjern-Egvad-egnen fra tidlig middelalder og frem til de nye bydannelser, der opstod i slutningen af forrige århundrede. I de kommende år vil Skjern-Egvad Museum forsøge at belyse disse spændende sammenhænge mellem vand- og vindmøller og egnens bebyggelseshistorie.

På Bundsbæk Mølle har særudstillingen »I halm fra vugge til grav« været meget populær. Som noget nyt er der i kaffestuen blevet arrangeret tre mindre

udstillinger af henholdsvis vestjyske akvareller af Helga Skelmose, fotoudstilling af Danske Vand- og Vindmøller i samarbejde med fotograf E. Bækkelund og møllefabrikken Vestas og endelig en udstilling af lokale møllebilleder, der er blevet indsamlet under den før omtalte mølleundersøgelse.

Som nogle andre formidlingsmæssige nyskabelser kan nævnes naturstien fra Bundsbæk Mølle igennem Bjørnemosen og museets egne små museumsindslag i det nye TV-Skjern.

Struer Museum

På et lille kulturhistorisk museum mærker vi på en række områder, hvorledes der i disse år bliver stillet nye forventninger til, hvad et museum kan tilbyde sit lokalsamfund. Det er først og fremmest inden for det formidlende, man møder forventningerne,

Et oplysningsforbund i Struer har med stort held gennemført et kursus i avl, tilberedning og spinding af hør. I den anledning har Struer Museum på de enkelte kursusafsnit præsenteret sine samlinger af originale gamle bærredskaber, hvorved genstande, som til hverdag er lukket inde i montrer og magasiner, pludselig kan opleves i rette sammenhæng. På billedet er kursusdeltagerne i færd med at ruske hørrønnen på Gammel Skjøds marker i Vejrum.

og man bliver klar over, at historie i mange forskellige former er blevet en del af mange menneskers aktive fritid. Forespørgsler om antikvitetsforedrag, kurser i konservering, hjælp til metaldetektorklubber, køreselskaber, spejderlejre, bogudgivelser, biblioteksarrangementer m.v. er blevet årligt tilbagevendende.

Mange af disse tiltag udfoldes i foreningsregi, hvor museet bliver bedt om varierende former for konsulentbistand, hvilket vi med glæde påtager os, så langt kapaciteten rækker.

På skoleområdet mærker vi også en stigende interesse for at arbejde med lokalhistoriske emner, og det gælder i så vel folkeskole-, gymnasie-, HF- som voksenundervisningen. Sammen med lokalhistorisk arkiv bliver vi præsenteret for mange lokalhistoriske opgaver, en elevgruppe har valgt at arbejde med. Det er en gruppe af museumsbrugere, som har

særlig høj prioritet, ikke mindst fordi det nye ministerielle forslag til undervisningsvejledning i faget historie stærkt lægger op til et sådant samarbejde.

I Struer »nøjes« vi sædvanligvis ikke med ministeriets undervisningsvejledning, men i samarbejde med skolefolk deltager museet og lokalhistorisk arkiv i udarbejdelse af en lokal undervisningsvejledning i faget historie gældende for Struer kommunes skolevæsen, som sikrer, at elever ikke forlader folkeskolen uden at være præsenteret for historien i anden form end bogform, men også oplever den håndgribelige historie i samlinger, landskab og byggeelse.

Bl.a. dette ligger bag beslutningen om at ansætte lærer Henry Ammitzbøll i en halvtidsstilling som museumspædagog fra september indeværende år. Henry Ammitzbøll er tillige leder af Struer kommunes lokalhistoriske arkiv.

Deltagere i rundturen »Landskab og bebyggelse« arrangeret af Struer Museums Venner passerer voldgraven ved det gamle herresæde Volstrup. Koncentrationen af store herregårde i Struers sydlige opland er noget af en specialitet, som dr. phil. Jens E. Olesen, Århus, har undersøgt i sommerens løb i et samarbejde mellem Struer Museum og Amtsfredningsinspektoratet. Undersøgelsens resultater vil blive publiceret i 1985 af Amtsfredningsinspektoratet.

Med hensyn til formidling af historien i landskabet, så har foreningen Struer Museums Venner i løbet af sommeren afviklet flere velbesøgte busture med guide rundt i museets arbejdsområde. Det er en aktivitet, der har vist sig stor interesse for, idet adskillige foreninger har henvendt sig til museet for at få gennemført lignende lokalekursioner.

Lemvig Museum

En »planetsti« ved Lemvig

Ifølge museets vedtægter er Lemvig Museums arbejdsområde det gamle Skodborg-Vandfuld herred. Det svarer nogenlunde til den nuværende Lemvig kommune og Thyborøn-Harboøre kommune. I det sidste årstid har vi imidlertid udvidet vores arbejdsområde til at gælde noget så udstrakt som sol-

systemet! Forklaringen skal søges i museets samling omkring digteren Thøger Larsen. Thøger Larsen blev født ved Gjellerodde nær Lemvig, og han levede hele sit liv her på egnen. Nogle år efter hans død i 1928 blev hans arbejdsværelse med bøger, papirer, tegninger, hjemmelavede astronomiske instrumenter og meget andet grundstammen i det nyoprettede Lemvig Museum.

I dag er Thøger Larsen bedst kendt for sit digt »Danmark nu blunder den lyse Nat«, men hans digtning rummer langt større skatte. I de bedste forener han, hvad man i kort begreb kunne kalde »nuet og kosmos« eller »det nære og det fjerne« – ord som han selv har brugt i sine digtsamlinger. For ham var Limfjordslandet og himmelhvelvet over Nissum Bredning en del af kloden og af universet, det enkelte menneske et led i et stort kredsløb i tid og rum.

I sommeren 1983 fik Lemvig Museum så en henvendelse fra astronomistuderende Ole J. Knudsen og arkitekt og billedhugger Claus Navntoft, om museet kunne tænke sig at medvirke ved etablering af en model af solsystemet i 1:1 milliard – en model, der skulle bestå af skulpturer langs en sti, der skulle strække sig i landskabet fra Lemvig til Gjellerodde. Her langs fjordbredden skulle man kunne gå fra planet til planet og fornemme både planeternes indbyrdes størrelse og afstandene i solsystemet, samtidig med, at man oplevede det rigt afvekslende landskab, hvor Thøger Larsen havde hentet inspiration til sine digte.

Da tanken først var tænkt, forekom den indlysende – for os på museet og for de folk på egnen, der efterhånden blev præsenteret for ideen. Desværre var den ikke lige så indlysende for en række af de store fonds, som vi søgte om tilskud til projektet, der krævede adskillige 100.000'er for at kunne realiseres. For megen videnskab, for lidt kunst for nogle fonds, omvendt for andre. Men det lykkedes dog i løbet af det første årstid at skaffe 50.000 fra Tipsmidlerne, 25.000 fra Tuborgfondet, 50.000 fra Cheminova og 7.500 fra henholdsvis Lemvig Sparekasse og Nordvestbank. Dertil kom en rundhåndet gave fra Lemvig kommune på 100.000 kroner samt tilbud om at bekoste anlægsarbejdet.

For de penge er vi gået igang i fortrøstning til, at det nok skal lykkes at skaffe resten. Der er bestilt granit til planeternes sokler, og de første planetmodeller er hos broncestøberen. I efteråret 1984 skulle man kunne gå den første del af turen i solsystemet – fra solen, der får en midlertidig udformning, og som skal stå i Vesterbjerg lige oven for museet, ud forbi Merkur, Venus, Jorden, Mars og til Ceres. I 1985 følger resten af planeterne efter helt ud til den fjerne Pluto, der skal stå på nordstranden af Gjellerodde. På museet får vi i efterårets og vinterens løb en ny udstilling om Thøger Larsen færdig. Foran hans arbejdsværelse vil man kunne se hans stjerne-kikkerter og astronomiske beregninger, læse nogle af hans bedste digte og kigge op i en model af stjernehimlen i loftet af det himmelblå rum, der danner rammen om den nye Thøger Larsen-udstilling. I kontrast hertil står hans arbejdsværelse, tæt foret med bøger, en hule, der trods sit tilsyneladende prosaiske præg spejler digterens stræben efter en erkendelse af de store sammenhænge. Herfra kan man

med digtenes ordlyd hængende i hukommelsen gå ud i landskabet og i universet.

Lyder det alt for vidtløftigt for et ganske almindeligt kulturhistorisk museum? Vent og se! Og læs imens i Thøger Larsens digte.

Konserveringsanstalten for museerne i Ribe og Ringkjøbing amter

Udover det daglige arbejde er konserveringsanstalten blevet pålagt et par store opgaver, som har præget huset siden sommeren 1983. Esbjerg Museum udgravede en vikingetids ryttergrav ved Grimstrup øst for Esbjerg, og da fundforholdene var meget dårlige, måtte det meste af graven tages op i store og enormt tunge præparater, støbt ind i parafin og understøttet af kraftige jernplader.

Efter meget arbejde fra både udgravers og konservators side må vi erkende, at graven ikke kan fravristes det store udstillingsmateriale, som vi alle håbede.

Vi trøster os med, at det videnskabelige udbytte af udgravningen kunne sikres, bl.a. takket være røntgenfotoografering af jordblokkene med indhold og ved analyser af metalrester. Hele gravens indhold kan således tegnes og beskrives, selvom kun de største og kraftigste oldsager kan bevares.

Så var der straks mere kød på fundene fra første gravesæson i Vesterhavet. Fra Ringkjøbing Museum indgik over 600 genstande fra vraget af det engelske krigsskib »St. George«, som ligger udfor Torsminde.

De fleste genstande kunne relativt hurtigt konserveres og sendes tilbage til udstilling på museet; her iblandt en smuk og sjælden samling hverdagskeramik. Museet er igang med et større detektivarbejde for at finde keramikens oprindelsessted, og det forlyder, at sporet peger mod Bornholm.

Tilbage på konserveringsanstalten står der nu tanke på ialt 1500 liter fyldt med forskellige genstande af vanddrukket træ fra skibet, og med det understyr vi råder over, kan træet ikke konserveres, men kun opbevares. Mens vi projekterer de fornødne anlæg til trækonservering, gør vi os mange tanker

En samling keramik fra linjeskibet »St. George« udstillet på Ringkjøbing Museum. (Fot. Rita Fredsgaard Nielsen).

En fremmed fugl i Ølgod. Garudaen imprægneres med acryl. (Fot. Rita Fredsgaard Nielsen).

om, hvor store konserveringsopgaver vi vil få fra skibet i fremtiden.

Det er endnu helt uafklaret, om de enestående fund fra »St. George« skal blive i Vestjylland (og konserveres her), eller om det hele fortsat skal rejse til København sammen med dykkerholdet, som det skete i år.

De fleste museumsgenstande, som indsendes til konservering, er dagligdags ting som redskaber, smykker, husgeråd, beklædning og møbler efterladt af skiftende beboere i en karrig egn gennem 5.000 år.

Men ind imellem kommer der et sus fra den store verden. Denne gang via Holstebro, hvor der fra kunstmuseet indkom en snes eksotiske sager fra Indonesien og Sydamerika; med fremmede former og stærke farver.

Fra Sydamerika en poncho og nogle billedtæpper, og fra Indonesien en samling skyggespilsfigurer af gennemstukket og bemalt bøffelskind og en gruppe bemalede og fantastiske træfigurer.

Den største af figurerne, der forestiller en Garuda, var så udhulet af termitgange, at den efter rensning og fastlægning af malingen måtte pumpes fuld af acrylharpx for at genvinde noget af sin tabte styrke.

Museumsrådet i Ringkøbing amt

Som tilfældet er med ethvert arbejde, har der i det forgangne år været både gode dage og triste dage i museumsrådets arbejde.

I begyndelsen af december 1983 døde museumsinspektør Mogens Wittussen, Hjerl Hedes Friandsmuseum, efter lang tids sygdom. Mogens Wittussen var i 33 år ansat på Hjerl Hede og ydede her en kæmpeindsats med levendegørelse, skovmuseum og mosebrugsmuseum, foruden den daglige pasning af skovbruget.

Han vil blive savnet i museumsrådets kreds, hvor vi satte pris på hans store viden, venlighed og hjælpsomhed. En mand man på alle måder kunne stole på.

Mogens Wittussen blev begravet fra Sahl kirke mandag den 12. december. Han blev 63 år.

Samme dag blev amtsborgmester Lars Agerskov begravet på Velling kirkegård. Lars Agerskov havde fra starten sæde i museumsrådet, hvor vi lærte ham at kende som et sagligt og interesseret medlem. Ikke mindst etableringen af Konserveringsanstalten for museerne i Ribe og Ringkøbing amter, beliggende i Ølgod, var resultatet af Lars Agerskovs forståelse for det ansvar, der er pålagt museerne i form af at værne om og vedligeholde Danmarks kulturarv.

Gode dage er der heldigvis flest af. Således blev arkæologen Torben Egebjerg Hansen den 1. marts ansat ved Skjern-Egvad museum og Herning Kunstmuseum har pr. 1. juni ansat kunsthistorikeren Rigmor Lovring som museumsinspektør.

Endelig blev Struer Museum statsanerkendt pr. 1. januar 1984 med Benny Boysen som daglig leder.

Hermed er der i amtet 7 statsanerkendte kulturhistoriske museer og 2 statsanerkendte kunstmuseer. Museumsrådets kreds er ikke blot blevet udvidet med et museum, men man har også fundet det formålstjenligt at indbyde en repræsentant fra Amtsfredningsinspektoratet, Historisk samfund for Ringkøbing amt og Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ringkøbing amt, til museumsrådets møder, der afholdes ca. 4 gange om året, på skift ved de enkelte museer.

På disse møder har været drøftet en række ting af fælles interesse. I flæng kan nævnes: Lov om museer m.v., der blev vedtaget af Folketinget den 6. juni 1984 med ikrafttrædelsestidspunkt 1. juli 1984, naturvejlederordning i et samarbejde mellem amtsfredningsinspektoratet og museumsrådet, personalekurser for museumsmedarbejderne i Ribe og Ringkøbing amter, Hjerl Hedes økonomiske situation, udarbejdelse af kulturhistorisk oplæg til amtets fredningsplan m.m.

Til den mere udadvendte virksomhed hører udgivelsen af FRAM og udarbejdelsen af en fælles museumsfolder i et oplag på 25.000 stykker.

Arbejdet i museumsrådet har således i årets løb styrket samarbejdet museerne imellem og været med til at udnytte de økonomiske- og arbejdsmæssige ressourcer i amtet bedst muligt.

INDHOLD

Kim Clausen:

Museerne og kulturarven

Ulla Thyrring: I »Nasaret« i trange kår

Benny Boysen: Diger uden beskyttelse

Ulla Thyrring:

I forhallen er fortiden til salg

Søren Toftgaard Poulsen:

Præstegårdsladen fra Virring

Torben Egeberg Hansen:

Museet for Tarm og Omegn

Jens Aarup Jensen: Boplads under højen

Rigmor Lillelund og Torben Skov:

Guldsmede i Ringkøbing i 1800-årene

Henning R. Lauridsen: Kalk- og teglværker

Finn Hjerl-Hansen:

Hjerl Hedes Frilandsmuseum

Glimt fra museernes arbejdsmark

